

Tekirdağ Namık Kemal University
Institute of Social Sciences

2025(2)

Sosyal Bilimler Metinleri
Papers on Social Science

SOSYAL BİLİMLER METİNLERİ

Papers on Social Science

Sürekli Hakemli Dergi

ISSN: 1308-4453

e-ISSN: 1308-4895

Tarih / Date

Ekim, 2025 / October, 2025

Sahibi / Owner: Prof. Dr. Mümin ŞAHİN-Rektör
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına

Editörler / Editors:

Dr. Öğr. Üyesi Ali Faruk AÇIKGÖZ
Doç. Dr. Coşkun AKDENİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Nikolaos APERGIS	Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR	Prof. Dr. Çiğdem VATANSEVER
Prof. Dr. Sudi APAK	Prof. Dr. Dilek ALTAŞ KARACA	Doç. Dr. Tatjana SPASESKA
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU	Prof. Dr. Ayşen SİNA	Dr. Öğr. Üyesi Celal DEMİRKOL
Prof. Dr. Rasim YILMAZ	Prof. Dr. Murat ÇETİN	Doç. Dr. Harun GÖÇERLER
Prof. Dr. Ahmet KUBAŞ	Prof. Dr. Ali TİLBE	Dr. Öğr. Üyesi Hamide SALHA
Prof. Dr. Alpay HEKİMLER	Prof. Dr. Petru GOLBAN	Dr. Öğr. Üyesi Mohamad Husam HELMI
Prof. Dr. Selçuk KOÇ	Prof. Dr. Murat Selim SELVİ	Dr. Öğr. Üyesi Ali İLHAN
Prof. Dr. Burak DARICI	Prof. Dr. Ertuğrul Recep ERBAY	

Sosyal Bilimler Metinleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından çevrimiçi olarak sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılan çalışmaların duyurulması ve kamuoyu ile paylaşarak tartışmaya açılmasına yönelik olarak yayımlanan, farklı üniversitelerdeki öğretim elemanlarından oluşmuş Hakem Kuruluna sahip olup; **EBSCO, ProQuest, WorldCat, Advanced Science Index, Academic Research Index (Acarindex), Zeitschriftendatenbank (ZDB), Directory of Research Journal Indexing (DRJI), SOBIAD, ASOS Indeks ve Research Bible** tarafından indekslenen **uluslararası, hakemli, akademik ve sürekli** bir yayındır. Çalışmada öne sürülen görüş ve düşünceler yazar(lara) aittir.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Değirmenaltı Yerleşkesi TR-59030 Tekirdağ

Tel: +90-282-250 4500
E-Posta: sbm@nku.edu.tr

Faks: +90-282-250 9932
Web: <http://dergipark.gov.tr/sbm>

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Muhammed Enes KAN

Kamuoyu Manipülasyonunda Etik Dışı Bir Uygulama Olarak Astrourfing: Teorik Arka Planı ve Uygulama Örnekleri 85-101

Ali YAĞCI, Ali Davut ALKAN

Mesleki Eğitimde Dijitalleşme ve Yeni Yaklaşımlar: Akademisyen Görüşleri Bağlamında Özel Güvenlik Eğitiminin Geleceği ve Metaverse 102-127

İsa DEARİ

Ohri ve Prjino Anlaşmaları Bağlamında Kuzey Makedonya'daki Arnavut Nüfusun Siyasal Statüsündeki Dönüşüm 128-147

Süreyya BAKKAL

OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme, Sermaye, Enerji Verimliliği, Yeşil Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi 148-159

Saime KAVAKCI

Gazze Üzerine Akademik Çalışmalar: Bibliyometrik Analiz ve Literatür Değerlendirmesi160-174

Derleme Makaleleri

Mesut Can AKÇAY

Sağ ve Sol Popülizm: Retorik, İdeoloji ve Politika Pratikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz..... 175-196

KAMUOYU MANİPÜLASYONUNDA ETİK DIŞI BİR UYGULAMA OLARAK ASTROTURFİNG: TEORİK ARKA PLANI VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Muhammed Enes KAN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı kamuoyu manipülasyonunda etik dışı bir yöntem olan Astroturfing kavramının incelenmesidir. Astroturfing belirli bir görüş ya da çıkar grubu için sahte bir toplumsal destek oluşturarak kamuoyunu yanıltmayı amaçlayan bir stratejidir. Çalışmada öncelikle Astroturfing kavramı, tarihsel gelişimi, benzer kavramlar ve bunlarla ilişkileri, hangi koşullarda nasıl ortaya çıktığı, Astroturfing uygulamalarının etik boyutu, kamu yönetiminde kullanımı ele alınmış daha sonra dünyanın çeşitli yerlerinde gerçekleştirilen bazı Astroturfing örnekleri incelenmiştir. Son olarak Astroturfing eylemlerinin zararları ve önlemeye yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Bu çalışmanın, Astroturfing faaliyetlerinin karmaşık dinamiklerini ve toplum üzerindeki yıkıcı sonuçlarını anlamak açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Astroturfing, Kamu Yönetiminde Etik, Kamu Yönetiminde Astroturfing, Kamuoyu Manipülasyonu, Astroturfing ve Etik

JEL Kodları: H10, H11

ASTROTURFING AS AN UNETHICAL PRACTICE IN PUBLIC OPINION MANIPULATION: THEORETICAL BACKGROUND AND APPLICATION EXAMPLES

Abstract

The purpose of this study is to examine the concept of Astroturfing, which is an unethical method in public opinion manipulation. Astroturfing is a strategy that aims to mislead the public by creating false social support for a certain view or interest group. In the study, firstly, the concept of Astroturfing, its historical development, similar concepts and their relations, under what conditions and how it emerged, the ethical dimension of Astroturfing applications, its use in public administration are discussed, then some Astroturfing activities carried out in various parts of the world are examined. Finally, the harms of Astroturfing actions and solution suggestions for prevention are presented. It is thought that this study will contribute to the literature in terms of understanding the complex dynamics of Astroturfing activities and their destructive consequences on society.

Keywords: Astroturfing, Ethics in Public Administration, Astroturfing in Public Administration, Public Opinion Manipulation, Astroturfing and Ethics

JEL Codes: H10, H11

¹ **Sorumlu Yazar,** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Bayburt, meneskan@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9786-9858

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 21.05.2025

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 23.09.2025

DOI: 10.56337/sbm.1703753

Atıf (Cite): Kan, M. E. (2025). Kamuoyu Manipülasyonunda Etik Dışı Bir Uygulama Olarak Astroturfing: Teorik Arka Planı ve Uygulama Örnekleri, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2025(2), 85-101.

1. Giriş

Toplumu bilgilendirmek ve kamusal tartışmaları desteklemek, demokratik sistemlerin en temel unsurlarındandır. İletişim teknolojilerinin gelişimi, matbaanın bulunmasından gazetelere, gazetelerden radyoya, radyodan televizyona, televizyondan internete ve oradan dijital yayıncılık olarak bilinen yeni medyaya kadar birbirini etkileyerek toplumları ve kültürleri şekillendirmiştir (Akova, 2020). İletişim çağı olarak da bilinen 21. Yüzyılda özellikle sosyal meydanın da geniş kitlelere yayılmasıyla toplumda çeşitli sosyal ve politik hareketler ortaya çıkmıştır. Bu dijital ortam, faydalı bir tartışma ve veri paylaşımı alanı yaratsa da çeşitli problemleri de beraberinde getirmiştir. Bazı gruplar ve bireyler, belirli çıkarlarını savunmak amacıyla manipülatif stratejilere başvurabilmektedir. Özellikle sosyal medya toplumsal algı yaratmak veya bireyleri yanıltmak adına çeşitli manipülasyonların yapıldığı bir alan haline de gelmiştir. Söz konusu manipülasyonda etkili araçlardan biri de Astroturfing'dir. Astroturfing, belirli bir görüşün veya çıkar grubunun lehine görünürlük sağlamak için oluşturulan stratejilerin bütünüdür ve toplumsal etki yaratma amacı taşır. Sahte destek oluşturma amacıyla gerçekleştirilen Astroturfing'in kökenleri 1980'lere kadar uzanmakta olsa da günümüzde dijitalleşmenin artmasıyla daha da etkili bir hal almıştır.

"Grassroots" (yerel) kelimesinden türetilen ve bir hareket ya da kampanyanın kökenlerinin gerçek bir tabana dayandığını anlatmayı amaçlayan Astroturfing, genelde büyük şirketler veya belirli çıkar grupları tarafından finanse edilerek yöneltilebilir bilinçli faaliyetlerdir. Bu faaliyetler çoğu zaman kamuoyunu yanıltarak bir düşünceye bir fikre olan inancı artırmayı amaçlamakta ve bu niteliği ile etik dışı bir davranışlar olmaktadır (Mendelova, 2016).

Teorik çerçevede Astroturfing, manipülasyon, dezenformasyon ve propaganda gibi kavramlarla iç içe geçmiş bir alandır. Bu kavramlar, Astroturfing uygulamalarının nasıl işlediğini ve toplumsal etkilerini anlamak için kritik öneme sahiptir. Manipülasyon, kitlelerin düşüncelerini ve davranışlarını yönlendirme sürecinde kullanılan psikolojik stratejiler bütünüdür. Dezenformasyon ise yanlış bilgi yayma eylemini ifade eder ve Astroturfing'in ayrılmaz bir parçasıdır (Wardle & Derakhshan, 2017). Astroturfing enerji politikaları, sağlık uygulamaları ve siyasi kampanyalar gibi geniş bir yelpazede toplumsal algı yaratmak için kullanılan bir strateji olarak dikkat çekmektedir. Bu çerçevede çalışma, kamuoyunu manipüle eden astroturfing ve onunla ilişkili etik dışı stratejileri etraflıca incelemeyi, aralarındaki farkları açık ve operasyonel ölçütlerle ortaya koymayı, hangi yöntem ve sosyo-teknik mekanizmalarla gerçekleştirildiği gibi karmaşık dinamiklerini açıklamayı, farklı sektör ve ülke bağlamlarından seçilmiş örnek vakalarla taktik setlerini karşılaştırmalı biçimde analiz etmeyi, kamu yönetimi ile platform düzenlemeleri açısından tespit edilebilir göstergeler ve müdahale seçenekleri sunmayı amaçlamaktadır. Bu yönleriyle çalışma, anlatsal derlemelerin ötesine geçerek disiplinlerarası ve uygulanabilir bir tipoloji ile erken uyarı göstergeleri sunarak; hem Türkiye'deki politika ve düzenleme ihtiyacına hem de uluslararası literatürdeki karşılaştırmalı ve operasyonelleştirilmiş bir çerçeve eksikliğine yanıt vermeyi hedeflemektedir. Konunun bu şekilde derinlemesine incelenmesinin, etik dışı stratejilerin önüne geçmek, daha sağlıklı bir kamu tartışma ortamı yaratmak ve kamu yönetimi ile kamuoyundaki yanlışları azaltmak konusunda somut katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, kamuoyu manipülasyonunda etik dışı bir yöntem olan Astroturfing kavramının incelenmesidir. Astroturfing'in teorik arka planı, ilişkili olduğu kavramlar, nasıl gerçekleştirildiği ve hangi yöntemlerin kullanıldığının tespit edilmesi bu tarz etik dışı uygulamalar ile mücadeleye katkı sağlayacaktır. Çalışmada incelenecek örnek olayların ve çalışmada yapılacak çıkarımların Astroturfing tarzı etik dışı uygulamalarla mücadeleye katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma da nitel araştırma deseni sistematığına göre yürütülmüştür. Nitel araştırma, özellikle sosyal bilimlerde derinlemesine bilgi edinme ve karmaşık sosyal olguları anlamaya yönelik etkili bir yöntem olmuştur (Creswell, 2014). Araştırma, nitel verilere dayalı olarak gerçekleştirilen bir literatür taraması ile şekillendirilmiştir. Bu çerçevede önceden belirlenen konu başlıkları sistematik bir literatür taraması yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Literatür taraması, Astroturfing'in farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığını ve bu uygulamaların toplum üzerindeki etkilerini anlamak için gerekli bir temel sağlayacaktır (Glesne, 2016). Çalışmada Astroturfing ile ilgili ulaşılabilen güvenilir kaynaklardan elde edilen bilgiler incelenerek sunulmuştur (Booth vd., 2021). Bu kapsamda öncelikle Astroturfing kavramı, Astroturfing ile benzerlik gösteren dezenformasyon, trolleme, propaganda ve lobicilik kavramları etraflı

bir şekilde incelenmiştir. Daha sonra Astroturfing kavramı etik olgusu çerçevesinde değerlendirilerek Astroturfing faaliyetlerinin kamu yönetimindeki görünümü incelenmiştir. Dünyanın farklı bölgelerinden Astroturfing örnekleri incelenmiş, ardından bu eylemlerin olumsuz etkileri değerlendirilmiş ve önlenmesine yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

3. Astroturfing Kavramı

Cambridge Sözlüğüne göre, “astroturf” (yapay çim) kelimesi özellikle spor sahaları için kullanılan bir tür yapay çim yüzeyi olarak tanımlanmaktadır (Howard, 2006). Astroturfing teriminin kökeni, stadyumlarda ve oyun alanlarında zemin kaplaması olarak kullanılan bir suni çim markasına (AstroTurf) kadar uzanmaktadır (Zhang vd., 2013). Yani aslında Astroturfing kavramı insan yapımı yapay çimler üreten bu şirketin adından türetilmiştir. Söz konusu bu çim, yapay olsa bile doğal görünümü ile gerçeğe oldukça benzer bir şekilde tasarlanmıştır. Astroturfing kavramı çimin bu özelliğinden esinlenmektedir. Dolayısıyla, Astroturfing terimi, gerçek bir şeyin yapay bir ikamesini üretme çabasına atıfta bulunmaktadır. Astroturfing terimini daha iyi anlamak için “grassroots” kelimesine de yakından bakmak gerekir. Grassroots “*bir toplumdaki veya bir organizasyondaki sıradan insanlar*” olarak tanımlanan bir kavramdır (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 2024). Grassroots, “grass” ve “roots” şeklinde iki kelimenin birleşimi olarak ele alındığında ise yukarıya doğru büyümenin doğal sürecini ifade ettiği görülmektedir. Her iki kavram da, özellikle toplumsal iletişim alanı hızla yerleştiğinden, Astroturfing üzerine birçok farklı tanım yapılmıştır. En basit haliyle Astroturfing, belli bir izlenimin yapay olarak üretilmesidir. Diğer bir ifadeyle kamuoyunun dikkatine yapay olarak sunulan bilgi üretme yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir izlenim, belli bir ürün, fikir veya kişinin “tabandan” destek bulduğu, yani sıradan insanların desteğini aldığı iddiasıyla kendini göstermekte ve böylece ilgi görmektedir. Daha geniş bir anlamda, müşterilerin, dinleyicilerin, izleyicilerin, okuyucuların veya internet kullanıcılarının belirli bir konu, ürün veya kişi hakkında ortak bir görüşe sahip olduğu izlenimini yapay biçimde oluşturma süreci Astroturfing olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, genel halkın paylaştığı hakim görüşlerin yansıtılmasıyla ilişkilendirildiği için oldukça doğal görünebilmektedir. Ayrıca yaratılan bu desteğin tabandan geldiği inancı ortaya atılan bir ürün ya da fikri daha müşteriler ya da izleyiciler gözünde daha değerli kılmaktadır. İnsanlar kendileri gibi olan insanların desteklerine daha fazla inanmakta ve söz konusu fikir ya da ürüne olan sempaticileri artmaktadır (Mendelova, 2016).

Astroturfing kavramı, 1980’lerde Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ortaya çıkmıştır. İlk olarak, şirketler ve lobicilik grupları, kendi çıkarlarını korumak amacıyla bu stratejiyi uygulamaya başlamıştır. Tütün endüstrisi gibi büyük sektörler, halk sağlığına yönelik yasaları engellemek için görünürde sahte destek grupları oluşturarak kamuoyunu yanıltma çabalarına girişmiştir (McNutt & Boland, 2007). Astroturfing kavramı, ortaya çıktığı 1980’li yıllardan bu yana farklı araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır;

- Astroturfing, topluma gerçekmiş gibi görünen ama gerçekte bir merkezden yönlendirilen ve manipüle amacı taşıyan hareketleridir. Burada medya ve siyasi tekniklerin kullanılarak, sanal bir destek oluşturmak hedeflenmektedir (McNutt & Boland, 2007).
- Astroturfing siyasi aktörler tarafından başlatılan ve özerk bireylerin aşağıdan yukarıya faaliyetlerini taklit eden, internette üretilen, aldatici ve stratejik bir yukarıdan aşağıya faaliyet biçimidir (Kovic vd., 2018).
- Astroturfing, popüler bir duygu izlenimini yanlış bir şekilde yaratmak için ücretli ajanların kullanılmasıdır (Mackie, 2009).
- Astroturfing, kaynağı gizlenen ve yalan bir şekilde vatandaş kaynaklı olduğunu iddia eden bir iletişim stratejisidir (Boulay, 2012).
- Astroturfing, belirli bir gündemi desteklemek amacıyla internette otonom bireyler gibi davranan sahtekarlar tarafından yanıltıcı görüşlerin yayılmasıdır (Zhang vd., 2013).
- Astroturfing, kamuoyu desteğini simüle eden ve genellikle belirli ideolojileri yoğunlaştıran bir stratejidir (Garcia-Orosa, 2021).
- Katılımcıların bağımsız davranan sıradan bireyler gibi davrandığı, merkezi olarak organize edilmiş bir dezenformasyon kampanyasıdır (Keller vd., 2020).

- Astroturfing, dezenformatif ve kutuplaştırıcı içeriklerle diğer kullanıcıları çekmeyi amaçlayan bir stratejidir (Arce-Garcia vd., 2022).
- Astroturfing dijital alanda yanıltıcı bilgilerin yayılması ve kamuoyunun manipülasyonu için uygulanan bir stratejidir (Ferrara, 2017).

Kavrama ilişkin yapılan tanımlarda, belirli bir konu, ürün ya da kişiye yönelik görüşün toplumun geniş kesimlerince benimsendiği izlenimini yapay biçimde oluşturma çabasına vurgu yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir düşüncenin toplumun büyük bir bölümü tarafından paylaşıldığına dair yapay bir gündem oluşturarak algı yaratmaktır (Mendelova, 2016). Yine Astroturfing kavramına yönelik tanımların ortak noktaları incelendiğinde sahte toplumsal destek oluşturarak kamuoyunu yanıltmayı amaçlayan etik dışı uygulamalara verilen bir ad olduğu görülmektedir. Gerek niteliği gerekse yapılış şekliyle dolaylı Astroturfing kavramı birçok farklı kavramla karıştırılabilmekte hatta birbirlerinin yerlerine kullanılabilmektedir. Bu nedenle Astroturfing'e benzer kavramların incelenmesinde yarar vardır.

3.1. Dezenformasyon

Dezenformasyon kavramı, kasıtlı olarak yanıltıcı bilgi yayma anlamına gelmektedir ve 1949'da Rusça "dezinformacija" teriminden türetilmiştir (Karlova & Fisher, 2013). Bu süreç, bireyleri ve toplulukları yanlış yönlendirmek, yanıltmak ve belirli çıkarlar doğrultusunda şekillendirmek amacı taşır (Wardle & Derakhshan, 2017). Bilgi uzmanları tarafından yanlış bilgiye dayalı bir anlatım yaratma amacıyla kullanılan dezenformasyon, bilinçli ve kasıtlı bir şekilde yanıltıcı bilgi yayma amacı güdülmesi ile diğer bilgi biçimlerinden (örneğin, yanlış anlamalar veya hata sonucu oluşan bilgi) ayrılmaktadır. Kurbanları yanıltmaya yönelik bu eylemler genellikle sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığıyla hızla yayılmaktadır (Pennycook & Rand, 2020). Bu tür bilgi şekilleri arasında sahte belgeler, yanıltıcı fotoğraflar, yanlış haritalar, sahte web siteleri, internet dolandırıcılıkları, aldatıcı reklamlar ve devlet propagandası gibi unsurlar bulunur. Yalan üzerine kurulu olan dezenformasyon, bu bağlamda ele alındığında büyük bir tehlike arz etmektedir (Fallis, 2014).

Tarihsel süreçte, dezenformasyon, gizli servisler, askeri yapılar, politikacılar ve hükümetler tarafından çeşitli bireylerin veya devletlerin itibarını zayıflatmak amacıyla önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bu tür stratejilere yalnızca devletler ve politikacılar değil, firmalar da kendilerini potansiyel rakipler olarak gördükleri kişi veya kuruluşlara karşı yönelmektedirler (Zerback & Töpfl, 2022). Dezenformasyonun tarih boyunca çeşitli şekillerde var olduğu bilinmektedir. Antik dönemlerden itibaren farklı kültürler arasındaki çatışmalarda yanıltıcı haberlerin yayılması, tarihsel belgelerin manipülasyonu şeklinde görülmüştür. Ancak dezenformasyon kavramı, özellikle Soğuk Savaş döneminde önemli bir gelişim göstermiştir. Hem Sovyetler Birliği hem de ABD, ideolojik üstünlük sağlamak adına dezenformasyon stratejileri geliştirmiştir (Yayla, 2020).

Dijital iletişim kanalları, dezenformasyonun yayılması için eşsiz olanaklar sağlamaktadır. Dezenformasyon çoğunlukla bir kuruluş veya kişi tarafından oluşturulur. Ancak bazı durumlarda, haber kanalları ve gazeteler de bilinçli olarak üretilmiş yanlış bilgileri kaynak göstererek hatalı haberler yayabilmektedir. Bu süreçte medya, ana dezenformasyon kaynağı olmasa da, bu tür yanıltıcı bilgilerin geniş kitlelere ulaştırılmasında önemli bir aracı rolü oynamaktadır (Turan, 2015, s.110). Günümüzde sosyal medya, ekonomiden siyasete, sanattan spora kadar birçok alanda etkili olmakta; bu mecralar aracılığıyla yayılan sahte ve yanıltıcı haberlerin dünya genelinde artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu tür içerikler, birçok ülkede ciddi sonuçlar doğurmakta ve toplumsal olaylarda yüksek düzeyde tahribat gücü kazanmaktadır (Yaşar, 2020; Kantar vd., 2023). Sosyal ağlar yardımıyla elde edilen kişisel verilerin kullanılması, dezenformasyonu daha hedefli ve etkili bir şekilde yayma imkanı tanımaktadır. Son dönemde yaşanan Cambridge Analytica ve Facebook veri skandalları, ABD Başkanlık seçimleri ve Brexit referandumu gibi önemli olaylarda yanıltıcı ve kışkırtıcı haberlerin nasıl kullanıldığına dair çarpıcı örnekler sunmuştur (Aktan, 2018).

Teknolojinin sürekli olarak ilerlemesiyle birlikte, bilgi üretimi ve dağıtımı kolaylaşmış ve bu durum insan, toplum ve devletlerin geleneksel bakış açılarını dönüştürmüştür. Sosyal medya ile de kirli bilgi aktarımı yaygınlaşmıştır (Wardle & Derakhshan, 2017). Bu nedenle bilgi yönetimi, günümüz dünyasında gerek özel sektörde gerekse devlet idaresinde rakiplere karşı üstünlük sağlamak, kazanç elde etmek ve yönlendirme yapmak gibi hedeflerde önemli bir araç haline gelmiştir. Örneğin, devletler kendi

askerlerinin zarar görmemesini sağlarken, düşman ülkeleri karıştırmaya veya iç savaş çıkmasını teşvik etmeye yönelik stratejiler geliştirebilmektedir. Bu tür manipülasyonlar sonucunda etkilenen ülkeler, genellikle devam eden ve ilan edilmemiş bir savaşın etkisi altında kalırken, bu süreçte toplumlar canlarını ve tüm kaynaklarını bu mücadeleye feda eden gruplar haline gelebilmektedir. Dezenformasyon, özellikle sosyal medyada etkili bir araç hâline gelmiştir. Bu durum, insanları çok kısa sürede bir araya getirerek çeşitli eylemlere ve protestolara katılmalarını sağlayabilmektedir (Bekar, 2024).

Astroturfing, sahte bir kamuoyu yaratma tekniğidir ve genellikle belirli bir amaç veya çıkar için organize edilmiş kampanyalar aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu yöntemde, görünüşte organik veya toplumsal bir hareket gibi görünen, ancak aslında belirli gruplar veya şirketler tarafından finanse edilen ve koordine edilen eylemler söz konusudur. Astroturfing, bir grup veya bireyi yönlendirmek için sahte bir destek oluşturmayı amaçlar (Cho vd., 2011). Bu tür eylemler, toplumda veya belirli kitlelerdeki algıyı değiştirmek için kullanılırken, arka planda bu hareketi destekleyen finansal veya politik çıkarlar vardır. Astroturfing, genellikle sosyal medya ve internet platformları üzerinden yayılır ve bu nedenle dezenformasyon ile benzerlik taşır, ancak esasen farklı bir strateji ve motivasyona sahiptir. Dezenformasyon ile Astroturfing arasındaki temel fark, dezenformasyonun yanlış bilgi yayma amacı güderken, Astroturfing'in sahte bir kamuoyu oluşturmaya odaklanmasıdır. Dezenformasyon, belirli bir bilgi parçasını çarpıtarak veya yanlış sunarak hedef kitleyi yanıltmayı amaçlarken (Aydın, 2020), Astroturfing, belirli bir konudaki destek veya karşıt görüşü artırmak için organize bir şekilde hareket eden sahte birey veya gruplar oluşturmaktadır (Chan, 2022). Bu nedenle, Astroturfing, genellikle sosyal etki yaratmaya çalışırken, dezenformasyon daha çok bilgi manipülasyonu üzerinden şekillenmektedir. Her iki kavram da bilgi çağında önemli sonuçlar doğurmakla birlikte, stratejilerin ve hedeflerin doğası bakımından önemli farklılıklar taşımaktadır. Çevrimiçi ortamlarda yürütülen Astroturfing kampanyaları, katılımcıların gerçek kimliklerini saklamaktadır. Bu kişiler aslında ücretli veya başka şekillerde teşvik edilen aktörlerdir, ancak sıradan vatandaşlar gibi gösterilirler. Bu durum izleyicileri açıkça aldatma amacı taşımaktadır. Bu özellikleri nedeniyle Astroturfing, dezenformasyon kapsamında değerlendirilebilmektedir (Filiz & Sancar Dermen, 2023).

3.2. Trolleme (Trollük)

Astroturfing ve trollük, dijital ortamda toplumsal algı yönetimi ve dezenformasyon açısından kritik kavramlar olup, bu kavramlar arasında da önemli benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Astroturfing, bir grubun veya bireyin, belirli bir politika, olay veya ürün için geniş bir taban desteği varmış gibi görünmesini sağlamaya yönelik örgütlenmiş bir eylemdir. Bununla birlikte, Astroturfing genellikle merkezden kontrol edilen kampanyalar biçiminde ortaya çıkar ve katılımcıların kimliklerini gizleyerek sıradan vatandaşlar gibi görünmelerini amaçlar (Kovic vd., 2018). Bu süreçte, Astroturfing etkinliklerinde katılımcıların emekleri, ücretlendirilmiş veya diğer şekillerde desteklenmiş bireylerden oluştuğu zaman, bu durum sosyal medya kullanıcılarını yanıltarak yanlış bilgi yayılmasına yol açmaktadır (Filiz & Sancar Demren, 2023). Astroturfing kampanyaları, doğru bilgiye erişimi zorlaştırmanın yanı sıra, yine bu tür kampanyaların toplumsal sağduyuyu tehlikeye atarak lobicilik süreçlerini olumsuz yönde etkileyebileceği vurgulanmaktadır. Örneğin, 2016 yılında Birleşik Krallık'ta Avrupa Birliği'nden ayrılma sürecini başlatan Brexit referandumunda kullanılan Astroturfing taktikleri, görünüşte halkın organik bir cevabıymış gibi durmakla birlikte, gerçekte merkezi bir yapı tarafından koordine edilerek uygulanmıştır (Lits, 2019). Bu durum, Astroturfing'in sosyal medya ve diğer iletişim kanalları üzerinden yayılmasını sağlayan karma medya ve çapraz medya yöntemiyle birlikte olumsuz etkilerine dair önemli örnekler teşkil etmektedir.

Buna karşın, trollük, dijital ortamda insanları kışkırtmak veya provoke etmek amacıyla gerçekleştirilen eylemleri tanımlamaktadır. Troller, genellikle anonim hesaplar kullanarak, hedef alacakları konularda alaycı veya provoke edici içerikler paylaşmaktalar. Bu tür içerikler, kamuoyundaki tartışmaları bozma veya yönlendirme amacını taşır ve çoğu zaman sosyal medyada duygusal tepkileri tetikleyebilmektedir (Yılmaz ve Işıkdogan, 2017). Troller, sık sık sıradan bireyler gibi davranarak daha

geniş bir sosyal etki yaratmaya çalışmaktadır. Bu durum, trollük stratejilerinin Astroturfing ile örtüşen noktalarını ve iki uygulamanın etkileşimindeki karmaşayı ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak her iki kavramın ortak noktası, kitleleri manipüle etme çabasıdır. Buna karşın Astroturfing yapılandırılmış ve merkezi bir kampanya iken, trollük daha çok bireysel veya küçük grup eylemleri olarak ortaya çıkmaktadır. Troller, yaygın olarak sosyal medyada duygusal tepkileri tetikleyebilecek, provoke edici yorumlar yaparak, tartışma ortamlarını bozmanın yanı sıra, belirli bir görüşü destekleyebilecek bir kitle oluşturma yönünde etkiye bulunabilirler. Bu nedenle, trollerin eylemleri, Astroturfing kampanyaları ile birleştiğinde daha geniş bir etkiye bulunabilir ve bu bağlamda kitlelerin düşüncelerini şekillendirmektedir. Aslında trollük veya trolleme Astroturfing'e hizmet eden bir araç olarak da değerlendirilebilir. Çünkü trollük faaliyetlerinin Astroturfing ile yaratılmak istenen yapay gündemin oluşturulmasını destekleyici yönleri de bulunmaktadır. Bu çerçevede hem Astroturfing hem de trollük, sosyal medyanın sağlıklı bir şekilde şekillenmesine neden olan elementler olduğu söylenebilir. Her ikisi de doğru bilgi akışını engelleyerek hem de halk katılımını manipüle ederek demokratik süreçleri tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle, Astroturfing ve trollük üzerine araştırmalar ve bu olgulara karşı alınacak önlemler, günümüzün dijital toplumlarında oldukça önem kazanmaktadır.

3.3. Propaganda

Propaganda terimi, Latince "propagare" sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcük, bahçıvanın taze bitki filizlerini toprağa dikerek yeni bitkiler yetiştirme işlemini anlatmaktadır (Balcı & Keser, 2023). Propaganda, bir grup veya bireyin, belirli bir ideoloji, plan veya ürün hakkında kamuoyunu etkilemek amacıyla sistemli ve stratejik bir şekilde bilgi yayma eylemidir. Genellikle politik, sosyal veya ekonomik hedefleri desteklemek için kullanılmaktadır. Yakın tarihimizde ise özellikle siyasi alanda seçim veya referandum gibi yarışmaların kazanılması açısından sıklıkla kullanılan bir yöntemdir (Gündörmez, 2002; Köse, 2014; Derin, 2019).

Propaganda, çoğu zaman duygusal ve ikna edici içerik ile şekillendirilir ve bu sayede hedef kitle üzerindeki etki gücünü artırmayı amaçlar (Keller vd., 2020). Propaganda, bilginin yönlendirilmesi yoluyla, karşıt görüşlerin bastırılması ve kendi görüşlerinin yaygınlaştırılması için bir araç olarak kullanılmaktadır. Propaganda, toplumun düşüncelerini kasıtlı olarak yönlendirmeyi amaçlar. Özellikle kriz zamanlarında ve seçim dönemlerinde etkilidir. Bu amaçla insan kullanıcıların yanı sıra modern iletişim teknolojileri de kullanılmaktadır. İnternet, bilgisayar ve mobil cihazlar aracılığıyla insanlarla etkileşim kurularak veya sistemli kampanyalar yürütülerek kamuoyu etkilenmeye çalışılır (Neyazi, 2020).

Propaganda uygulamaları, genellikle büyük kitlelerin dikkatini çekmek için düzenlenen kampanyalar şeklinde gerçekleşmektedir. Yöntemleri arasında yanlış bilgi yaymak, seçici veriler sunmak ve manipülatif iletişim stratejileri kullanmak yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle dijital medya, propaganda için etkili bir platform sunmaktadır. Zira sosyal ağlar üzerinden bilginin hızlı bir şekilde yayılması kolaylaşmaktadır (Zerback & Töpfl, 2022).

Propaganda ve Astroturfing, belirli bir ideolojiyi yaymak ve hedef kitle üzerinde etki oluşturmak amacıyla kullanılan iki kavramdır. Her iki süreç de stratejik iletişim ve bilgi yayma eylemleri olarak tasarlanmış olup, duygusal ve ikna edici içerikler kullanarak kitlelerin ilgisini çekmeyi hedeflemektedir. Ancak bu iki kavram arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Propaganda, genellikle resmi bir kaynak veya grup tarafından gerçekleştirilirken, Astroturfing, bu kaynağın gizlenerek bağımsız bir hareket gibi gösterilmesine odaklanmaktadır (Cho vd., 2011). Ayrıca, Astroturfing uygulamaları sıklıkla sahte ve manipüle edilmiş içerikler üretirken, propaganda daha çok gerçek verilere dayanmakla birlikte bu verilerin seçici olarak sunulması ve yorumlanmasıyla etkili olmaya çalışmaktadır (Kovic vd., 2018). Ancak belirtmek gerekir ki günümüzde birçok propaganda faaliyetinde Astroturfing bir araç olarak kullanılmaktadır. Fikirleri, görüşleri, ideolojileri ile kitleleri peşinden sürüklemek isteyenler, kamuoyunda kendilerine yönelik güçlü bir desteğin olduğuna inandırabilmek için Astroturfing faaliyetlerine başvurabilmektedir.

3.4. Lobicilik

Lobicilik, belirli bir çıkar grubunun karar vericileri etkilemek ve kamu politikalarını şekillendirmek amacıyla yaptıkları faaliyetleri ifade etmektedir. Bu kavram, tarihsel olarak otel koridorlarında karar vericilere yaklaşarak onları ikna etme hayaliyle başlamıştır ve günümüzde dijital iletişim teknolojileri sayesinde daha da evrilen “dijital lobicilik” şeklinde uygulanmaktadır. Lobicilik, sadece bilgi sağlama ve önerilerde bulunma ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda belirli bir politik veya sosyal değişimi teşvik etmek için kamuoyunu şekillendirmek amacıyla yürütülen bir stratejik iletişim sürecidir. Bu süreçte, yeni medya platformları, sosyal medya, bloglar ve diğer dijital araçlar aracılığıyla lobicilik stratejileri uygulamaya konulmaktadır (Filiz & Sancar Demren, 2023). “*Dijital lobicilik kavramı ise özel veya kamusal konularda ve kurumların dijital araçlardan faydalanarak halkla ilişkiler ve lobi faaliyetleri ile uğraşlarında yenilikçi bir yolu anlatmaktadır.*” (Carro & Di Mario, 2020). Lobicilik, şeffaflık ve etik boyutları da içerdiği için tartışmalıdır. Bu nedenle lobicilik faaliyetlerinin yönetimi, kamu yararına uygun olup olmadığı konusunda önemli bir etkiye sahiptir (Kovic vd., 2018).

Astroturfing ise yüzeyde bağımsız bir sosyal hareket gibi görünmesine rağmen, belirli bir grubun veya organizasyonun çıkara dayalı olarak yürüttüğü sahte taban hareketlerini ifade etmektedir. Astroturfing, lobicilikle sıkı bir ilişkiye sahiptir çünkü her iki kavram da kamuoyu oluşturma ve manipülasyon süreçlerinde yer almaktadır (Kovic vd., 2018). Ancak aralarında bazı önemli farklılıklar da vardır. Her iki süreç de hedef kitle üzerinde etki yaratmayı amaçlarken, lobicilik genellikle belirli grupların çıkarlarını savunmak için transparan bir şekilde yürütülürken, Astroturfing, arka planda yer alan merkezlerin kimliğini gizler ve sahte bir topluluk desteği yaratmaktadır (Lits, 2019). Ayrıca, lobicilik faaliyetleri genellikle yasal çerçevede yürütüldüğü halde, Astroturfing çoğunlukla manipülatif ve yanıltıcı kampanyalar içermektedir. Bu da etik sorunları gündeme getirmektedir (Filiz & Sancar Demren, 2023). Sonuç olarak, lobicilik ve Astroturfing, kamu politikası üzerindeki etkileri bakımından benzerlik gösterse de, uygulama biçimleri ve şeffaflık düzeyleri açısından belirgin farklılıklar barındırmaktadır.

4. Astroturfing ve Etik

Evrensel değerler çerçevesinde ele alınan ve bilimsel bir disiplin olarak toplumsal bir olguya işaret eden etik kavramı (Usta & Arslan, 2020), Yunanca “ethos” kelime kökünden gelmekte ve son yılların moda kavramlarından biri olarak dikkat çekmektedir (Özkal Sayan, 2020). Etik kısaca bireylerin ve kuruluşların davranışlarını yönlendiren temel değerler ve ilkeler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Etik kuralları ise toplumda doğru ve yanlış davranışlara ilişkin yerleşmiş algıyı ifade etmektedir (Tuğan & Ömürgönülşen, 2020). Etik, yasaların düzenlenmediği, belirli gri alanlar bıraktığı ya da yasal düzenlemelerin pratikte uygulanmasının zor olduğu konularla ilgili olarak, yönetim, yargı ve siyasetin daha adil ve düzgün bir şekilde işlemesine rehberlik etmektedir. Diğer bir deyişle etik yapılan etkinliklerde amaçların benimsenmesi, neyin yapıp neyin yapılmayacağı ya da neyin istenip neyin istenmeyeceğinin belirlenmesindeki kriterler bütünüdür (Yatkin, 2008). Bu durum, bireylerin karar verme süreçlerinde ve hizmetleri yürütme aşamalarında onlara yön göstermekte, kamu hizmetlerine kalite katmakta ve daha güçlü bir sorumluluk bilinci geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Hukuk ise yasalar çerçevesinde nelerin yapılabileceğini, etik ise nelerin yapılması gerektiğini tanımlayan bir kavramdır (Yüksel, 2005). Etik toplumda güven, adalet ve sorumluluk gibi kavramları içerir ve sosyal ilişkilerin yapısını etkilemektedir. İş dünyasında, etik, iletişim ve pazarlama alanlarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede etiğin hayata geçirilmesi süreci olarak ifade edilen ahlak kavramının, iş ahlakı, çalışma ahlakı, işletmecilik ahlakı gibi çeşitli sınıflandırmaları da yapılmıştır (Alayoğlu vd., 2012). Zira bu alanlarda yapılan uygulamalar, toplumsal normlara ve değerlere aykırı olursa, organizasyonların itibarı zedelenmektedir (Bowen, 2004). Özellikle Astroturfing gibi uygulamalar, etik ilkelerin ihlaline neden olabilecek sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü Astroturfing, bireylerin ve toplulukların yerine geçerek oluşturulan sahte kamu destekleme kampanyalarıdır. Bu tür uygulamalar, bir meseleyi geri planda şekillendiren aktörler tarafından organize edilmektedir. Her ne kadar görünüşte halkın görüşü temsil ediliyor gibi görünse de, aslında çıkar gruplarının ve şirketlerin menfaatlerini korumak amacı taşımaktadır (Cho vd., 2011). Astroturfing’in temelinde yatan etik sorun, sağlıklı bir demokratik tartışma ortamının ve kamuoyu olgusunun zayıflatılmasıdır. McNutt & Boland (2007) Astroturfing’in bir “aldatma” pratiği olduğunu vurgularken, bu yöntemlerle kamuoyunun ve yetkililerin yanılgıya uğratıldığını belirtmektedirler. Bu bağlamda, toplumsal katılımın, Astroturfing gibi

uygulamalar ile zedelenmesi, demokrasinin temel dinamiklerine ciddi şekilde zarar verebilmektedir. Astroturfing uygulamalarının hileli doğası, toplumsal güvensizliği arttırarak etik tartışmaları derinleştirmektedir (Pfister, 2011).

Astroturfing'in bir diğer önemli yönü de, bilgi güvenilirliğini sarsmasıdır. İnternet ve sosyal medya çağında Astroturfing, organizasyonların sahte destek üretme yolları bulmasına olanak tanımaktadır. Örneğin, sosyal medya platformlarından (Twitter gibi) yürütülen sahte kampanyalar, etkili mesajların gerçeği yansıtmadığını ortaya koymaktadır (Keller vd., 2019). Astroturfing yapılan kampanyaların sıkça kullanıldığı alanlar arasında çevre, sağlık ve politika gibi konular bulunmaktadır. Ancak Astroturfing, yalnızca siyasi amaçlar için değil, aynı zamanda ticari çıkarlar için de kullanılmaktadır. Bu durum, çevrimiçi davranışların ve tüm medya etiğinin sorgulanmasına sebep olmaktadır (Simpson, 2011).

Astroturfing'in etik boyutları, aynı zamanda güvenilirlik ve itibar sorunları ile de ilişkilidir. Sosyal medya üzerinde yürütülen Astroturfing kampanyaları, genellikle sahte hesaplar ve botlar (insan davranışını taklit eden yazılım programı) kullanarak yürütülmekte ve bu durum izlenebilirliği zorlaştırmaktadır. Bu tür uygulamalar bireylerin yanıltılmasına neden olurken, gerçek halkın eylemlerinin ve duygularının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Astroturfing'in sonuçları, yalnızca bireylere değil, aynı zamanda daha geniş bir toplumsal yapıya da zarar vermekte, bu da iletişim ve halkla ilişkiler alanında etik standartların yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Lits, 2020).

Sonuç olarak, Astroturfing ile etik arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Bu kavram, bireylerin manipülasyonunu ve halkın yanıltılmasını içerirken, aynı zamanda demokratik süreçlerin meşruiyetini tehlikeye atmaktadır. Etik açıdan, organizasyonların ve bireylerin, iletişim stratejilerini daha şeffaf ve hesap verebilir bir şekilde yürütmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, Astroturfing gibi uygulamalar toplumda güven kaybına yol açarak, hem bireyleri hem de sosyal yapıyı olumsuz etkileyecektir (McNutt & Boland, 2007).

5. Kamu Yönetiminde Astroturfing

Günümüzde dijitalleşmenin hızla ilerlemesiyle birlikte, kamuoyu oluşturma ve politika süreçlerini etkileme yöntemleri de giderek karmaşılaşmaktadır. Bu bağlamda, Astroturfing, kamu yönetimini manipüle etmek amacıyla kullanılan önemli ve giderek yaygınlaşan bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır (Mendelova, 2016). Bu bağlamda Kovic vd. (2018), dijital Astroturfing'i politik aktörler tarafından başlatılan, otantik taban hareketlerini taklit eden aldatıcı ve stratejik bir faaliyet olarak tanımlamaktadır. Bu türden manipülasyonlar, demokratik süreçleri derinden etkileyebilecek potansiyele sahiptir ve kamuoyunun güvenini zedeleyebilmektedir.

Astroturfing, kamu yönetimi ve siyaset arasındaki ilişkide çeşitli şekillerde kendini gösterebilir. Siyasi aktörler, Astroturfing'i kullanarak kamuoyunu etkileme, politika kararlarını manipüle etme ve seçim sonuçlarını yönlendirme gibi amaçlar güdebilirler. Bu manipülasyonun bazı örnekleri şunlardır:

- *Politika Kararlarını Etkileme:* Astroturfing kampanyaları, belirli bir politika önerisinin desteklendiği veya karşı çıktığı yönünde yanlış bir izlenim yaratarak karar alma süreçlerini etkileyebilmektedir. Örneğin, bir enerji şirketi, çevresel düzenlemeleri gevşetmek amacıyla sahte STK'lar aracılığıyla kamuoyu oluşturabilmekte ve hükümeti bu yönde kararlar almaya teşvik edebilmektedir (Douda, 2023). Lyon ve Maxwell (2004), Astroturfing'i çıkar gruplarının lobi faaliyetleri ve kurumsal stratejileri bağlamında incelemektedir. Bu ise kamu yönetimi ve siyaset arasındaki ilişkiyi anlamak için faydalı bir bakış açısı sunmaktadır.
- *Seçmen Davranışlarını Manipüle Etme:* Seçim dönemlerinde, adayları desteklemek veya karalamak amacıyla dezenformasyon kampanyaları düzenlenebilmektedir. Sahte sosyal medya hesapları ve botlar kullanılarak belirli bir adayın popüler olduğu veya olmadığı yönünde yanıltıcı bilgiler yayılabilmekte, bu da seçmenlerin oy verme davranışlarını etkileyebilmektedir. Özellikle Twitter gibi sosyal medya araçlarının bu amaçla kullanıldığı ileri sürülmektedir (Keller vd., 2020).
- *Kamu Kurumlarına Güveni Sarsma:* Astroturfing faaliyetleri, kamuoyunun hükümete ve kamu kurumlarına olan güvenini azaltabilmektedir (Keller vd., 2020). Özellikle, bir kamu kurumunun

belirli bir politikayı desteklemek için Astroturfing kullandığının ortaya çıkması, kamuoyunda ciddi bir güven kaybına neden olmakta ve kurumun itibarını zedeleyebilmektedir (Douida, 2023).

- *Demokratik Süreçleri Bozma:* Gerçek olmayan bir kamuoyu katılımı yaratarak demokratik karar alma süreçlerini manipüle etmek kamuoyunun gerçek taleplerinin göz ardı edilmesine ve politika kararlarının belirli çıkar gruplarının lehine şekillenmesine yol açabilmektedir (Douida, 2023). Zerback ve Töpfl (2022), siyasi Astroturfing yorumlarının kamuoyu algıları üzerindeki etkilerini ve bunlara karşı stratejileri incelemiştir. Badade ve Dhanaraj (2024) tarafından yapılan bir çalışmada, Astroturfing'in kurumsal, sosyal medya, siyasi ve e-ticaret gibi çeşitli alanlarda gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bu durum, Astroturfing'in çok yönlü bir manipülasyon aracı olduğunu göstermektedir.

6. Astroturfing Örnekleri

6.1. Rusya Internet Research Agency (İnternet Araştırma Ajansı)

Rusya, Astroturfing uygulamalarının en belirgin örneklerinden birini ABD seçimlerinde gerçekleştirmiştir. Internet Research Agency (IRA) olarak bilinen yapı, sosyal medyada sahte hesaplar oluşturarak gerçek kullanıcılar gibi görünen sosyal medya yorumları üretmektedir. 2016 ABD başkanlık seçimlerinde, IRA'nın oluşturduğu binlerce şüpheli hesap, milyonlarca tweet göndererek, Rusya'nın politikalarını destekleyen bir kamuoyu algısı yaratmaya çalışmıştır. (Lysenko & Brooks, 2018; Chen, 2015). National Intelligence Council (2017), 2016 yılı ABD seçimlerinden sonra açıkladığı bir raporda Rusya'nın söz konusu seçimlere müdahalesini ortaya koymuştur. Rusya'nın Petersburg merkezli IRA'nın devlet destekli bir yapı olduğu bir çevrimiçi Astroturfing kuruluşu olarak görev yaptığı açıklanmıştır. 2016'daki Astroturfing kampanyalarının yaygınlığı, ABD'nin bu tür kampanyalardan korunmak için askeri bir birim oluşturması önerilmesine kadar uzanan ciddi bir boyuta ulaşmıştır (Hart & Klink, 2017).

6.2. Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Rus Yanlısı Manipülasyonlar

2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla başlayan ve 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı geniş çaplı saldırıyla devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı esnasında da sosyal medyada geniş çaplı bir Astroturfing faaliyeti yürütüldüğü ileri sürülmektedir. Geissler vd. (2023) 2022 yılında Rusya-Ukrayna savaşı sırasında sosyal medyada yayılan Rus yanlısı propaganda içeriklerini incelemişlerdir. Yazarlar, Twitter'dan topladıkları mesajları analiz ederek, bu mesajların yaklaşık 251,000 retweet alarak 14.4 milyon kullanıcıya ulaştığını ortaya koymuştur. Araştırma, botların Rus yanlısı mesajların dağıtımında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle, Birleşmiş Milletler'in Rusya'nın işgaline karşı alınan kararlar sırasında, bu kararları reddeden veya çekimser kalan ülkelerde (Hindistan, Güney Afrika ve Pakistan gibi) bot aktivitesinin arttığı gözlenmiştir. Çalışma, Rusya'nın modern sosyal medya propaganda kampanyalarının, hedef ülkelerde kamuoyunu manipüle etmek amacıyla titizlikle planlandığını ve bu bağlamda botların, mesajların hızlı yayılmasını sağladığını ortaya koymaktadır.

6.3. Eski Rus İstihbarat Görevlisi Olan Sergei Skripal'in Zehirlenmesi Vakası

Sergei Skripal'in zehirlenmesi olayı, Mart 2018'de Birleşik Krallık'ın Salisbury kentinde gerçekleşen bir suikast girişimidir. Sergei Skripal, eski bir Rus askeri istihbarat subayıydı ve İngiliz istihbaratına bilgi sızdırdığı için Rusya'da hapis yatmış, 2010 yılında ise Britanya'ya iltica etmişti. Olay, 4 Mart 2018'de Skripal ve kızı Yuliya'nın bir parkta bayılmasıyla başladı. Yapılan testlerde, Novichok adlı sinir gazının kullanıldığı belirlenmiştir. Bu madde, Sovyetler Birliği döneminde geliştirilmiş son derece zehirli bir madde olarak bilinmektedir. İngiltere, Rusya'nın bu saldırıda sorumlu olduğunu öne sürerek, durumu bir "devlet terörü eylemi" olarak nitelendirdi. Olay sonrasında Birleşik Krallık, birçok Rus diplomatını sınır dışı etti ve Rusya'ya ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Rusya ise suçlamaları reddetmiş ve karşılık olarak Batılı ülkelerin diplomatlarını sınır dışı etmiştir. Zerback ve Töpfl (2022) yaptıkları çalışmada, Skripal'in zehirlenmesiyle ilgili sosyal medya platformlarında yayılan Astroturfing yorumları incelenmiştir. Yazarlar yorumların, olayın kaynağına dair kamuoyunu yanıltmak amacıyla kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Çeşitli yapay hesaplar aracılığıyla paylaşılan bu içerikler, skandalın sorumluluğunu Rusya'nın üzerine atmaktan ziyade, alternatif açıklamalar sunarak Rusya'nın

suçlamalardan aklanmasını amaçlamaktadır. Örneğin; “*Eğer Ruslar Skripal’i öldürmek isteselerdi, iz bırakmadan yaparlardı.*”, “*Bu bir Batı komplosuydu, İngiltere, kendi çıkarları için bunu kullandı.*” gibi yorumlar Rusya’nın, Skripal’i öldürmek istemiş olabileceği fikrini sorgulatarak, kamuoyunun algısını değiştirmeye çalışmaktadır.

6.4. Çin’de Sosyal Medya Kontrolü ve 50 Cent Army

Çin hükümetinin, sosyal medya üzerinde bir “internet ordusu” kurarak kendi politikalarını destekleyen yorumlar ürettiğine dair ciddi iddialar vardır. Buna göre Çin hükümeti, sosyal medya üzerinde kontrol sağlamak amacıyla büyük bir Astroturfing operasyonu yürütmektedir. 50 Cent Army olarak bilinen bir grup, devlet destekli sosyal medya kullanıcılarından oluşmakta ve belirli konularda hükümeti destekleyen yorumlar yapmaları için istihdam edilmektedir. Bu kişilere her yorumu yazmaları ve yayınlamaları için 50 sent ödendiği için bunlar “50 Cent Army” şeklinde adlandırılmaktadır (Tong & Lei, 2013). King vd. (2017) bu grubun faaliyetlerini incelemişlerdir. Yazarlar çalışma sonucunda bu grubun yaklaşık yarım milyon yorum ürettiğini, bu yorumların amacının tartışmalara katılmak değil, kamuoyunun dikkatini dağıtmak ve hükümetin onurunu yüceltmek olduğunu ortaya koymuşlardır. Yazarlar, bu gönderilerin çoğunlukla tartışmalara girmeden hükümetin başarılarını öven ve halkı destekleyen içerikler taşıdığı sonucuna varmıştır. Yazarlara göre hükümetin asıl hedefi, halkın dikkatini dağıtmak ve potansiyel toplumsal hareketlerden uzak tutmaktır. Hükümet, sosyal medya üzerinden yönlendirme yaparak politik tartışmalardan kaçınmayı tercih etmektedir. Bu durum, halkın hükümet politikalarına olan güvenini pekiştirmekte ve eleştirilerin kamuoyunda yayılmasını zorlaştırmaktadır.

6.5. Güney Kore 2012 Başkanlık Seçimlerinde National Intelligence Service (NIS) Faaliyetleri

Güney Kore’de, ulusal istihbarat ajansı olan National Intelligence Service (NIS), kamuoyunu manipüle etmek amacıyla çeşitli Astroturfing faaliyetleri geliştirmiştir. Bunun en belirgin örneği ise 2012 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimleridir. Söz konusu seçimlerde, NIS, muhafazakar aday Park Geun-hye’yi desteklemek amacıyla sosyal medya üzerinde dezenformasyon stratejileri uygulamıştır. NIS’in yürüttüğü kampanyalarla sosyal medyada hükümet yanlısı yorumlar çoğaltılmıştır. Yapılan çalışmalar 800 civarı sosyal medya hesabının günlük onlarca tweeti benzer saatlerde, benzer içeriklerle paylaşarak sahte bir destek algısı yapıldığını ortaya koymuştur (Keller vd., 2019).

6.6. Birleşik Krallık: Brexit ve Algı Manipülasyonu

Birleşik Krallık’taki Brexit referandumu, Astroturfing’in büyük ölçekteki etkilerinin görüldüğü bir diğer örnektir. Llewellyn vd. (2019) yaptıkları çalışmada Twitter’daki troll hesapların Brexit referandumundaki davranışlarını incelemişlerdir. Araştırmacılar, 29 Ağustos 2015 ile 3 Ekim 2017 arasında 3,485 Brexit ile ilgili tweet toplayarak 419 troll hesabı analiz etmişlerdir. İnceleme, bu troll hesapların ABD’nin 2016 seçimleriyle bağlantılı olduğunu ve Brexit tartışmalarında da aktif olduklarını ortaya koymuştur. Özellikle referandum günü, troll hesapların davranışlarında önemli bir değişim gözlemlenmiştir. Tweetlerin yalnızca 9’u orijinal tweet olmasına rağmen, 398 tweetin %97.73’ü diğer troll hesapların retweetleri ile oluşturulmuştur. Bu durum, troll hesapların içerik yayma üzerine odaklandığını göstermektedir. Ayrıca, bazı troll hesaplarının profil bilgileri Amerikan vatandaşına benzeyecek şekilde tasarlınsa da, 2016 yılında oluşturulan bu hesapların kullanıcı profillerinde sıklıkla Alman konumları ve terimleri bulunduğu da görülmüştür. Genel olarak, troller, Brexit tartışmalarında belirgin bir etki göstererek Avrupa Birliği’nden ayrılma görüşünü destekleyen içerikler üretmişlerdir.

6.7. Suriye’de İç Savaş Sırasında Kimyasal Gaz Kullanılması Vakası

Suriye, 2011 yılında başlayan iç savaşında birçok kez kimyasal silah kullanmakla suçlanmıştır. Özellikle 2013’teki Ghouta saldırısı, uluslararası kamuoyunda büyük bir infiale yol açmış ve Suriye hükümetinin kimyasal silah kullandığına dair ciddi iddialar yükselmiştir. Bu olay, ABD ve diğer Batılı ülkelerin, Suriye hükümetine karşı askeri müdahale tehdidinde bulunduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Suriye hükümeti, bu suçlamaları sürekli olarak reddetmiş ve saldırıların terörist gruplar tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Zerback ve Töpfl (2022) çalışmasında inceledikleri konulardan biri de 2013’teki Ghouta saldırısında kimyasal silah kullanılması konusundaki kamuoyu manipülasyonlarıydı. Çalışmada, Suriye’deki kimyasal gaz kullanımıyla ilgili sosyal medyada yayılan Astroturfing yorumları incelenmiştir. Bu yorumlar, Suriye hükümetinin kimyasal silah kullanma

suçlamalarına yanıt vermek ve kamuoyunu etkilemek amacıyla yapılmıştır. Ana hedef, olaylara dair kamuoyundaki algıyı değiştirmek ve Rusya'nın yanı sıra Suriye hükümetinin sorumluluğunu azaltmak olmuştur. Bazı örnek yorumlar şunlardır; “*Sadece muhalif gruplar kimyasal silah kullanır, bu bir provokasyon.*”, “*Kimyasal gaz kullandığı iddia edilen saldırılar, Batı'nın Suriye'yi işgal etmek için bahaneleri.*” Bu yorumlar, kimyasal gaz kullanımıyla ilgili suçlamaların politik bir manipülasyon olduğunu öne sürerek, kamuoyunun bu suçlamalara olan güvenini azaltmayı hedeflemektedir. Yorumlar, Suriye'deki kimyasal gaz kullanımıyla ilgili kamuoyunu yanıltma potansiyeline sahip olup, bu tür dezenformasyonlar hedef ülkelerdeki iddiaların sorgulanmasına yol açmaktadır. Çalışma, bu yorumların, kamuoyunda bu olayın kimin sorumlu olduğu konusundaki algıları değiştirebileceğini ve dolayısıyla halk arasında belirli bir görüşü yayma konusunda ne kadar etkili olabileceğini göstermektedir. Araştırma bulguları, bu tür sosyal medya manipülasyonlarının, uluslararası ilişkilerde ve savaş gibi karmaşık durumlarda kamuoyu algılarını üst düzeyde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Suriye'nin kimyasal gaz kullanımıyla ilgili tartışmalar, Astroturfing'in siyasi ve sosyal etkilerinin ne kadar derin olabileceğini göstermektedir.

7. Astroturfing'in Olumsuz Etkileri ve Engelleme Stratejileri

Astroturfing, yalnızca politik alanda değil, ticari ve toplumsal alanlarda da etkili biçimde karşımıza çıkmakta ve ciddi zararlara yol açmaktadır. Literatürde, Astroturfing'in olası zararları farklı boyutlarıyla ele alınmıştır (Zerback & Töpfl, 2022; Chan, 2022; Keller vd., 2019; Kovic vd., 2018; García-Orosa, 2021). Bu zararlar aşağıdaki başlıklarda toplanabilir.

- *Gerçek Kamuoyunun Manipülasyonu:* Astroturfing, toplum genelindeki algıyı çarpıtarak ya da yanlış bir destek oluşturarak kamuoyu kararlarını etkileyebilmektedir. Bu durum, demokratik süreçlerin bozulmasına yol açmaktadır. Özellikle sosyal medya ve botlar aracılığıyla gerçekleştirilen kampanyalar, görünmeyen güçler tarafından yönlendirilmiş bir kamuoyu oluşturmaktadır.
- *Hukuki ve Etik Sorunlar:* Astroturfing, yanıltıcı içerikler ve sahte sosyal medya hesaplarıyla gerçekleştirildiğinden hukuki sorunlar doğurabilmektedir. Bu, bireylerin ve toplulukların itibarını zedelemekte, bu durum ise etik bir sorun olarak değerlendirilmelidir.
- *Toplumsal Güvenin Zedelenmesi:* Bu tür kampanyalar, gerçek halk hareketlerini taklit ederek kamuoyunun güvenini zedelemektedir. İnsanlar, gerçek ve sahte arasında ayırım yapma konusunda zorlanarak, çevrimiçi bilgiye karşı güvenlerini kaybedebilmektedir.
- *İtibar Zararları:* Astroturfing, hedef alınan bireylerin veya şirketlerin itibarını ciddi şekilde zedelemektedir. Sahte bir algı oluşturarak, şirket veya bireyler hakkında olumsuz bir görüş yaratabilmektedir.
- *Siyasi ve Sosyal Kutuplaşma:* Astroturfing, toplumsal kutuplaşmayı artırabilmektedir. Yanlış bilgi yaymak ve belirli grupları hedef alarak antagonizmaları beslemek, toplumsal barışı tehdit etmektedir. Örneğin, siyasi partiler, rakiplerini zayıflatmak üzere astroturfing stratejileri kullanabilmektedir.
- *Algoritmik Manipülasyon ve Etkileşim:* Dijital platformlar, astroturfing kampanyalarının yayılmasını kolaylaştıran bir zemin oluşturmaktadır. Botlar ve algoritmalar aracılığıyla gerçek dışı bilgiler geniş kitlelere ulaştırılarak kamuoyunun yanıltılması sağlanmaktadır.

Astroturfing'in bu ve benzeri zararları bu tip eylemleri engellemenin, hem bireyler hem de kurumlar için önemli bir konu olduğunu göstermektedir. Bu tür manipülasyonların önlenmesi, kamuoyunun doğru bilgiye ulaşmasına yardımcı olmakta ve demokratik süreçlerin sağlıklı işlenmesini desteklemektedir. Astroturfing'i engellemeye yönelik bazı stratejiler ve öneriler şunlardır (García-Orosa, 2021; Torabi & Taboada, 2019; Chen vd., 2021; Kovic vd., 2018);

- *Eğitim ve Farkındalık:* Kamuoyunu astroturfing hakkında bilgilendirmek, gerçeği ayırt etme yeteneğini artırmaktadır. Okullarda ve topluluk merkezlerinde medya okuryazarlığı eğitimleri düzenlenmelidir.
- *Tüketici Eğitimi:* Sosyal medya kullanıcılarına, sahte hesapların ve yanıltıcı içeriklerin nasıl tespit edileceği konusunda bilgi vermekte, doğru bilgilere erişimlerini kolaylaştırmaktadır.
- *Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik:* Sosyal medya platformlarının, Astroturfing ve dezenformasyonu önlemek için şeffaflık politikaları geliştirmesi gerekmektedir. Kullanıcıların hangi hesapların bot olduğunu veya sponsorlu içeriklerin kimler tarafından desteklendiğini açıkça görebilmesi önemlidir.
- *İçerik Doğrulama:* Medya kuruluşları ve sosyal medya platformları, yayılan bilgilerin doğruluğunu kontrol etmek için bağımsız doğrulama hizmetleriyle işbirliği yapmalıdır.
- *Algoritma İyileştirmeleri:* Sosyal medya platformları, astroturfing faaliyetlerini tespit etmek için gelişmiş algoritmalar ve yapay zeka kullanmalıdır. Bu sistemler, yanıltıcı içerikleri tanımlayabilecek ve yayılmasını engelleyebilecektir.
- *Bot Tespiti:* Otomatik yazılımların ve sahte hesapların tespit edilmesi, Astroturfing'in önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kullanıcıların sahte hesaplar hakkında bildiri yapmasına olanak tanıyan sistemler geliştirilmelidir.
- *Yasal Yaptırımlar:* Astroturfing faaliyetlerini gerçekleştiren bireyler veya kuruluşlar için yasal yaptırımlar oluşturulmalıdır. Bu durum, potansiyel faillerin bu tür uygulamaları gerçekleştirmeden önce daha dikkatli olmalarını sağlayabilecektir.
- *Standartların Belirlenmesi:* Sosyal medya platformları, kullanıcıların ve kuruluşların davranışlarını belirleyen standartlar ve kurallar oluşturmalıdır.
- *Akademik Araştırmalar:* Araştırmacılar ve akademik kurumlarla işbirliği yaparak Astroturfing'in etkilerini daha iyi anlamak ve önleme stratejileri geliştirmek mümkündür. Bu tür işbirlikleri, bilgi paylaşımını ve en iyi uygulamaları teşvik edebilecektir.
- *STK ve Toplum İşbirlikleri:* Sivil toplum kuruluşları, Astroturfing ile mücadelede önemli bir rol oynayabilecektir. Bu kuruluşlar, farkındalık oluşturma ve eğitim programları düzenlenmelidir.
- *İzleme Sistemleri:* Gerçek zamanlı izleme araçları kullanarak sosyal medyada Astroturfing faaliyetlerini izlemek, anında müdahale etme fırsatı sunar. Bu sistemler, potansiyel Astroturfing kampanyalarını erken aşamada tespit edebilecektir.
- *Kamu Geri Bildirimi:* Kullanıcıların karşılaştıkları Astroturfing örnekleri hakkında geri bildirimde bulunmaları teşvik edilmelidir. Bu bilgiler, yetkililerin daha etkili önlemler almasına yardımcı olabilecektir.

Görüleceği üzere Astroturfing'in engellenmesi, çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir. Bireylerin, sosyal medya platformlarının ve hükümetlerin iş birliği içinde hareket etmesi gerekmektedir. Bu şekilde, kamuoyunun doğru ve güvenilir bilgiye ulaşması desteklenirken, demokratik süreçlerin sağlıklı bir şekilde işlemesi sağlanabilir. Astroturfing ile mücadelede farkındalığın artırılması ve etkili politikaların geliştirilmesi, gelecekte bu sorunla başa çıkma yeteneğini güçlendirecektir.

8. Sonuç

Astroturfing, kamuoyu manipülasyonunun en sinsi ve etki alanı geniş yöntemlerinden biridir. Bu makalede, astroturfing kavramının teorik temelleri, benzer kavramlarla ilişkisi, kamu yönetimindeki yeri, somut örnekleri ve olumsuz etkileri üzerinden engelleme stratejileri detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

Astroturfing, belirli bir görüşü veya çıkarı desteklemek amacıyla oluşturulan sahte kamuoyu hareketleridir. Bu yöntemin temel amacı, geniş bir destek tabanı varmış gibi bir izlenim yaratarak, karar alma süreçlerini etkilemektir. Bu durum, bireylerin iletişim ortamında yanıltıcı ve manipülatif içeriklerle karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Dezenformasyon, trolleme, propaganda ve lobicilik gibi kavramlarla benzerlik gösteren astroturfing, kamuoyunun daha derinlemesine yanlış bilgilendirilmesine neden olmaktadır.

Kamu yönetiminde astroturfing uygulamaları, halkın katılımını ve demokratik süreçlere olan güveni zedeleyebilmektedir. Devlet politikalarının belirlenmesinde gerçek bireylerin görüşlerinin yanıltıcı bir şekilde temsil edilmesi, toplumda derin bir güvensizlik yaratarak, halkın kamu kurumlarına ve siyasi yapıya olan güvenini sarsmaktadır. Bu bağlamda, kamu yöneticilerinin astroturfing uygulamalarını tanınması ve bu tür yöntemlere karşı koyabilmesi öncelikli bir mesele haline gelmektedir.

Bu makalede ele alınan astroturfing örnekleri, söz konusu uygulamanın farklı alanlarda nasıl işlediğine dair somut veriler sunmaktadır. Örneğin, sosyal medyada yaygın olarak kullanılan sahte hesaplar ve oluşturulan yapay etkileşimler, belirli bir gündemi öne çıkarmak için kullanılmıştır. Bu tür uygulamalar, bireylerin düşüncelerini şekillendiren ve kamu tartışmalarını yönlendiren güçlü araçlar haline gelmiştir. Özellikle dijital çağda, Astroturfing'in etkisi, etik ve sosyal normlarla çelişmektedir.

Astroturfing'in olumsuz etkileri, sadece bireyleri değil, toplumun bütününe kapsamaktadır. Yanlış bilgilendirme, kutuplaşma, sosyal medya üzerinden yayılan şüphecilik ve korku gibi faktörler, toplumsal dayanışmayı zayıflatırken, bireylerin bir arada hareket etme yeteneklerini de kısıtlamaktadır. Ayrıca, bu tür manipülasyonlar insanlara yönelik duygusal travmalara yol açabilmektedir. Bireyler, gerçek olaylar hakkında yanıltıcı bilgilerle yönlendirilerek toplumdan yabancılaşabilmektedir. Bunların önüne geçmek için, eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının artırılması, şeffaflık ilkesinin benimsenmesi ve kamuoyunu bu tür manipülasyonlara karşı bilinçlendirici stratejilerin geliştirilmesi önemlidir. Kurumsal düzeyde, medya etik kurallarının güçlendirilmesi ve dijital ortamda bilgi doğrulama yöntemlerinin yaygınlaştırılması, astroturfing ile mücadelede etkili yöntemler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, bireylerin medya okuryazarlığının artırılması, toplumda bu tür uygulamalara karşı bir koruma kalkanı oluşturacaktır.

Bu çalışmada, kamuoyunu manipüle eden Astroturfing ve onunla ilişkili etik dışı stratejiler etraflıca incelenmiş, aralarındaki farklar netleştirilmiş ve Astroturfing eylemlerinin hangi yöntem ve sosyo-teknik mekanizmalarla gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur. Literatürde sıkça karşılaşılan kavramsal belirsizlikleri gidermek amacıyla, Astroturfing'in propaganda, lobicilik ve dezenformasyon gibi yakın kavramlardan ayrımını mümkün kılan operasyonel ölçütler ortaya konulmuştur. Ayrıca, platform mimarileri, otomasyon, bot/kiralık ağlar ve mikro-hedefleme gibi dijital olanakların taktik tercihler üzerindeki belirleyici etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Farklı sektör ve ülke bağlamlarından seçilmiş örnek vakalarla taktik setleri karşılaştırmalı biçimde analiz edilerek, konuya ilişkin karşılaştırmalı bir panorama sunulmuştur. Astroturfing eylemleri karşısında kamu yönetimi ve platform düzenlemeleri açısından uygulanabilir tespit göstergeleri ve müdahale seçenekleri tartışılmıştır. Bu anlamda şeffaflık, medya okuryazarlığı ve etik ilkeler temelinde önleyici kapasitenin güçlendirilmesine yönelik somut katkılar üretilmeye çalışılmıştır. Sunulan tipoloji ve göstergelerin farklı bağlamlara uyarlanabilir ve tekrarlanabilir niteliği, çalışmanın literatürdeki karşılaştırmalı ve operasyonelleştirilmiş çerçeve eksikliğine yanıt vermesi hedefine yönelik olmuştur. Sonuç olarak, Astroturfing'in kamu yönetiminde ve toplumsal ilişkilerde tehdit oluşturabilecek potansiyel bir sorun olarak karşımıza çıktığı söylenebilecektir. Bu bağlamda, astroturfing ile etkili bir şekilde mücadele etmek, demokratik süreçlerin işleyişini korumak ve toplumda güven ortamını yeniden tesis etmek için büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, tüm paydaşların iş birliği içerisinde hareket etmesi, gelecekte daha sağlıklı bir kamu iletişimi ve daha güçlü bir demokratik yapı oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Agbede, C. U. & Krisagbede, E. C. (2014). Lying honestly for government: linguistic manipulation as disinformation strategy in Nigeria. *Innovare Journal of Social Sciences*, 2, 16-27
- Aktan, S. (2018). Türkiye Sahte Haber ve Dezenformasyonda Zirveye Oturdu, <https://tr.euronews.com/2018/06/15/turkiye-sahte-haber-ve-dezenformasyonda-zirveye-oturdu>
- Akova, S. (2020). Kùltürlerarası iletişim bağlamında ötekileştirme olgusunun dijital taşıyıcılığına dair Netflix dijital televizyonu üzerinden bir bakış: 13 Commandments (13 emir) dizisi üzerinden göstergebilimsel analizi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(26), 4479-4516. <https://doi.org/10.26466/opus.680136>
- Alayoğlu, N., Öztürk, A. & Babacan, M. (2012). Üniversite öğrencilerinin iş ahlakı algısı ile özel sektör ve kamu çalışanlarının iş ahlakı uygulamalarının karşılaştırılması. *İş Ahlakı Dergisi*, 5(1), 7-35.
- Arce-Garcia, S., Said-Hung, E., & Mottareale, D. (2022). Astroturfing as a strategy for manipulating public opinion on Twitter during the pandemic in Spain. *El profesional de la información*, 31(3).
- Aydın, A. F. (2020). Post-truth dönemde sosyal medyada dezenformasyon: covid-19 (yeni koronavirüs) pandemi süreci. *Asya Studies*, 4(12), 76-90. <https://doi.org/10.31455/asya.740420>
- Badade, A. B. & Dhanaraj, R. K. (2024). Investigating Astroturfing Detection: An Overview of its Domains, Mitigation Techniques and Future Perspectives. 1-6. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/383804637_Investigating_Astroturfing_Detection_An_Overview_of_its_Domains_Mitigation_Techniques_and_Future_Perspectives
- Bekar, S. (2024). Yeni medyada yapay zekâ aracılığıyla dezenformasyon oluşturulması: Trump örneği. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1), 40-66. <https://doi.org/10.46452/baksoder.1448805>.
- Balcı, A. & Keser, A. (2023). Kamu politikalarının oluşturulma sürecinde sosyal medyanın etkisi: dezenformasyon, manipölasyon ve propaganda. *Sosyolojik Düşün*, 8(2), 125-164. <https://doi.org/10.37991/sosdus.1322106>.
- Booth, A., Sutton, A., Clowes, M. & Martyn-St James, M. (2021). Systematic approaches to a successful literature review. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/235930866_Systematic_Approaches_to_a_Successful_Literature_Review
- Boulay, S. (2012). Quelle(s) considération(s) pour l'éthique dans l'usage des technologies d'information et de communication en relations publiques? Analyse de cas d'Astroturfing et réflexion critique. *Revista Internacional de Relaciones Públicas*, 2(4), 201-220.
- Bowen, S. A. (2004). Organizational factors encouraging ethical decision making: an exploration into the case of an exemplar. *Journal of Business Ethics*, 52(4), 311-324.
- Cambridge Advanced Learner's Dictionary (2024). Cambridge University Press, Cambridge.
- Carro, M. & Di Mario, C. (2020). *Digital lobbying*. In: Harris, P., Bitonti, A., Fleisher, C., Skorkjær Binderkrantz, A. (Eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Interest Groups, Lobbying and Public Affairs*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-13895-0_78-1
- Chan, J. (2022). Online Astroturfing: A problem beyond disinformation. *Philosophy & Social Criticism*, 50(3), 507-528.
- Chen, A. (2015). The agency. The New York Times. (Retrieved from <http://www.nytimes.com/2015/06/07/magazine/the-agency.html>.)
- Chen, Tong, Liu, Jiqiang, Wu, Yalun, Tian, Yunzhe, Tong, Endong, Niu, Wenjia, Li, Yike, Xiang, Yingxiao, Wang, Wei (2021). Survey on astroturfing detection and analysis from an information technology perspective, *Security and Communication Networks*, , 3294610, 16. <https://doi.org/10.1155/2021/3294610>

- Cho, C. H., Martens, M. L., Kim, H. & Rodrigue, M. (2011). Astroturfing global warming: it isn't always greener on the other side of the fence. *Journal of Business Ethics*, 104(4), 571-587. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0950-6>
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Derin, M. (2019). Kuzey Makedonya'da isim tartışmaları ve prespa anlaşması. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(8), 239-260.
- Douda, A. (2023). Astroturfing and public relations: a new perspective of communication. *Revue El-Tawassol*, 29(4), 17-31.
- Fallis, D. (2014). A functional analysis of disinformation. *iConference, Berlin*, 4-7 March, 621-627.
- Ferrara, E. (2017). Disinformation and social bots in the 2017 French presidential election. *First Monday*, 22(8).
- Filiz, Ş. & Sancar Demren, G. A. (2023). Stratejik iletişim bağlamında dijital lobcilik: vote leave kampanyasının astroturf taktikler üzerinden niteliksel analizi. *Yeni Medya* (14), 178-196. <https://doi.org/10.55609/yenimedya.1226986>
- García-Orosa, Berta (2021). Disinformation, social media, bots, and astroturfing: the fourth wave of digital democracy". *Profesional de la información*, 30(6).
- Geissler, D., Bär, D., Pröllochs, N. & Feuerriegel, S. (2023) Russian propaganda on social media during the 2022 invasion of Ukraine. *EPJ Data Sci.* 12 (35). <https://doi.org/10.1140/epjds/s13688-023-00414-5>
- Glesne, C. (2016). *Becoming qualitative researchers: an introduction*. (5th ed.). Pearson.
- Güngörmez, B. (2002). kitle iletişim araçları, siyaset ve propaganda. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 1-12.
- Hart, S. W. & Klink, M. C. (2017). 1st Troll Battalion: Influencing military and strategic operations through cyber-personas. In *2017 International Conference on Cyber Conflict (CyCon U.S.)* (pp. 97–104). doi:10.1109/ CYCONUS.2017.8167503.
- Howard, P. N. (2006). *New media campaigns and the managed citizen*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kantar, G., Ersöz, G., Ince Yenilmez, M., Çetinkaya, D. & Sıvış, E. (2023). Kadın sporcuların twitter ve haber kanallarındaki toplumsal cinsiyet analizi. *EKEV Akademi Dergisi*, (94), 77-93. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1201470>
- Karlova, N. A. & Fisher, K. E. (2013). "Plz RT": A social diffusion model of 75 misinformation and disinformation for understanding human information behaviour. *Information Research*, 18, 1-17.
- Keller, F., Schoch, D., Stier, S. & Yang, J. (2019). Political astroturfing on twitter: How to coordinate a disinformation campaign. *Political Communication*, 1-25.
- King, G., Pan, J. & Roberts, M. E. (2017). How the Chinese government fabricates social media posts for strategic distraction, not engaged argument. *American Political Science Review*, 111(3), 484–501.
- Kovic, M., Rauchfleisch, A., Sele, M. & Caspar, C. (2018). Digital astroturfing in politics: definition, typology, and countermeasures. *Studies in Communication Sciences*, 18(1), 69–85.
- Köse, İ. (2014). çok partili siyasi hayat, partilerin seçim beyannameleri ve propaganda görselleri 1950-2011. *İletişim e Diplomasi*. (4), 155-192.
- Lits, B. (2020). Detecting Astroturf Lobbying Movements. *Argumentation and Advocacy*, 4, 164 - 177

- Llewellyn, C., Cram, L., Hill, R. L. & Favero, A. (2019). For whom the bell trolls: Shifting troll behaviour in the Twitter Brexit debate. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57(5), 1148–1164.
- Lyon, T. P. & Maxwell, J. W. (2004). Astroturf: Interest group lobbying and corporate strategy. *Journal of Economics & Management Strategy*, 13(4), 561-597
- Lysenko, V. & Brooks, C. (2018). Russian information troops, disinformation, and democracy. *First Monday*, 23(5).
- Mackie, G. (2009). Astroturfing infotopia. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 56(119), 30–56
- McNutt, J. & Boland, K. (2007). Astro turf, technology and the future of community mobilization: implications for nonprofit theory. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 34, 165-184.
- Mendelova, D. (2016). Astroturfing as a controversial media relations tool. *European Journal of Science and Theology*, 12(5), 175-184.
- National Intelligence Council. (2017). *Assessing russian activities and intentions in recent US elections (intelligence community assessment)*. Washington DC. Retrieved from https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf.
- Neyazi, T. A. (2020). Digital propaganda, political bots and polarized politics in India. *Asian Journal Of Communication*, 30(1), 39–57.
- Özkal Sayan, İ. (2020). Etik ve kamu etiği: eleştirel bir bakış. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 12(2), 147-174.
- Pennycook, G. & Rand, D. G. (2020). Focusing on accuracy improves news consumption. *Science Advances*, 6(29), eabb6550.
- Pfister, D. S. (2011). The logos of the blogosphere: flooding the zone, invention, and attention in the lott imbroglio. *Argumentation and Advocacy*, 47, 141-162.
- Simpson, T. (2011). eTrust and reputation. *Ethics and Information Technology*, 13(29), 29-38.
- Tuğan, E. N., & Ömürgönülşen, U. (2020). türkiye’de yargı etiği ilkeleri üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(Özel Sayı), 85-100.
- Turan, C. (2015). Açıklığın yanılsaması: Dezenformasyon çağımızın kitle imha silahı mı?. *Akademik Bilişim Konferansı*, (s 110). <https://www.mepanews.com/d/file/54.pdf>
- Usta, S., & Arslan, Ş. (2020). Türkiye’de etik yönetim anlayışına yönelik çerçeve arayışı: kamu görevlileri etik kurulu üzerinden bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(2), 222-244.
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: toward an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Council of Europe.
- Yaşar, H. İ. (2020). *Sosyal medya ve siyaset*. İstanbul: Orion Kitabevi.
- Yatkın, A. (2008). Etik düşünce ve davranışın yerel yönetimlerde hizmet verimliliğinin arttırılmasında rolü ve önemi (Elazığ belediyesi örnek alan araştırma). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 211-231.
- Yayla, A. (2020). Totaliterizm ve Dezenformasyon. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(98), 125-146. <https://doi.org/10.36484/liberal.756869>
- Yılmaz, A. B. & Işıkdogan, C. (2017). Yeni medyada troller ve trollük kültürü. *Intermedia International E-Journal*, 4(7), 330-346.
- Yüksel, C. (2005). *Devlette etikten etik devlete: kamu yönetiminde etik*, İstanbul: TÜSİAD.
- Zerback, T. & Töpfl, F. (2022). Forged examples as disinformation: the biasing effects of political astroturfing comments on public opinion perceptions and how to prevent them. *Political Psychology*, 43(3), 399–418

Zhang, J., Carpenter, D. & Ko, M. (2013). *Online astroturfing. A theoretical perspective: proceedings of the nineteenth americas conference on information systems*, Chicago, IL, August 15– 17.

MESLEKİ EĞİTİMDE DİJİTALLEŞME VE YENİ YAKLAŞIMLAR: AKADEMİSYEN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA ÖZEL GÜVENLİK EĞİTİMİNİN GELECEĞİ VE METAVERSE¹

Ali YAĞCI², Ali Davut ALKAN³

Öz

Bu araştırmanın amacı, gelecekte özel güvenlik alanında önemli rol oynayacak akademisyenlerin Metaverse hakkındaki görüşlerini ve Metaverse’de özel güvenlik eğitiminin ne şekilde yer bulacağına ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Bu bağlamda yarı yapılandırılmış görüşme formu ile özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli 38 akademisyen ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışma, nitel araştırma kapsamında durum çalışması olarak tasarlanmıştır ve verilerinin analizinde tümevarımsal tematik analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmaya katılan akademisyenler, Metaverse hakkında genel görüşlerini paylaştıklarında çoğunluğu bu kavramı sanal evren olarak tanımlamıştır. Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimi üzerine de değerlendirmelerde bulunmuşlar ve çoğu bu tür bir eğitimin Metaverse’de yer bulacağı yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, Metaverse’deki özel güvenlik eğitimi uygulamalarının eğitim kalitesini artıracığına yönelik görüşler öne çıkmıştır. Ancak akademisyenler, bu uygulamalar süresince karşılaşılabilecek zorlukları da gündeme getirmişlerdir. Katılımcı akademisyenlerin çoğunluğu, altyapı eksikliklerinin önemli sorunlar yaratabileceğini belirtmiştir. Bu araştırmanın sonuçları, Metaverse’ün özel güvenlik eğitiminde nasıl kullanılacağına dair bir yol haritası oluşturmaya ve eğitim politikaları, programları ve müfredatlarını geliştirmeye yönelik rehberlik sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Özel Güvenlik Eğitimi, Dijitalleşme, Akademisyen Görüşleri, Mesleki Eğitim

JEL Kodları: A29, C63, I26

DIGITALIZATION AND NEW APPROACHES IN VOCATIONAL EDUCATION: ACADEMIC PERSPECTIVES ON THE FUTURE OF PRIVATE SECURITY TRAINING AND THE METAVERSE

Abstract

This study aims to explore the perspectives of academics who are poised to play pivotal roles in the future of the private security domain, focusing specifically on their views of the metaverse and the integration of private security education within this virtual environment. Semi-structured interviews were conducted with 38 academics teaching

¹ Bu çalışma, 20-22 Eylül 2024 tarihlerinde düzenlenen 4th International Congress on Digital Business, Management & Economics (ICDBME-2024) Kongresi’nde özet bildiri olarak sunulan metnin genişletilmiş halidir.

² **Sorumlu Yazar**, Bilim Uzmanı, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, ayagci89@email.com, ORCID: 0000-0003-0359-4927

³ Öğretim Görevlisi Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Özel Güvenlik ve Koruma Programı, Niğde, alidavutalkan@ohu.edu.tr, ORCID: /0000-0002-9463-8683

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 25.06.2025

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 24.09.2025

DOI: 10.56337/sbm.1727424

Atıf (Cite): Yağcı, A. & Alkan, A. D. (2025). Mesleki Eğitimde Dijitalleşme ve Yeni Yaklaşımlar: Akademisyen Görüşleri Bağlamında Özel Güvenlik Eğitiminin Geleceği ve Metaverse, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2025(2), 102-127

in private security and protection associate degree programs. Conceptualized as a qualitative case study, the research adopted an inductive thematic analysis approach to examine the data. When sharing their general views on the metaverse, most academics defined it as a virtual universe. Regarding private security training in the metaverse, a majority expressed conviction that such training would indeed find a place in this digital realm. Moreover, the prevailing sentiment among respondents was that incorporating specialized security training applications in the metaverse would enhance educational quality. However, participants also highlighted potential challenges; infrastructure deficiencies were most frequently cited as a significant obstacle. The findings of this research may provide a valuable framework for developing a roadmap that outlines the potential applications of the metaverse in private security training. These insights could further contribute to enhancing the efficacy of future training policies, programs, and curricula.

Keywords: Metaverse, Private Security Training, Digitalization, Academic Perspectives, Vocational Education

JEL Codes: A29, C63, I26

1. Giriş

Mesleki ve teknik eğitim kurumları, ülkelerin kalkınmasında kritik bir role sahiptir. Bu nedenle eğitimde verimliliğin artırılması, toplumun nitelikli insan gücünün geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Erol, 2010). Eğitimde verimliliği sağlamanın ön koşulu ise öğretim programlarının bireylerin kişilik özellikleri, iş tanımları ve kurumsal stratejilerle olan ilişkilerinin dikkate alınmasıdır. Etkili bir öğretim programının oluşturulması için ihtiyaç analizi yapılması ve sonuçlarının değerlendirilmesi temel bir gerekliliktir (Yağcı & Çevik, 2017; Yağcı & Çevik, 2019). Eğitimle ilgili araştırmalarda öne çıkan konulardan biri de, ihtiyaç analizinin öğretim sürecinden önce gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin belirlenmesidir (Aycan & Balcı, 2001). Özellikle mesleki okullar için bu tür analiz ve değerlendirmelerin yapılması hayati önem taşımaktadır. Zira bu okullarda öğrencilerin mesleki gelişimlerinin yanı sıra kültürel ve kişisel gelişimlerinin de desteklenmesi beklenmektedir (Eker, 2007).

Gelişen teknoloji ve küreselleşme, her alanda hızlı ve kapsamlı değişimleri beraberinde getirmektedir. 21. yüzyılda meydana gelen bu dönüşümler karşısında eğitim sistemlerinin güncellenmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir (Yağcı, 2018). Teknolojinin yaygın etkisine istinaden istihdam ve işgücü yapılarında yaklaşan bir dönüşüme işaret edilmektedir (Kılıç & Atilla, 2024). Özellikle son 20 yılda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, dijitalleşmenin eğitim dâhil pek çok sektörde yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bilgisayar donanımlarındaki gelişmelerin yanı sıra yapay zekâ (Artificial Intelligence - AI), nesnelerin interneti, robotik teknolojiler ve yazılım alanındaki ilerlemeler; Wi-Fi, Bluetooth, mobil cihazlar, 4G ve 5G altyapılarıyla birleşerek dijital dönüşümü hızlandırmıştır. Bu teknolojik gelişmeler; sağlık, eğitim, güvenlik, bankacılık ve sanayi gibi pek çok sektörde dijital teknolojilerin vazgeçilmez hâle gelmesine yol açmıştır.

Covid-19 pandemisi bu dijital dönüşümün en somut örneklerinden biridir. Salgınla birlikte yüz yüze yürütülen eğitim faaliyetlerinin büyük bölümü dijital platformlara taşınmış, birçok ülke öğrenme kayıplarını azaltmak amacıyla uzaktan eğitime yönelmiştir. Bu süreçte hızlı biçimde çevrimiçi eğitime geçilmiş ve dijital teknolojilere dayalı yeni öğrenme yöntemlerine olan ilgi artmıştır. Eğitim ile teknoloji arasındaki ilişki tarihsel köklere dayansa da, son 10 yılda yeni nesil internet teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte bu ilişki daha da güçlenmiş, eğitimin hem uygulamalı hem de teorik boyutlarını dönüştürmeye başlamıştır (Duan vd., 2021).

Dijitalleşmenin eğitimdeki en çarpıcı yansımalarından biri, günümüzde giderek daha fazla dikkat çeken Metaverse teknolojisi. Metaverse, bilgisayar ortamında oluşturulan üç boyutlu görüntü ve animasyonlar yoluyla bireylerin gerçek bir ortamdaymış gibi hissetmelerini sağlamakta ve bu sanal ortamda nesnelerle etkileşimde bulunmalarına olanak tanımaktadır. Alaeddinoğlu ve diğerleri (2023) Metaverse'ü; kullanıcıların sanal avatarlar aracılığıyla etkileşim kurabildiği, sosyal ilişkiler geliştirebildiği ve çeşitli deneyimler yaşayabildiği kapsamlı bir sanal dünya olarak tanımlamaktadır. Eğitimde karşılaşılan problemlere geleneksel yaklaşımların yetersiz kaldığı düşünüldüğünde, bilgi teknolojilerinin sunduğu olanaklardan yararlanmak artık bir tercih değil, zorunluluk haline gelmiştir.

Metaverse uygulamaları, kullanıcılara yapay bir dünyada çeşitli deneyimler yaşama ve bu ortamı yönlendirme imkânı sunmaktadır. Gerçek hayatta oluşturulması veya gözlemlenmesi güç olan senaryolar, Metaverse ortamında tasarlanabilir ve deneyimlenebilir hâle gelmektedir. Alaeddinoğlu (2023) sanal gerçeklik (Virtual Reality - VR), artırılmış gerçeklik (Augmented Reality - AR) ve diğer dijital teknolojiler aracılığıyla yeni deneyimler sunan Metaverse'ün eğlence, eğitim ve oyun sektörlerinde büyük bir potansiyele sahip olduğunu ifade etmektedir. Laboratuvar simülasyonları, prosedürel becerileri geliştirmeye yönelik uygulamalar ile AR ve VR destekli öğretim faaliyetleri, Metaverse'ün eğitimdeki öncelikli kullanım alanları arasında yer almaktadır. Ayrıca eğitim-öğretim süreçlerine Metaverse platformları ile ilgili teknolojilerin entegrasyonuna yönelik çeşitli girişimler de yürütülmektedir. Eğitimde Metaverse kullanımı; öğrenci katılımını, etkileşimli öğrenmeyi, motivasyonu ve kalıcı öğrenme düzeyini artırma potansiyeline sahiptir (Yağcı & Şentürk, 2023).

Metaverse'ün eğitimdeki kullanımı, özellikle polis ve askeri eğitim gibi yüksek riskli ve yüksek maliyetli alanlarda da önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, New York Polis Departmanı rehine krizi ve toplu silahlı saldırı senaryolarını VR teknolojisiyle simüle ederek polislerin müzakere, hedef alma ve silah kullanma becerilerini geliştirmektedir (Oh, 2022). Singapur'da ise VR tabanlı mobil eğitim alanlarında, yedi farklı terörle mücadele senaryosu kullanılarak simülasyonlar gerçekleştirilmektedir (Shin & Lee, 2020). Avrupa'da, "*Automated Serious Game Scenario Generator for Mixed Reality Training*" gibi teknolojiler ile kalabalık yönetimi, yangın ve patlama gibi acil durumlara yönelik karma gerçeklik senaryoları geliştirilmekte ve bu senaryolar sayesinde bireysel ya da takım bazlı becerilerin artırılması sağlanmaktadır (Jonathan vd., 2017).

Bu yenilikçi yaklaşım, geleneksel öğretim yöntemlerinin etkisini yitirdiği günümüzde, Metaverse'ün eğitime entegre edilmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Çavaş vd., 2004). Metaverse destekli eğitim sistemleri, özellikle meslekî uygulamaların ve öğrenme süreçlerinin görselleştirilerek daha etkili ve kalıcı hâle getirilmesine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda, Özel Güvenlik Görevlisi (ÖGG) yetiştirmek amacıyla verilen özel güvenlik eğitimi, Metaverse teknolojisinin doğrudan uygulanabileceği alanlardan biridir. Bu teknoloji, hem ÖGG adaylarının temel eğitimlerinde hem de çalışanların hizmet içi ve yenileme eğitimlerinde kullanılabilir.

Özel güvenlik eğitiminde kritik konular arasında tehdit değerlendirmesi ve risk yönetimi öne çıkmaktadır. ÖGG'lerinin potansiyel tehditleri belirlemesi, güvenlik açıklarını analiz etmesi ve riskleri azaltacak stratejiler geliştirmesi beklenmektedir. Ayrıca etkili iletişim kurma, kalabalık yönetimi ve kriz durumlarında soğukkanlılıkla hareket edebilme gibi beceriler de özel güvenlik eğitiminin önemli unsurlarındandır. Bu alanlardaki yeterliliklerin kazandırılmasında, metaverse teknolojisinin sunduğu etkileşimli ortamlar oldukça işlevsel olabilir.

Bununla birlikte, metaverse kullanımının bazı riskleri de bulunmaktadır. Özellikle hassas eğitim içeriklerinin kötü niyetli kişiler tarafından ele geçirilmesi gibi durumlar, gizlilik ve güvenlik açısından önemli tehditler oluşturabilmektedir (Wang vd., 2022). Dolayısıyla, bu teknolojilerin eğitim süreçlerine entegre edilmesinde güvenlik önlemlerinin titizlikle ele alınması gerekmektedir.

Teknolojinin yaşamın her alanına nüfuz ettiği günümüzde, eğitim gibi stratejik bir alanda da etkili biçimde kullanılması kaçınılmazdır. Bu çerçevede hazırlanan bu araştırma; Türkiye'de üniversiteler bünyesinde mesleki yükseköğretim kapsamında yer alan özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görev yapan öğretim elemanlarının Metaverse teknolojisine aşinalık düzeylerini, bu alandaki uygulamalara hazırlık durumlarını ve özel güvenlik eğitiminde Metaverse temelli yaklaşımlara yönelik görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, üniversitelerde verilen özel güvenlik eğitiminde Metaverse ve benzeri teknolojilerin hangi alanlarda kullanılabileceğine yönelik öneriler sunulması hedeflenmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, özel güvenlik ve koruma programlarında görevli akademisyenlerin Metaverse'e ilişkin görüşlerini ve özel güvenlik eğitiminin bu ortamda gelecekte nasıl şekilleneceğine dair düşüncelerini tespit etmek, incelemek ve değerlendirmektir. Bu doğrultuda araştırmanın ana problemi; "*Özel güvenlik ve koruma programlarında görev yapan akademisyenlerin Metaverse'e genel bakışları nasıldır ve Metaverse ortamında özel güvenlik eğitiminin nasıl yer bulacağına ilişkin görüşleri*

nelerdir?” olarak belirlenmiştir. Araştırmanın bu temel problemine yanıt aramak amacıyla aşağıdaki alt problemlere odaklanılacaktır:

1. Özel güvenlik ve koruma programlarında görev yapan akademisyenler, Metaverse kavramı hakkında ne düşünmektedir?
2. Akademisyenler, Metaverse’ün özel güvenlik eğitiminde nasıl bir yer edinebileceği ve bu ortamın güçlü ile zayıf yönleri hakkında ne tür görüşler ifade etmektedir?
3. Özel güvenlik eğitimi ile Metaverse uygulamaları bir arada değerlendirildiğinde, akademisyenler bu teknolojinin özel güvenlik eğitimine olumlu ya da olumsuz etkileri hakkında ne düşünmektedir?
4. Metaverse uygulamalarının kullanımı bağlamında, akademisyenlerin, öğrencilerin ve üniversitelerin karşılaşılabileceği olası zorluklara ilişkin akademisyenlerin görüşleri nelerdir?

2. Metaverse’e Genel Bakış

Metaverse terimi, ilk olarak 1992 yılında Neal Stephenson’ın “*Snow Crash*” adlı romanında, “*gerçek insanların avaturları tarafından oluşturulan üç boyutlu bir dünya*” olarak tanımlanmıştır. Metaverse, kullanıcıların birbirleriyle ve dijital nesnelerle gerçek zamanlı olarak etkileşimde bulunduğu sanal bir alanı ifade etmektedir (Crespo-Pereira vd., 2023; Şentürk & Yağcı, 2023). Genellikle günlük yaşamın fiziksel kısıtlamalar olmaksızın gerçekleşebileceği gerçek dünyanın bir analogu olarak kabul edilen Metaverse, VR, AR ve karma gerçeklik (Mixed Reality - MR) gibi gelişen teknolojiler üzerine inşa edilmektedir. Bu teknolojiler, gerçek ortamı sadece genişletmekle kalmayıp, deneyime aktif katılım sağlayan dinamik etkileşimlere olanak tanımaktadır (Mystakidis, 2022).

Metaverse kavramının farklı yorumları bulunmakla birlikte, birkaç temel özelliği öne çıkmaktadır. Bunlar; kimliklerin ve nesnelerin sürekliliği, paylaşılan bir ortam, insanların avaturlar aracılığıyla temsil edilmesi, senkronizasyon, üç boyutluluk, platformlar ve cihazlar arası birlikte çalışabilirlik ve etkileşimli, sürükleyici, sosyal bir kullanıcı deneyimidir (Kim, 2021). Günümüzde Metaverse kullanıcıları, “*Decentraland*”, “*Fortnite*”, “*Minecraft*”, “*Roblox*” ve “*The Sandbox*” gibi birçok platformda yer alabilmektedir. 2000’li yıllardan beri var olan ve güncel platformlarla karşılaştırılabilir bir uygulama olan Second Life (SL), kullanıcı tabanının büyüklüğü, kullanıcıların oyun ortamını şekillendirme imkanı ve gelişmiş teknik yetenekleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır (Kaplan & Haenlein, 2009; Rospigliosi, 2022).

Lee ve diğerleri (2021) çalışmasına göre, Metaverse fiziksel ve dijital unsurları birleştiren sanal bir ortamdır. Bu birleşimi sağlamak amacıyla Lee ve diğerleri (2021) ile Wang ve diğerleri (2022), Metaverse’ün üç ardışık aşamadan oluştuğunu önermiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Metaverse’ün Gelişiminde Üç Aşama (Lee vd., 2021.)

Lee ve diğerleri’ne (2021) göre birinci aşama dijital ikizler olup bu aşama fiziksel ortamın dijital kopyalarının oluşturulmasını içermektedir. İkinci aşama dijital yerlilerin içerik üretimi olup, sanal ortam içindeki içeriğin fiziksel karşılığıyla bağlantılanmasını sağlamaktadır. Başlangıçta sanal dünyalar birbirleriyle ve fiziksel dünya ile sınırlı bağlantılara sahip olabilir, ancak zamanla büyük bir ekosistem halinde birleşecektir. Son aşamada ise Metaverse, fiziksel ve sanal gerçekliğin sorunsuz bir şekilde entegre olduğu olgun bir yapıya ulaşmaktadır.

Metaverse’ün organizasyon ve sahiplik biçimleri açısından da iki ana yaklaşım bulunmaktadır (Moy & Gadgil, 2022). Birinci yaklaşım, SL ve Roblox gibi merkezi platformların özelliklerine dayanmaktadır. Bu platformlarda dijital varlıklar, geleneksel ödeme yöntemleriyle platform içinde

kiralanmaktadır. İkinci yaklaşım ise Web 3.0 tabanlıdır ve Decentraland ile The Sandbox gibi platformlar topluluk tarafından yönetilmekte, merkezi olmayan otonom organizasyonlar şeklinde faaliyet göstermekte ve dijital varlıklar NFT'ler aracılığıyla sahiplenilmekte, ödemeler ise kripto paralarla yapılmaktadır.

Metaverse deneyimi, Genişletilmiş Gerçeklik (Extended Reality - XR), AI, blok zinciri ve bulut bilişim gibi çeşitli teknolojilerin birleşimiyle mümkün olmaktadır (Lee vd., 2021). Bu teknolojiler kullanıcıların sanal dünyalarda birbirleriyle etkileşim kurarak çeşitli etkinlikler gerçekleştirmesine olanak sunmaktadır. XR; AR, VR, MR ve bunlar arasındaki teknolojileri kapsayan genel bir terimdir (Lee vd., 2021). XR teknolojileri, kullanıcılara dijital platformlarda sanal ya da fiziksel varlık hissi vermeyi ve simüle edilmiş ortamda sürükleyici deneyimler sunmayı amaçlamaktadır (Le Noury vd., 2022).

AR, fiziksel dünyanın dijital olarak zenginleştirilmiş bir görünümünü sağlamaktadır. Kullanıcının gerçek dünya görüşüne dijital bilgi ekleyerek akıllı telefon, tablet, akıllı gözlük ve başa takılan ekranlar aracılığıyla dijital görüntüleri, videoları ve sesleri gerçek dünya üzerinde göstermektedir (Herpich vd., 2019). AR teknolojisinin temelinde bilgisayar görüşü, görüntü işleme ve sensör entegrasyonu bulunmaktadır. Bu sayede dijital bilgiler gerçek dünya ortamına sorunsuz ve doğal biçimde entegre edilebilmektedir (Kaur & Mantri, 2015).

VR ise tamamen sürükleyici, simüle edilmiş dijital ortamlar sunmaktadır. Gerçek ya da kurgusal alanların taklidiyle kullanıcılara fiziksel olarak oradaymış hissi yaşatmaktadır. Baş izleme ve el kontrol cihazları sayesinde kullanıcı hareketlerine yanıt vererek interaktif deneyimler sunmaktadır. VR'nin amacı, mümkün olduğunca gerçekçi ve ikna edici deneyimler sunmaktır (Raja & Karthikeyan, 2019; Theodoropoulos vd., 2023).

MR; AR ve VR teknolojilerini birleştirerek sanal varlıkların fiziksel ortamda gerçek zamanlı kullanılmasını sağlamaktadır. Bu teknoloji; sesli komutlar, el hareketleri, kokular ve ses efektleri gibi çok duyulu etkileşimleri desteklemektedir (Lee vd., 2021; Syal & Mathew, 2020). Kullanıcılar hem sanal nesnelerle hem de fiziksel dünya ile etkileşimde bulunabilmektedir. Sensörler, kameralar ve diğer algılayıcılar sayesinde kullanıcı çevresi algılanmakta ve sanal ile fiziksel nesneler birleştirilebilmektedir (Papadopoulos vd., 2021).

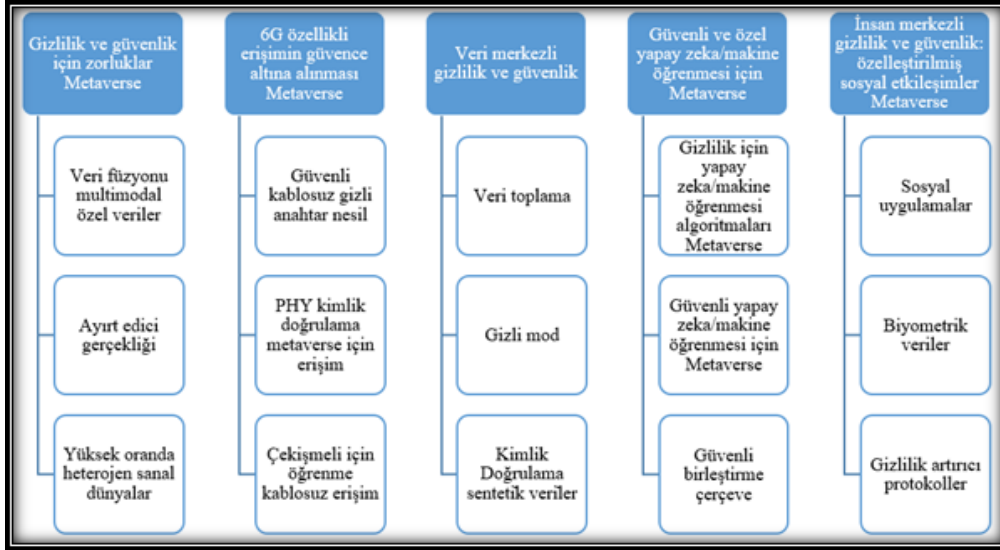
Metaverse'ün fiziksel çevre üzerindeki etkisi hâlâ tam olarak netleşmemiştir, ancak MR prototipleri birden çok tamamlayıcı sanal dünya oluştururken gerçekçilik, empati ve varoluşun önemini vurgulamaktadır (Lee vd., 2021). Genel olarak Metaverse, karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olarak evrimini sürdürmekte olup henüz tam anlamıyla tanımlanamamıştır. Teknolojinin gelişimi ve kullanıcı sayısının artmasıyla birlikte Metaverse'ün, yaşamımızın ve toplumumuzun giderek daha önemli ve etkili bir parçası haline geleceği öngörülmektedir.

2.1. Metaverse İçin Gizlilik ve Güvenlik

Metaverse evreninin tüm güzelliklerine rağmen, güvenliğinin nasıl sağlanacağı da tartışılması gereken bir konudur. Kullanıcılar sanal ortamda etkileşime geçtikçe gizlilik ve güvenlikle ilgili endişeler de artmaktadır (Ahsani vd., 2023; Tran vd., 2023). Metaverse içinde güvenliğin sağlanması, çok katmanlı bir yaklaşım gerektirmektedir. Öncelikle, veri güvenliği açısından güçlü şifreleme protokollerinin kullanılması ve kullanıcı verilerinin uçtan uca şifrlenmesi temel önlemlerdir. Ayrıca, kullanıcı verilerini saklarken ve işlerken sıkı gizlilik politikalarının benimsenmesi de önemlidir. Bu, kullanıcıların kişisel bilgilerinin yetkisiz erişimden korunmasını sağlamaktadır (Chen vd., 2023). Güvenlik açısından, Metaverse platformları sık sık güncellenmeli ve güvenlik açıkları sürekli olarak izlenmelidir. Kullanıcıları korumak ve potansiyel tehditlere karşı önlemler almak amacıyla siber güvenlik uzmanları tarafından düzenli güvenlik denetimleri yapılmalıdır. Bu, Metaverse'ün güvenliğini sürdürülebilir hale getirecek ve kullanıcıların bu dijital evrende güvenli bir şekilde etkileşimde bulunmalarını sağlayacaktır (Anshari vd., 2022).

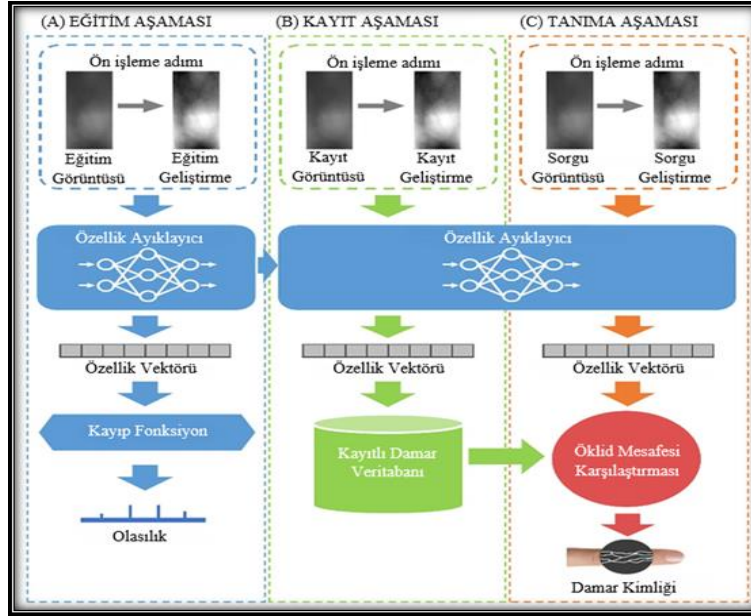
Tabassum ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmada, blok zinciri ve eşyapılı şifreleme gibi gelişmekte olan teknolojilerin bulut bilişimde gizlilik, güvenlik ve güvenin geleceği üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu teknolojiler, güvenli veri paylaşımı ve işlemeyi mümkün kılarak ek güvenlik ve gizlilik koruma katmanları sağlayabilmektedir. Habib Gill ve diğerleri (2022) tarafından yapılan çalışmada veri

hizmetlerinin gizliliğini, mahremiyetini, bütünlüğünü ve kullanılabilirliğini sağlamak için bulut hizmet sağlayıcıları tarafından uygulanan etkili güvenlik ve gizlilik önlemlerinin önemi vurgulanmaktadır. Metaverse-as-a-Service (MaaS) kavramının hayata geçmesi son derece geniş bir hesaplama, iletişim ve ağ çeşitliliği, geniş bir güvenlik ve gizlilik yelpazesi gerektirmektedir. Ahsani ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmada, Metaverse içindeki gizlilik ve güvenlik sorunlarına detaylı bir şekilde değinilmektedir. Çalışmada, hassas veri türlerini korumak için özelleştirilmiş güvenli mekanizmaları önerilmekte ve metaverse platformlarında dağıtılan makine öğrenimi algoritmalarını güvence altına almanın yolları tartışılmaktadır. Metaverse için gizlilik ve güvenilirlik mekanizmaları Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Metaverse İçin Gizlilik ve Güvenlik Mekanizmaları (Ahsani vd., 2023)

Çeşitli yeni teknolojiler temel olarak Metaverse’e entegre edilmiştir, böylece bunların doğasında olan güvenlik açıkları, ilgili MaaS platformları tarafından devralınabilmekte ve yeni tedbirler geliştirilebilmektedir. Cui ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmada, entegre bir çerçeve aracılığıyla öğrenme sürecinin güvenliğini, şeffaflığını ve adaletini sağlayan bir sosyal öğrenme ortamı oluşturmak için “*sanal gerçeklik*” ve “*Web 3.0 blok zinciri teknolojileri*”nden yararlanan bir Metaverse eğitim sistemi önerilmektedir. Tran ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmada siber suçluların kullanıcıların avatarlarını, dijital varlıklarını ve özel bilgilerini tehlikeye atmasını önlemek için Metaverse’ün VR ile insan-robot ekipmanı için bir “*parmak damarı tanıma*” yaklaşımı önerilmektedir. Parmak damarı tanıma yaklaşımına Şekil 3’te yer verilmiştir.

Şekil 3. Parmak Damarı Tanıma Sistemi (Tran vd., 2023)

Bu nedenle, Metaverse ortamında verilecek özel güvenlik eğitiminde gizlilik ve güvenliği sağlamak için “Web3 blok zinciri teknolojisi” ve “parmak damar tanıma” gibi güvenli mekanizmaların uygulanması uygun olabilir ve önerilebilir.

2.2. Özel Güvenlik Eğitimi ve Metaverse

Ülkemizde özel güvenlik hizmetleri, 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun ve ilgili kanunun uygulanmasına ilişkin yönetmelik ve genelgeler çerçevesinde yürütülmektedir. Bu doğrultuda özel güvenlik eğitimi, İçişleri Bakanlığı’ndan faaliyet izni alan “özel güvenlik eğitim kurumları” tarafından yüz yüze sınıf ortamlarında ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) onaylı “özel güvenlik ve koruma” ön lisans programı sunan üniversitelerde yüz yüze sınıf ortamlarında verilmektedir (Yağcı, 2021). Türkiye’de özel güvenlik eğitimi ile ilgili detaylar Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 4. Türkiye’de Özel Güvenlik Eğitimi

Özel güvenlik eğitim kurumlarında, silahsız özel güvenlik eğitimi 100 saat, silahlı özel güvenlik eğitimi ise 120 saat süreli bir eğitimidir. Meslek Yüksekokulu (MYO) bünyesindeki özel güvenlik ve koruma programları, 2 yıl süresince eğitim vermektedir. Özel güvenlik eğitim kurumlarında verilecek zorunlu dersler, 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik'in "eğitim programı" başlıklı 33'üncü maddesinde belirtilmiş olup, toplamda 11 ders zorunlu olarak belirlenmiştir. Ayrıca, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 2021 yılında YÖK'e gönderdiği yazı doğrultusunda, daha önce zorunlu ders şartı bulunmayan üniversiteler tarafından özel güvenlik ve koruma programlarında ilgili yönetmeliğin 33'üncü maddesinde belirtilen 11 dersin zorunlu olarak okutulmasına karar verilmiş (Yağcı, 2023) ve üniversiteler müfredatlarını bu doğrultuda güncellemiştir. Bu bağlamda özel güvenlik eğitiminde zorunlu tutulan dersler genel olarak incelendiğinde; "*Özel Güvenlik Hukuku ve Kişi Hakları*", "*Yangın Güvenliği ve Tabii Felaketlerde Müdahale Tarzı*", "*Uyuşturucu Madde Bilgileri*", "*Etkili İletişim*", "*Genel Kollukla İlişkiler*" dersleri tamamen teorik bilgilerin aktarıldığı derslerdir. "*Güvenlik Tedbirleri*", "*Temel İlk Yardım*", "*Kalabalık Yönetimi*", "*Silah Bilgisi ve Atış Uygulaması*" dersleri ise hem teorik hem de uygulamalı derslerdir. "*Kişi Koruma*" ile "*Güvenlik Sistem ve Cihazları*" dersleri ise tamamen uygulamalı derslerdir.

Metaverse'ün özel güvenlik eğitimi için avantajı, sanal ortamda simülasyon senaryoları ile pratik yapma imkânı sunması olarak öne çıkmaktadır. ÖGG adayları, gerçek dünya senaryolarını taklit eden sanal ortamlarda çeşitli tehditlere ve acil durumlara yanıt verme pratiği yapabilir. Bu sayede, gerçek hayatta benzer durumlarla başa çıkmak için gerekli bilgi ve becerileri geliştirme fırsatı bulabileceklerdir. Örneğin, büyük bir güvenlik ihlalinin simüle edildiği bir senaryo ile ÖGG adaylarının gerçek zamanlı olarak acil durum müdahale becerilerini uygulamalarına olanak tanıyan sanal bir dünya oluşturulabilir. Örneğin, simülasyon teknolojisi kitlesel yaralanma olayları gibi gerçek hayatta kopyalanması zor senaryolar oluşturmak için de kullanılabilir (Bakke vd., 2015). Öğrencilerin becerilerini güvenli ve kontrollü bir ortamda uygulamalarına olanak tanıyan sürükleyici eğitim deneyimleri oluşturmak için Metaverse'den istifade edilebilmektedir (Lo vd., 2023). Bu tür bir eğitim, geleneksel sınıf tabanlı eğitimden çok daha etkili olabilir. Çünkü öğrencilerin güvenli ve kontrollü bir ortamda gerçek dünyadaki bir durumun stresini ve baskısını deneyimlemelerine olanak tanımaktadır. Örneğin, ÖGG adayları güvenlik önlemlerine ilişkin koşulları anlamak için sanal ortamda güvenlik senaryoları uygulama fırsatı yakalayabilirler. Bu senaryolar, gerçek dünyadaki alternatif durumları simüle edecek şekilde ve çeşitlilikte tasarlanabilir. Metaverse teknolojisi, ÖGG adaylarının birbirleriyle etkileşime girmelerini ve meslekleri ile ilgili görevlerde işbirliği yapmalarını da sağlayabilir. Bu, özellikle öğrencilerin sorunları çözmek ve bilgi paylaşmak için birlikte çalışabilecekleri ekip tabanlı senaryolarda faydalı olabilir. Ayrıca tecrübeli ÖGG'lerin aktardığı senaryolarla mevcut bilgi birikimi ve tecrübenin ÖGG adaylarına aktarımı mümkün hale gelebilir.

Bunun yanı sıra, ÖGG'lerin iş yerlerinde nadiren karşılaştıkları ancak gerçekleştiğinde yüksek risk taşıyan durumlarla ilgili pratik yapmaları da mümkün olabilir. Örneğin, bir aile içi şiddet mağduru ile konuşma veya uyuşturucu madde ile karşılaşma gibi durumlar Metaverse üzerinden simüle edilebilir. Öğrenciler, suç vakası incelemeleri yaparak psikoloji ve kriminoloji gibi disiplinler hakkında bilgi edinme fırsatı bulabilirler (Hull, 2022). Alkan (2024), ÖGG'lerinin depresyon ve doğal afetlere yönelik eğitimlerinin önemine dikkat çekmektedir. Metaverse teknolojisi, görevler ve soyut senaryolar olmadan, bilgi edinmek, becerileri pratik yapmak ve sonuçları meslektaşlarıyla tartışmak için güvenli bir alan sunarak eğitim süreçlerine büyük katkı sağlayabilir. Pantazidis ve diğerleri (2023) tarafından yapılan bir çalışmada, kolluk kuvvetleri için eğitim amacıyla geliştirilen bir VR oyununun pratik bir uygulaması sunulmuştur. Bu oyun, AI ve blockchain işlevselliklerini içermekte olup, metaverse ortamlarında blockchain teknolojisinin kullanımı, güvenlik eğitime yönelik ciddi oyunların geliştirilmesi açısından umut verici bir alan olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, VR ve blockchain tabanlı uygulamaların gelecekte giderek daha önemli bir rol oynaması beklenmektedir.

Ancak, Metaverse'ün geliştirilmesi ve eğitimde uygulanmasıyla ilgili bazı önemli zorluklar da bulunmaktadır. Veri güvenliği, düzenleme ve denetleme (örneğin, Metaverse'ü kim denetleyecek?), eğitim fırsatlarına erişimdeki eşitsizlikler ve maliyetler (örneğin, teknolojik aygıtlar ve yazılım geliştirme oldukça maliyetlidir) gibi unsurlar, bu teknolojilerin kamu kesimi tarafından benimsenmesini zorlaştırabilir (Davis, 2022). Ayrıca, öğrencilerin gerçek dünyadan kopmasının zihinsel sağlıkları

üzerindeki olası olumsuz etkileri de göz ardı edilmemelidir. Metaverse ortamında insanlar, gerçek kimliklerinden ziyade olmak istedikleri şekilde görünmeyi tercih edebilirler ve bu durum, sanal ve gerçek dünyalar arasındaki sınırların giderek daha fazla bulanıklaşmasına yol açabilir (Kye vd., 2021). Bu nedenle, Metaverse'teki varlık fırsatları arttıkça, öğrencilerin refahını korumak giderek daha önemli bir konu haline gelecektir.

3. Yöntem

Bu bölümde, çalışmanın metodolojik boyutu ele alınmış olup; araştırma deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları, analiz yöntemleri, geçerlik-güvenirlik testleri ve etik izin süreçleri detaylandırılmıştır.

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, özel güvenlik ve koruma programlarında görev yapan akademisyenlerin Metaverse kavramına yönelik algılarını ve özel güvenlik eğitiminin gelecekte Metaverse ortamında nasıl şekillenebileceğine dair görüşlerini incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi yöntemler aracılığıyla bireylerin algılarının ve yaşantılarının doğal ortamlarında bütüncül ve derinlemesine bir biçimde ortaya konmasını amaçlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Fraenkel ve Wallen'e (2006) göre ise nitel araştırmalar, bireyler arasındaki ilişkilerin, olayların, etkinliklerin veya olguların derinlemesine incelendiği çalışmalardır.

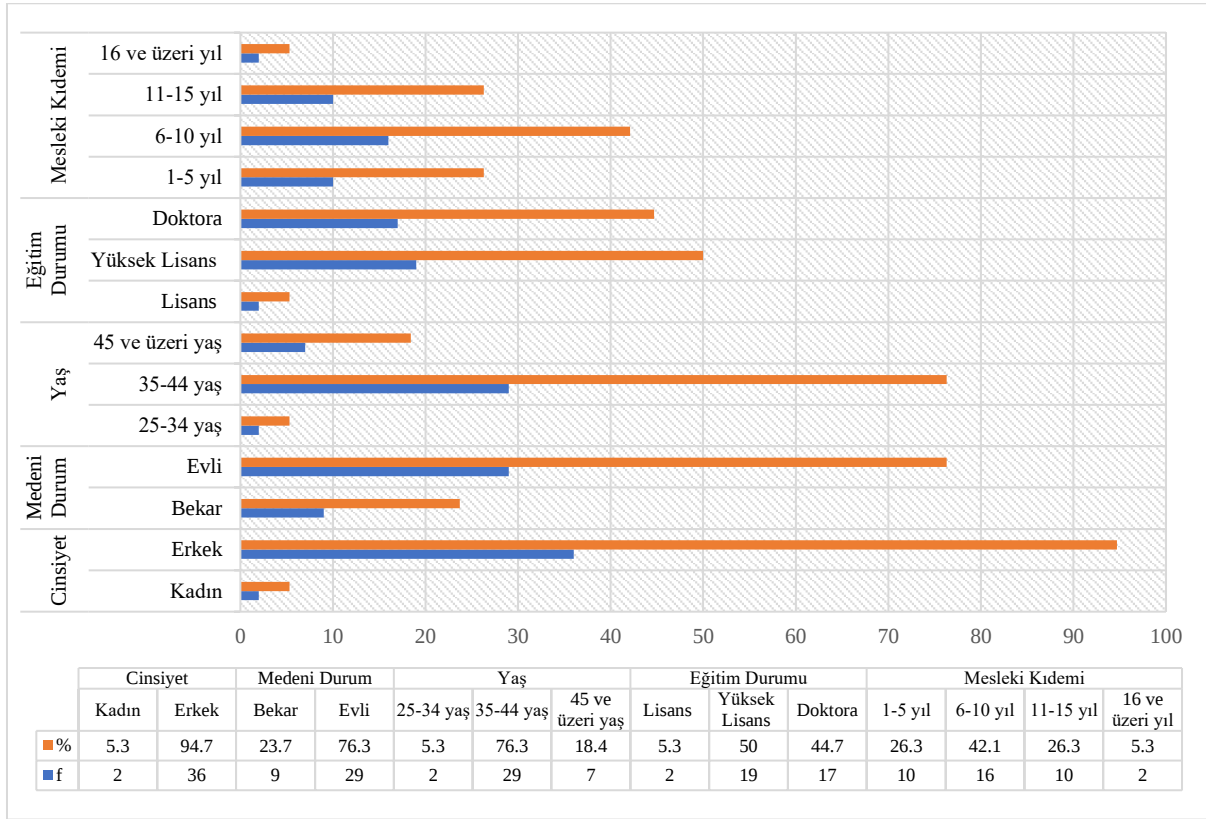
Bu çalışma, söz konusu alan ve konu bağlamında durum çalışması deseni temel alınarak tasarlanmıştır. Durum çalışması, bir ya da birden fazla olayın, ortamın, programın, sosyal grubun veya diğer birbirine bağlı sistemlerin ayrıntılı ve kapsamlı bir biçimde incelenmesi olarak tanımlanmaktadır (McMillan, 1996). Yin'e (2018) göre ise bu desen, belirli bir olgunun kendi bağlamı içerisinde, sınırlı bir zaman diliminde ve gerçek yaşam koşullarında incelenmesini esas almaktadır. Durum çalışması deseni veri toplama süreci belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilmekte olup, bu süreçte farklı veri toplama tekniklerinden yararlanılabilmektedir. Toplanan veriler, kullanılan yöntemlere göre analiz edilmekte ve elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlar ortaya konulmaktadır (Creswell, 2014).

Araştırma süreci, öncelikle araştırmacının veri toplanacak alanı ve örnekleme dahil edilecek katılımcıları belirlemesiyle başlamaktadır. Bunu, veri toplama aşaması izlemekte ve bu süreçte araştırmanın kapsamı, elde edilen bulgular doğrultusunda genişletilebilmektedir. Son aşamada ise araştırmanın odak noktası netleştirilmekte ve ulaşılan temalar yapılandırılarak son hâline getirilmektedir. Bu şekilde, araştırmadan elde edilen sonuçların güvenilirliği artırılmakta ve çalışmanın bilimsel geçerliliği pekiştirilmektedir (Yin, 2018).

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırma kapsamında, 2024 yılının Ağustos ve Eylül ayları arasında Türkiye'deki üniversitelerin MYO'larına bağlı özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görev yapan akademisyenler katılımcı olarak belirlenmiştir. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırmanın amacına uygun olarak bilgi açısından zengin olabilecek bireylerin seçilmesini ve bu bireylerin deneyimlerinin derinlemesine incelenmesini mümkün kılmaktadır. Katılımcı seçimi sürecinde gönüllülük esası temel alınmış, veri toplama süreci boyunca katılımcılardan elde edilen yanıtların tekrar etmeye başlaması, yeterli veri doygunluğuna ulaşıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu doğrultuda, görüşme sürecinde elde edilen verilerde tekrarlayan temaların gözlemlenmesi üzerine katılımcı sayısı 38 kişi ile sınırlandırılmıştır. Araştırmaya katılan akademisyenlere ait demografik bilgiler Grafik 1'de sunulmuştur.

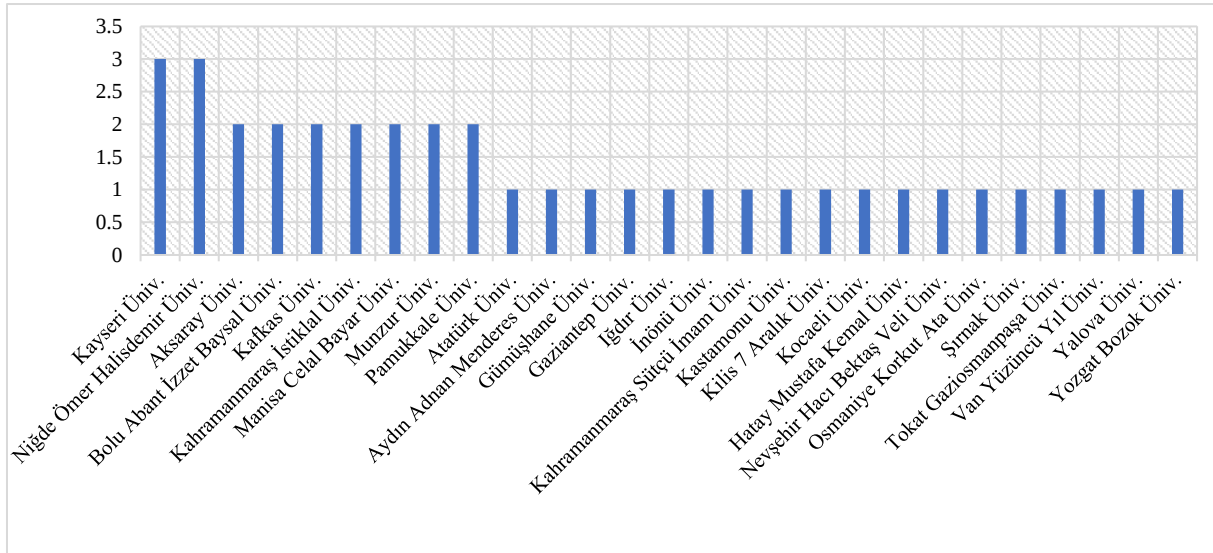
Grafik 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Grafik 1’de örneklemin büyük ölçüde erkek katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların cinsiyet dağılımları incelendiğinde %94,7’lik kısmının erkek ve %5,3’lük kısmının ise kadın olduğu tespit edilmiştir. Medeni durum dağılımlarına göre katılımcıların %76,3’lük kısmının evli ve %23,7’lik kısmının bekâr olduğu görülmüştür. Yaş dağılımında katılımcıların çoğunluğu (%76,3) 35-44 yaş aralığında yer alırken, %18,4’ü 45 yaş ve üzeri, %5,3’ü ise 25-34 yaş grubundadır. Eğitim durumu ele alındığında, katılımcıların yarısının (%50) yüksek lisans mezunu olduğu ve %44,7’sinin doktora derecesine sahip olduğu görülmektedir. Lisans mezunlarının oranı ise %5,3 ile oldukça düşük seviyededir. Mesleki kıdem açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların %42,1’inin 6-10 yıl arası mesleki deneyime sahip olduğu görülmektedir. 1-5 yıl ve 11-15 yıl kıdeme sahip olanların %26,3 oranında temsil edildiği, 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip olanların ise %5,3 ile en düşük orana sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışma grubunun ağırlıklı olarak orta yaş grubunda, yüksek eğitim seviyesine sahip, evli erkek bireylerden oluştuğunu ortaya konulmuştur. Özellikle cinsiyet dağılımındaki bu belirgin dengesizlik, çalışmanın sonuçlarının genellenebilirliği açısından dikkate alınması gereken bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Mesleki kıdem dağılımının nispeten dengeli olduğu, ancak en üst kıdem grubunun düşük temsil edildiği görülmektedir.

Araştırmaya gönüllü katılım sağlayan özel güvenlik ve koruma ön lisans programında görevli akademisyenlerin görev yaptığı üniversite bilgileri Grafik 2’de yer verilmiştir.

Grafik 2. Katılımcıların Görev Yaptığı Üniversiteler

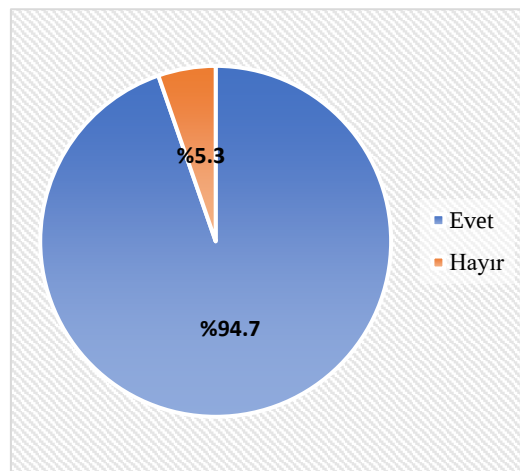

Grafik 2’de Türkiye’deki çeşitli üniversitelerden katılımcıların dağılımı incelendiğinde, en yüksek oranların Kayseri Üniversitesi ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi ($f=3$; %7,9) ile temsil edildiği görülmektedir. Bunu, Aksaray Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Munzur Üniversitesi ve Pamukkale Üniversitesi ($f=2$; %5,3) takip etmektedir. Katılımcıların geri kalanı, 16 farklı üniversite arasında dağılmış olup, her biri ($f=1$; %2,6) oranında temsil edilmektedir. Bu grupta Atatürk Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi gibi kurumlar yer almaktadır.

Toplamda 38 katılımcının bulunduğu çalışmada, veriler üniversiteler arasında heterojen bir dağılım sergilemektedir. En yüksek katılım oranlarına sahip iki üniversite ile diğer kurumlar arasında belirgin bir fark olduğu, ancak çoğunluğun tek temsilli üniversitelerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Bu durum, örneklemin çok merkezli ancak belirli kurumlarda kısmen yoğunlaşan bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Özel güvenlik ve koruma ön lisans programında görevli akademisyenlerle yapılan görüşmelerde ortaya çıkan fikirleri Metaverse ile ilişkilendirmek amacıyla katılımcılara Metaverse hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları sorulmuştur. Akademisyenlerin Metaverse hakkında bilgi sahibi olan ve olmayan katılımcıları gösteren Grafik 3 aşağıda sunulmuştur.

Grafik 3. Metaverse Hakkında Bilgi Sahibi Olan ve Olmayan Katılımcı Bilgisi

Grafik 3’de Metaverse kavramının katılımcılar tarafından bilinme düzeyi incelendiğinde, büyük çoğunluğun (%94,7) bu kavramı duyduğu, yalnızca %5,3’lük küçük bir kesimin ise kavramı hiç

duymadığı tespit edilmiştir. Metaverse teriminin araştırma grubunda yaygın bir şekilde bilindiği anlaşılmaktadır. Özellikle dijital teknolojilerdeki son gelişmelerin ve medyanın bu konuya artan ilgisinin, katılımcıların bu kavrama aşına olma düzeylerini olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Ancak, %5,3 gibi küçük de olsa bir grubun kavramı hiç duymamış olması, toplumun tüm kesimlerinde aynı bilgi düzeyinin olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bu durum, dijital okuryazarlık ve teknoloji farkındalığı konusunda bazı bireylerin desteklenmeye ihtiyaç duyabileceğine işaret etmektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma, 2024 yılının Ağustos ve Eylül ayları arasında Google Forms kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle alan yazını incelenmiş ve hazırlanan sorulara, uzman görüşleri doğrultusunda son hali verilmiştir. Düzenlemeler yapıldıktan sonra sorular Google Forms'a aktarılmış, özel güvenlik ve koruma programında görevli akademisyenlere iletilmiştir. Araştırmanın amacı akademisyenlere açıklanmış ve gizlilik hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Akademisyenlerin yanıtları bilgisayar ortamında bir dosyada toplanmıştır. Özel güvenlik ve koruma programında görevli akademisyenlerden veri toplamak için nitel araştırma yöntemlerinin sıkça kullanılan bir tekniği olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme, kişilerin belirli bir konu hakkındaki duygu ve düşüncelerini derinlemesine anlamayı ve bireylerin tutumlarını, deneyimlerini ve yorumlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir (Karataş, 2015). Araştırmada akademisyenlerin genel bilgilerini toplamak amacıyla kişisel bilgi formu ve görüşme formu olmak üzere iki ayrı form kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Bu formda akademisyenlerin cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, eğitim durumu, görevli oldukları üniversite, akademik mesleki kıdemi ve Metaverse'ü ilk olarak nerede duydukları gibi bilgiler yer almaktadır.

3.3.2. Görüşme Formu

Bu formda, akademisyenlerin Metaverse'e ve özel güvenlik eğitiminin gelecekte Metaverse ortamında nasıl şekilleneceğine dair görüşlerini öğrenmek amacıyla açık uçlu sorular bulunmaktadır. Görüşmeler, Google Forms üzerinden gerçekleştirilmiştir. Akademisyenlere, Google Forms aracılığıyla hazırlanan açık uçlu görüşme soruları gönderilmiştir ve bu soruların yanıtlanması sağlanmıştır. (1) Metaverse nedir? Sizin için ne ifade etmektedir?, (2) Metaverse'de özel güvenlik eğitiminin yer bulacağını düşünüyor musunuz? (güçlü-zayıf yönleri nelerdir/neler olabilir), (3) Metaverse'de özel güvenlik eğitim uygulamasının sonuçları neler olabilir? (Olumlu ve olumsuz sonuçlar) ve (4) Metaverse uygulamasının kullanımında yaşanabilecek zorluklar neler olabilir? (akademisyen-öğrenci-üniversite açısından vs.).

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde tümevarımsal tematik analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Tematik analiz; nitel verilerde yer alan anlamlı kavramların belirlenmesi amacıyla verinin sistematik olarak bölümlere ayrılması, kategorize edilmesi ve yeniden yapılandırılmasına olanak tanıyan bir veri azaltma ve analiz stratejisi olarak tanımlanmaktadır (Ayress, 2008). Tematik analiz yöntemi genel olarak iki ana başlık altında sınıflandırılmaktadır: tümevarımsal tematik analiz ve kuramsal (tümdengelimsel) tematik analiz. Tümevarımsal tematik analiz, belirli bir konuda daha önce yapılmış çalışmaların sınırlı ya da hiç olmadığı durumlarda tercih edilmekte; bu analizde önceden belirlenmiş bir kodlama çerçevesi bulunmamaktadır. Bu yaklaşımda, araştırmacının veriyi analiz ederken konuya yönelik kuramsal ilgisi sürece müdahale etmemekte, veri analizi olabildiğince katılımcı ifadelerine dayalı biçimde yürütülmektedir. Öte yandan, kuramsal tematik analiz, araştırmacının araştırma alanına ilişkin ön bilgiye ve kuramsal çerçeveye sahip olduğu durumlarda kullanılmakta olup, analiz sürecinde verinin belirli yönlerine odaklanarak daha derinlemesine bir çözümleme yapılmasını sağlar (Braun & Clarke, 2006). Verilerin analiz sürecinde belirli aşamalar izlenmiştir. İlk olarak, katılımcılardan elde edilen veriler dijital ortama aktararak Microsoft Excel programı aracılığıyla yazılı hâle getirilmiştir.

Ardından, bu veriler araştırmacılar tarafından defalarca okunmuş, içerikte öne çıkan anlamlı ifadeler doğrultusunda ön kodlamalar yapılmış ve temalar oluşturulmuştur. Elde edilen temalar, nitel araştırma alanında uzman akademisyenlerin görüşlerine sunulmuş ve temalar üzerinde ortak bir görüş birliğine ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, uzman görüşleri ışığında gerekli düzenlemeler yapılarak kodlar ve temalar son hâline getirilmiş, elde edilen bulgular araştırmanın ilgili bölümünde ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Bulguların sunumunda ise etik ilkelere bağlı kalınmış, katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve her katılımcıya A1’den A38’e kadar uzanan kodlar atanarak anonimlik sağlanmıştır.

3.5. Geçerlik ve Güvenirlik Önlemleri/İnandırıcılık

Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenirlilik kavramları genellikle inandırıcılık, tutarlılık, aktarılabilirlik ve teyit edilebilirlik boyutları çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu araştırmada inandırıcılığı sağlamak amacıyla elde edilen veriler, alanında uzman ve araştırmadan bağımsız kişiler tarafından incelenerek kontrol edilmiştir. Tutarlılığın sağlanabilmesi için ise araştırma bulguları açık, anlaşılır ve sistematik bir şekilde sunulmuş; veri analiz sürecinde tarafsız ve nesnel bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca, hem tutarlılık hem de aktarılabilirlik ölçütleri, bağımsız uzman görüşleri doğrultusunda desteklenerek güçlendirilmiştir (Creswell, 2014).

Araştırmanın güvenirliliğini belirlemek amacıyla, kodlayıcılar arasında sağlanan görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları karşılaştırılmış ve Miles ve Huberman’ın (1994) önerdiği “*Güvenirlilik=Görüş Birliği/(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı)×100*” formülü doğrultusunda hesaplama yapılmıştır. Söz konusu formüle göre, araştırmalarda güvenirliliğin sağlanabilmesi için kodlayıcılar arasındaki görüş birliğinin en az %80 düzeyinde olması beklenmektedir. Bu araştırmada iki kodlayıcı arasında %86,8 oranında görüş birliği sağlandığı için çalışma güvenilir olarak değerlendirilmektedir.

3.6. Araştırmacıların Rolü

Nitel araştırmalarda, araştırmanın dış güvenirliliğinin sağlanabilmesi açısından araştırmacının kendi konumunu ve araştırma sürecindeki rolünü açık biçimde ortaya koyması büyük önem taşımaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu çalışmada, araştırmayı tasarlayan ve yürüten birinci araştırmacı, İçişleri Bakanlığı tarafından 5188 sayılı Kanun’un 14. maddesi uyarınca yetkilendirilmiş bir özel güvenlik eğitim kurumunda hem yönetici hem de usta öğretici olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda Metaverse ve AI alanlarında da akademik çalışmaları bulunan birinci araştırmacının bu bilgi ve deneyimi, veri toplama sürecinin etkinliğine katkı sağlamıştır. İkinci araştırmacı ise bir MYO’nun mülkiyeti koruma ve güvenlik bölümü bünyesinde yer alan özel güvenlik ve koruma programında öğretim elemanı olarak görev yapmaktadır. Her iki araştırmacının mesleki ve akademik birikimleri, nitel veri toplama tekniklerinin uygulanmasında ve sahadan derinlemesine veri elde edilmesinde önemli bir avantaj sağlamıştır. Ayrıca, araştırmacıların daha önce nitel yöntemlerle yürüttükleri çalışmaların bulunması, araştırma sürecinin planlanmasını ve yürütülmesini kolaylaştırmıştır. Araştırmanın nitel boyutuna ilişkin olarak verilerin toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması ve sonuçların ortaya konulması gibi tüm sorumluluk, doğrudan araştırmacıların denetiminde gerçekleştirilmiştir.

3.7. Etik Kurul İzin Bilgisi

Bu araştırma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu’nun 28.08.2024 tarihli ve 17 sayılı toplantısında etik yönden incelenmiş ve etik açıdan uygunluğuna oy birliği ile karar verilmiştir. (Karar No: 2024/17-03, Kimlik/Dosya No: 22504254-050.04). Etik Kurul Kararı Ek’te sunulmuştur. Araştırmanın tüm aşamaları, ilgili etik kurul onayı kapsamında gerçekleştirilmiş ve etik ilkelere tam olarak uyularak tamamlanmıştır.

4. Bulgular

Özel güvenlik ve koruma ön lisans programında görevli akademisyenlere yöneltilen sorulardan elde edilen bulgular araştırmanın problemlerine dayalı olarak incelenmiştir.

4.1. Özel Güvenlik ve Koruma Ön Lisans Programında Görevli Akademisyenlerin Metaverse Hakkında Sahip Oldukları Ön Bilgiler

Akademisyenler, Metaverse hakkında genel görüşlerini paylaşmışlardır ve çoğunluğu, Metaverse'ü sanal evren olarak tanımlamıştır. Akademisyenlerin verdikleri cevaplar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Akademisyenlerin Metaverse Hakkında Sahip Oldukları Ön Bilgiler

Ana Tema	Alt Tema	Kod (Katılımcı ifadesi)	f
Metaverse	Tanım ve Genel Kavramlar	Sanal evren/Sanal alem	22
		Dijital dünya	6
		Soyut	1
		İnternetin üst seviyesi	1
		Sınırsız dünya	1
	Özellikler	Yapay zeka	2
		Sosyal entegrasyon	2
		Gerçek ve sanal arasındaki ilişki	1
		Eğlence	5
		Eğitim	1
	Kullanım Alanları	Ekonomi (maddi gelir)	1
		Gelecek vizyonu	2
		Eleştiriler	1
	Düşünceler	Sanal evren	15

Tablo 1 ele alındığında, akademisyenlerin Metaverse kavramına yönelik algı ve bilgi düzeylerini ortaya koyan nitel veriler incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun bu kavramı duyduğu önceki bulgularla uyumlu olarak, tanımlamaların temelde “*sanal evren/sanal alem*” ($f=22$) ve “*dijital dünya*” ($f=6$) gibi temel kavramlar etrafında şekillendiği görülmektedir. Kavramın özelliklerine ilişkin kodlamalar incelendiğinde, katılımcıların ($f=22$) Metaverse'ü basitçe sanal bir alem olarak algıladığı, daha detaylı nitelendirmelerin ise sınırlı sayıda kaldığı dikkati çekmektedir. Metaverse'ün özelliklerine yönelik olarak “*soyut*” ($f=1$), “*internetin üst seviyesi*” ($f=1$) gibi tanımlamaların yanı sıra, kavramın “*yapay zeka*” ($f=2$) ve “*sosyal entegrasyon*” ($f=2$) boyutlarına da atıfta bulunulduğu görülmektedir. Özellikle eğlence bağlamında yapılan vurgular ($f=5$), kavramın algılanma biçimine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Bununla birlikte, Metaverse'ün potansiyel kullanım alanlarına yönelik ifadelerin oldukça sınırlı olduğu (eğitim $f=1$, ekonomi $f=1$), katılımcıların büyük çoğunluğunun kavramı henüz uygulama boyutundan ziyade teorik düzeyde algıladığını göstermektedir. Ayrıca, katılımcıların sadece birinin ($f=1$) Metaverse'e eleştirel bir bakış açısı getirdiği görülmektedir. Bu durum, akademisyenlerin büyük ölçüde tanımlayıcı ve nötr bir tutum sergilediğine işaret etmektedir. Verilerin genelinden, Metaverse algısının henüz olgunlaşmamış olduğu ve kavramın çok boyutlu özelliklerinin tam olarak farkına varılamadığı sonucuna varılabilir. Özellikle eğitim ve iş dünyasına yönelik potansiyel uygulamalar konusundaki sınırlı farkındalık, bu alanda daha fazla akademik çalışmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu bulgular ışığında, akademisyenlerin Metaverse kavramını genel hatlarıyla bildikleri, ancak derinlemesine bir kavrayış ve uygulama perspektifinin henüz gelişmekte olduğu söylenebilir. Kavramın multidisipliner boyutlarının daha iyi anlaşılabilmesi için disiplinlerarası çalışmalara ve uygulamalı örneklerle ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu konuya dair bazı akademisyenlerin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“*Sanal bir evren.*” [A1]

“*Yapay zeka, sanal yeryüzü.*” [A14]

“*Metaverse, sanaldan daha öte gerçeğe yakın bir ortam olarak ifade edebiliriz. metaverse sayesinde gerçek hayatta uygulamak istediğimiz şeyleri test etme imkanı sunduğu için birçok kolaylık sunmaktadır.*” [A23]

“*Gerçek dünya ile sanal dünyayı birleştir üç boyutlu bir evreni ifade ediyor.*” [A26]

“Sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojisi ile desteklenmiş, dijital evrendir. Kullanıcılar avatarlar aracılığıyla etkileşim kurarak oyun, eğlence, sosyalleşme ve iş faaliyetleri gerçekleştirebilirler. Üç boyutlu sanal dünyadır.” [A34]

4.2. Özel Güvenlik ve Koruma Ön Lisans Programında Görevli Akademisyenlerin Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimi Üzerine Görüşleri

Akademisyenler, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimi hakkında görüşlerini paylaşmış ve çoğunluğu, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitiminin yer bulacağını ifade etmiştir. Akademisyenlerin verdikleri cevaplar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Akademisyenlerin Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimi Hakkında Görüşleri

Ana Tema	Alt Tema	Kod (Katılımcı ifadesi)	f
Metaverse’de Özel Güvenlik Eğitimi	Görüşler	Yer bulacağını düşünenler	23
		Yer bulmayacağını düşünenler	17
		Teorik eğitim imkanı	10
	Güçlü Yönler	Uygulamalı simülasyonlar	15
		Mesleki deneyim kazanma	5
		Esneklik ve erişilebilirlik	7
		Uygulamalı eğitim zorluğu	12
	Zayıf Yönler	Alt yapı ve maliyet sorunları	10
		Öğrenci akademik başarı ve dijital yeterlilik	15

Tablo 2 incelendiğinde, akademisyenlerin Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimine yönelik algıları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Katılımcıların bir bölümü (f=23), bu eğitim modelinin gelecekte yaygınlaşacağını düşünürken diğer bir bölümü (f=17) ise bu modelin gelecekte yer bulmayacağı görüşündedir. Bu bulgular, akademik camiada konuya ilişkin belirgin bir görüş ayrılığı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Eğitimin güçlü yönlerine ilişkin değerlendirmelerde, katılımcıların en çok “uygulamalı simülasyonlar” (f=15) ve “teorik eğitim imkanı” (f=10) üzerinde durdukları görülmektedir. Özellikle sanal ortamın sağladığı “esneklik ve erişilebilirlik” (f=7) ile “mesleki deneyim kazanma” (f=5) olanaklarının da öne çıkan avantajlar olarak değerlendirildiği dikkati çekmektedir. Bu bulgular, Metaverse tabanlı eğitimin özel güvenlik alanında pratik beceri kazandırma potansiyeline akademisyenler tarafından önem verildiğini göstermektedir. Ancak, sistemin zayıf yönlerine ilişkin görüşler incelendiğinde, “uygulamalı eğitim zorluğu” (f=12) ve “alt yapı/maliyet sorunları” (f=10) gibi teknik engellerin yanı sıra, “öğrenci akademik başarı ve dijital yeterlilik” (f=15) konusundaki endişelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlar, Metaverse tabanlı özel güvenlik eğitiminin uygulanabilirliği önündeki temel engellerin hem teknik hem de pedagojik boyutta olduğuna işaret etmektedir. Metaverse ortamında özel güvenlik eğitiminin önemli bir potansiyel taşımakla birlikte, uygulamaya geçiş sürecinde aşılması gereken önemli engeller bulunduğu söylenebilir. Özellikle pratik beceri gerektiren bir alan olması nedeniyle, sanal eğitimin gerçek dünya uygulamalarıyla ne ölçüde örtüşebileceği konusundaki belirsizlikler, akademisyenlerin temel kaygıları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, hem teknolojik altyapının iyileştirilmesi hem de pedagojik içeriklerin geliştirilmesi gerekliliği öne çıkmaktadır. Bu konuya dair bazı akademisyenlerin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“Bazı eğitimlerin metaverse’te oluşturulan ortamlarda risk olmaksızın verilebileceğini düşünüyorum. Bu ortamlarda eğitim amaçları daha kolayca başarılabilir. Özel güvenlik görevlileri ve adayları için daha ilgi çekici hale gelebilir. Eğer senaryolar iyi oluşturulabilirse faydalı olabilir.” [A10]

“Pek mümkün görünmüyor. Gerçek yaşantı da henüz bu eğitim düzgün veremiyorken metaverse de bu eğitim sağlıklı verilebileceğini düşünmüyorum. Metaversenin daha da yaygınlaştığı ilerleyen zamanlarda belki bu ihtimal daha güçlü olabilir.” [A12]

“Metaversede özel güvenlik eğitiminin her alanın olduğu gibi yer bulabileceğini veya bulması gerektiğini düşünüyorum. Özellikle teknolojinin yaygınlaşması ile birlikte siber suçlarda artış olması

metaverse ortamında özel güvenlik eğitimini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca güvenlik bilimleri insan hayatına odaklandığı için bazı uygulama ve eğitimlerin sanal ortamda test edilmesi bir nevi simüle edilmiş ortamlarda eğitim verilmesi hem eğitimin daha başarılı olması hem de insan hayatının riske edilmemesi anlamında kolaylık sağlayacaktır. Yine günümüzde güvenlik teknolojilerinin (el dedektörü, X-Ray, duyarlı kapı, retina tarama vb) yaygın olarak kullanılması bu teknolojilerin sağlıklı kullanılabilmesinin öğretilmesi adına güçlü yönleri oluşturacaktır. Zayıf yön olarak ise bütün bunlar için temel düzeyde de olsa akademik başarı ve dijital yeterlikler gereklidir. Özel güvenlik görevlilerinin bu alanlarda düşük düzeyde olması bu eğitimlerde başarıya ulaşılmasını engelleyebilir. O nedenle öncelikle temel dijital yeterliklerin sağlanması gerekir.” [A23]

“Elbette metaverse özel güvenlik alanında kullanılabilir. Nihayetinde uygulama eğitimlerinin yer aldığı bir meslek. Mesleki anlamda çeşitli yeterlilikleri öğrencilere aktarma konusunda kullanılabilir. Gerçek hayatta uygulanması zor becerilerin metaverse aracılığıyla deneyimlenmesi mümkün olacak. En güçlü yönü olarak bunu görüyorum. Zaman ve konusunda esneklik sağlayacağı da muhtemel. Eğitime katılanların mesleki motivasyonlarını da artıracaklarını düşünüyorum. Her ne kadar gerçek hayat uygulamalarına yakın olsa da tam anlamıyla metaverse deneyiminin bunu sağlayabileceğini düşünmüyorum. Kuşkusuz yüksek maliyet konusu zayıf yönlerine bir başka örnek olabilir. Bu konuda eğitimli insanların halihazırda yeterli sayıda olduğunu da düşünmüyorum.” [A26]

4.3. Özel Güvenlik ve Koruma Ön Lisans Programında Görevli Akademisyenlerin Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimi Uygulanması Üzerine Görüşleri

Akademisyenler, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimi uygulamaları hakkında görüşlerini paylaşmış ve çoğunluğu, bu uygulamaların eğitim kalitesinin artmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Akademisyenlerin bu konudaki yanıtlarına Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3. Akademisyenlerin Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimi Uygulamaları Hakkında Görüşleri

Ana Tema	Alt Tema	Kod (Katılımcı ifadesi)	f
Metaverse’de Özel Güvenlik Eğitim Uygulamasının Sonuçları	Olumlu Sonuçlar	Eğitim kalitesinin artması	18
		Güvenliğin artırılması	15
	Olumsuz Sonuçlar	Pratik deneyim kazanma	16
		Erişim kolaylığı	10
	Olumsuz Sonuçlar	Uygulama zorlukları	15
		Gerçek hayattan uzaklık	14
		Etik ve güvenlik sorunları	12
		Altyapı eksiklikleri	8

Tablo 3 incelendiğinde, akademisyenlerin Metaverse tabanlı özel güvenlik eğitiminin sonuçlarına ilişkin görüşlerinde, bu yöntemin hem olumlu hem de olumsuz yönlerinin vurgulandığı görülmektedir. Olumlu sonuçlar bağlamında, katılımcıların önemli bir kısmı (f=18), bu yöntemin eğitim kalitesini artıracaklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, güvenlik seviyesinin yükselmesi (f=15), pratik deneyim kazanma imkânı (f=16) ve erişim kolaylığı (f=10) gibi avantajların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Öte yandan, uygulamanın potansiyel olumsuz sonuçlarına yönelik görüşler de dikkat çekicidir. Katılımcıların bir bölümü (f=15), uygulama sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşılacağına ve (f=14) oranda yöntemin gerçek hayat deneyiminden uzak olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca, etik ve güvenlik sorunlarına (f=12) ile teknik altyapı eksikliklerine (f=8) vurgu yapılmıştır. Bu bulgular ışığında, metaverse tabanlı özel güvenlik eğitiminin önemli fırsatlar sunduğu, ancak beraberinde çeşitli zorlukları da getirdiği söylenebilir. Eğitimcilerin büyük çoğunluğu, bu yöntemin teorik bilgi aktarımı ve simülasyon temelli pratik eğitimler açısından etkili olduğunu düşünmektedir. Ancak, gerçek dünya uygulamalarıyla tam olarak örtüşmemesi ve teknik altyapı gereksinimleri konusunda ciddi endişeler söz konusudur. Bu konuya dair bazı akademisyenlerin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“Özel güvenliğin hem aktif hem de proaktif bir süreç olduğunu göz önünde bulundurursak buradaki eğitim reaktif olamayacağı, güvenliğin sanal simülasyon ortamlarında tam manasıyla karşılığını bulamayacağını düşünüyorum.” [A17]

“Metaverse’de yapılacak eğitimlerde özel güvenlik çalışma alanlarını düşünürsek oldukça fazla bir çeşitlilik olduğunu biliyoruz hem özel hem kamuda birçok farklı sektörde neredeyse hayatın tam içinde özel güvenlik görevleri meslek hayatını sürdürmektedir. Tabii bu açıdan baktığımızda öğrencileri her yere götürme imkanı bulunmuyor. Metaverse kullanılırsa burada her kurum kuruluşun kendine has olan güvenlik önlem ve yöntemlerine burada yapılacak olan eğitimlerle artıları ile eksileri ile göstermek oldukça büyük avantajlar sağlayacağını söyleyebilirim. Olumsuz tarafı da tabii ki şu olabilir yani her şey sanalda olduğu gibi olmuyor ya da normal eğitimlerde olduğu gibi değil sahada yapılan uygulamalar çok farklı olabiliyor. Ama yine de artıları eksilerinden daha fazla olduğunu söyleyebilirim metaverse’de yapılabilecek olan eğitimlerin...” [A19]

“İnsan hayatını riske etmeden güvenlik eğitimi verilebilir. Birebir gerçek ortamlarla simüle edilmiş ortamlarda eğitim almak öğrenmeyi hem kolaylaştıracak hem de kalıcı olmasını sağlayacaktır. Günümüzde yaygınlaşan siber suçlar hakkında bilgi edinme ve gerekli önlemleri alabilme şansı sağlayacaktır. Yaygın olarak kullanılan güvenlik teknolojilerinin eğitimi ve kullanılmasını kolaylaştıracaktır.” [A23]

“Metaverse bağlamında iyi tasarlanmış bir özel güvenlik uygulamasının bağımlılık yaratma riski dışında olumsuz sonuçları olacağını düşünmüyorum. Ancak, meslek öncesi gerekli beceriler edinilebilir. Fiziksel olarak gerçekmiş deneyimi yaşanabilir. Ek olarak özel güvenlik alanında istihdam edilecek bireylerin eğitime yönelik motivasyonlarının artacağını düşünüyorum.” [A26]

“Olumlu yanı sanal ortamda, güvenlik öğrencilerinin saldırı ve tehditlere hazırlıklı olmasını sağlayabilir. Olumsuz olarak veri güvenliği konusunda yasal alt yapı oluşturulmadan uygulamaların yapılması tehdit olarak görülebilir.” [A34]

4.4. Özel Güvenlik ve Koruma Ön Lisans Programında Görevli Akademisyenlerin Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimi Uygulamaları Sürecinde Yaşanabilecek Zorluklar Hakkında Görüşleri

Akademisyenler, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimi uygulamaları sürecinde karşılaşılabileceklerini öğördükleri zorlukları paylaşmış ve çoğunluğu, bu uygulamaların altyapı eksiklikleri ile ilgili sorunlar olabileceğini belirtmiştir. Akademisyenlerin bu konudaki yanıtları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Akademisyenlerin Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimi Uygulamasının Kullanımında Yaşanabilecek Zorluklar Hakkında Görüşleri

Ana Tema	Alt Tema	Kod (Katılımcı ifadesi)	f
Metaverse Uygulamasının Kullanımında Yaşanabilecek Zorluklar	Teknik Zorluklar	Altyapı eksiklikleri	21
		Ekipman ve donanım maliyetleri	19
		İnternet bağlantı sorunları	10
		Dijital yeterlilik eksiklikleri	20
	Eğitimsel Zorluklar	Akademik personelin yeterliliği	15
		Öğrencilerin motivasyonu ve katılımı	12
		Hukuki belirsizlikler	11
		Siber güvenlik riskleri	9
	Hukuki ve Etik Zorluklar	Etik sorunlar	8
		Üniversite bütçesi	14
	Mali Zorluklar	Maliyet yönetimi	13

Tablo 4 incelendiğinde araştırmanın bulguları, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimi uygulamalarının hayata geçirilmesi sürecinde çok boyutlu engellerle karşılaşılabileceğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların, (f=21) altyapı eksikliklerini en önemli teknik engel olarak belirttiği, (f=19) katılımcının ise ekipman ve donanım maliyetlerinin yüksekliğini vurguladığı görülmektedir. İnternet bağlantısına ilişkin sorunlar da katılımcıların (f=10) tarafından dile getirilmiştir. Eğitimsel boyutta, dijital yeterlilik eksiklikleri katılımcıların (f=20) önemli bir kısmı tarafından endişe kaynağı olarak

değerlendirilirken akademik personelin yeterlilik düzeyi de ($f=15$) oranında problem olarak ifade edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin motivasyonu ve katılımı ($f=12$) oranında dikkat çeken bir diğer eğitimsel zorluk olarak öne çıkmaktadır. Hukuki ve etik boyutta ise katılımcılar hukuki belirsizlikleri ($f=11$), siber güvenlik risklerini ($f=9$) ve etik sorunları ($f=8$) önemli engeller arasında göstermiştir. Mali zorluklar bağlamında ise üniversite bütçelerinin yetersizliği ($f=14$) ve maliyet yönetimi zorlukları ($f=13$) ifade edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, Metaverse tabanlı özel güvenlik eğitiminin etkili bir biçimde uygulanabilmesi için teknik altyapının güçlendirilmesi, eğitimci ve öğrenci kapasitelerinin geliştirilmesi, hukuki çerçevenin netleştirilmesi ve mali kaynakların çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle pratik beceri gerektiren bu alanda, sanal ve fiziksel eğitim modellerinin en uygun şekilde bir arada kullanılması büyük önem taşımaktadır. Bu konuya dair bazı akademisyenlerin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“En önemli ihtiyaç akademisyenin, eğitmenin o süreci yönetebilecek yeterlilikte olması. Öğrencinin de o sürece katılmaya istekli olması. Elbette üniversitenin bu yöntem için kaynak ayrılabilmesi de gerekli.” [A10]

“Sanal ile gerçeklik arasındaki ilişki kurmak öğrenci için zor olabilir. Akademisyen için sınav ve hakkaniyet açısından problem olabilir” [A14]

“Her alanda olduğu gibi bu alanda da siber zorbalıklar neticesinde belirli hatalardan faydalanıp ağıma ciddi zararlar verilebilir. Daha çok yazılımsal boyutta problemler ortaya çıkabilir.” [A15]

“Üniversiteler özellikle MYO bazında maliyete girmeye çok yanaşmamaktadır. Bundan dolayı en büyük zorluk olarak bu işin maliyeti, atölye veya lab. alanlarının tahsisinden kaynaklanacaktır.” [A18]

“Metaverse’ün uygulanması için tabii ki çeşitli ekipmanlar gerekiyor bunların maliyetleri üniversiteler için bir maliyet oluşturacaktır. Günümüzde özel güvenlik programları daha küçük ekipmanları bile almakta zorlanıyor böyle bir sanal alem kurulması ve bunu çeşitli ekipmanlarla eğitimlerinin yapılması açıkçası çok kolay görünmüyor. Tabi bunların yanı sıra bu metaverse âlemini akademisyenlerin takip etmesi bu anlamda kendilerini geliştirmeleri gerekiyor ve olumlu bir bakış açısıyla yaklaşımları önemli, akademisyenler içerisinde de bunun gereksiz olduğunu düşünenler herhalde bu projenin en büyük zorluğu olacaktır. Yine günümüzde öğrencilere baktığımız zaman çok basit teknolojileri bile kullanmaktan geri duyduklarını ya da ilgilerin olmadığını görüyoruz. Öğrencileri daha böyle ileriye bakmaları sağlanmalı.” [A19]

“Metaverse ortamında eğitim çok yeni olduğundan akademisyenlerin bu konuda yeterince tecrübe bilgiye sahip olduğunu düşünmüyorum. Bu nedenle akademisyenlerin bu konuda eğitim alması gerekir. Bu eğitime metaverse ortamında içerik oluşturmada dahil edilmelidir. Öğrenciler için dijital yeterliklerin yine düşük düzeyde olması bu eğitimlerde başarıya ulaşılmasını engelleyebilir. O nedenle öncelikle temel dijital yeterliklerin sağlanması gerekir. Üniversitelerin teknolojik alt yapılarının güçlü olması, yeterli bilgisayar sayılarının olması ve bilgisayar lab. imkanlarının yeterli olması gibi zorluklar vardır.” [A23]

“Üniversiteler açısından kullanıcılara sorunsuz ve kesintisiz bir erişim sağlayabilmek adına teknik destek sağlamak oldukça zor olacaktır. Metaverse için alt yapı oluşturma kolay olmadığını düşünüyorum. Kullanıcılara veya akademisyenlere yönelik bilgilerin güvenliğini ve gizliliğini sağlayabilmek de ayrı bir konu. Ayrıca fırsatlara ulaşabilme açısından metaverse uygulamaları farklılıklar yaratabilir. Daha fazla kaynağa ve beceriye sahip olmak öğrenciler arasında eşitsizlikler yaratabilir.” [A26]

“Yeni teknolojiler ve dijital uygulamalar kullanım zorluklarını da beraberinde getirmektedir. Bugün elektronik ortamda öğrencilerin ders seçimi yaparken bile yaptığı hataları danışmanların düzelttiğini gözönünde bulundurursak bu nevi zorlukların ortaya çıkması muhtemeldir.” [A35]

“Öğrenci katılımını sağlamak ve denetlemek zor olacaktır ayrıca hem teknik hem maddi hem de bilgi eksikliği sebebiyle hem üniversitemizin imkanlarının yetersiz olduğunu hem de bölüm öğrencilerimizin daha hazır olmadığını düşünüyorum” [A38]

4.5. Bulguların Genel Değerlendirmesi ve Yorumlanması

Elde edilen bulgular, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitiminin birçok avantaj sunarken aynı zamanda bazı zorluklar da doğurabileceğini göstermektedir. Eğer bu zorluklar ele alınmazsa eğitim kalitesi, pratik deneyim ve öğrenci katılımı açısından da olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu nedenle, her iki durumda da eğitim yöntemlerinin dikkatlice değerlendirilmesi ve uygun stratejilerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Metaverse ortamında özel güvenlik eğitiminin işlenmesi durumunda oluşabilecek olumlu ve olumsuz sonuçlar Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5. Bulgular Kapsamında Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimin Sonuçları

Durum	Olumlu Sonuçlar	Olumsuz Sonuçlar
Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimi Uygulanırsa	Pratik simülasyonlar ile tecrübe kazandırma	Hukuki ve etik sorunlar
	Coğrafi sınırlamaları aşma	Teknik sorunlar ve altyapı eksiklikleri
	Görsel ve deneyimsel öğrenme yöntemleriyle eğitimi ilgi çekici hale getirme	Gerçeklikten uzaklaşma
	Güncel güvenlik teknolojilerinin öğrenilmesi	Siber güvenlik riskleri
	Yüksek motivasyon ve katılım	Yüksek maliyet ve erişim eşitsizliği
Metaverse Ortamında Özel Güvenlik Eğitimi Uygulanmazsa	Geleneksel eğitimle yüz yüze iletişimi güçlendirme	Sınırlı pratik deneyim
	Güçlü bir teorik bilgi temeli oluşturma	Erişim sorunları ve katılım düşüklüğü
	Hukuki belirsizliklerden kaçınma	Motivasyon düşüklüğü ve sıkıcılık
	Yöntemin tanınırlığı ve yasal altyapı ile uyumluluk	Zaman ve maliyet sorunları

(Tablo, nitel verilerin analizinden elde edilen temalar doğrultusunda, katılımcı ifadeleri temel alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

Tablo 5 incelendiğinde, akademisyenlerin görüşlerinden yola çıkarak Metaverse ortamında özel güvenlik eğitiminin değerlendirilmesi, hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle dikkate alınmalıdır. Metaverse tabanlı özel güvenlik eğitiminin uygulanması durumunda, katılımcılar tarafından belirtilen en önemli olumlu sonuç, pratik simülasyonlar yoluyla tecrübe kazandırma imkânı olarak öne çıkmaktadır. Bu yöntem, coğrafi sınırlamaları ortadan kaldırarak eğitime erişimi kolaylaştırmakta, görsel ve deneyimsel öğrenme yaklaşımları sayesinde ise eğitim sürecini daha ilgi çekici ve etkili hâle getirmektedir. Ayrıca, güncel güvenlik teknolojilerinin öğrenilmesine olanak tanınması ve yüksek düzeyde motivasyon ile kullanıcı katılımı sağlaması diğer önemli avantajlar arasında yer almaktadır. Öte yandan, bu modelin uygulanması durumunda karşılaşılabilecek olumsuz sonuçlar da dikkat çekicidir. Hukuki ve etik sorunlar, teknik altyapı eksiklikleri, gerçeklikten uzaklaşma riski ve siber güvenlik tehditleri, eğitim sürecinin önündeki başlıca engeller olarak ifade edilmektedir. Özellikle pratik beceri gerektiren özel güvenlik eğitimlerinde, sanal ortamların gerçek dünya deneyimini tam anlamıyla yansıtamayacağı yönündeki endişeler ön plana çıkmaktadır.

Geleneksel eğitim yöntemlerinin sürdürülmesi durumunda, yüz yüze iletişimin güçlendirilmesi ve teorik bilgi temelini sağlamlaştırılması gibi olumlu sonuçların elde edilmesi beklenmektedir. Ayrıca, hukuki belirsizliklerden kaçınma imkânı da bu yöntemin avantajları arasında yer almaktadır. Öte yandan, geleneksel yöntemlerin sınırlı pratik deneyim sunması, erişim güçlükleri ve düşük katılım oranları gibi çeşitli dezavantajları bulunmaktadır. Buna ek olarak motivasyon eksikliği, eğitim sürecinin monoton olarak algılanma riski ile zaman ve maliyet açısından ortaya çıkan sorunlar da bu yöntemin olumsuz yönleri arasında değerlendirilmektedir.

Metaverse tabanlı özel güvenlik eğitiminin önemli avantajlar sunmakla birlikte, çözülmesi gereken çeşitli teknik ve pedagojik sorunları da beraberinde getirdiği açıktır. Bu doğrultuda, her iki yöntemin güçlü yönlerini bir araya getiren hibrit bir modelin ideal bir çözüm olabileceği düşünülmektedir. Özellikle teorik bilgilerin geleneksel yöntemlerle, pratik uygulamaların ise Metaverse ortamında sunulması, eğitim sürecinin etkinliğini önemli ölçüde artırabilir. Bu bağlamda, Metaverse tabanlı eğitimin başarıyla uygulanabilmesi için teknik altyapının güçlendirilmesi, hukuki düzenlemelerin netleştirilmesi ve eğitimcilerin dijital yeterliliklerinin geliştirilmesi kritik adımlar olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, geleneksel eğitim yöntemlerinin güçlü yönlerinin korunması ve

bu yöntemlerin yeni teknolojilerle desteklenmesi, özel güvenlik eğitiminin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu bölümde, araştırmanın problemleri doğrultusunda elde edilen sonuçlar bulgular ışığında tartışılmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılan özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli 38 akademisyenin görüşleri değerlendirilmiştir.

Özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli akademisyenlerin Metaverse hakkındaki görüşleri oldukça çeşitli olup, bu kavramı farklı şekillerde tanımlamaktadırlar. Literatürde Metaverse için farklı tanımlar mevcut olsa da Metaverse terimi; “*meta (öte)*” ve “*universe (evren)*” kelimelerinin birleşiminden oluşan ve fiziksel dünyanın ötesinde, bilgisayar teknolojisiyle inşa edilmiş sanal evren veya evrenler olarak tanımlanmaktadır (Dionisio vd., 2013). Akademisyenlerin çoğunluğunun, Metaverse’ü sanal evren olarak ifade etmesi, bu kavramın geniş bir kabul gördüğünü göstermektedir. Literatürde de benzer olarak Metaverse’e yönelik birçok tanımda sanal olma özelliğinin vurgulandığı görülmektedir (Cheng vd., 2022; Park & Kim, 2022; Yağcı & Çağır, 2025). Ancak bu tanımın ötesinde, Metaverse’ün daha derin anlamlarını ve uygulama alanlarını araştırmak önemlidir. Zira bu alandaki farklı bakış açıları, Metaverse’ün gelecekteki gelişimini ve toplumsal etkilerini anlamak için kritik bir rol oynamaktadır. Özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli akademisyenlerin bir bölümü ise Metaverse’ü dijital dünya, sanal alem, internetin üst seviyesi, sınırsız dünya, AI, sosyal entegrasyon, gerçek ve sanal arasındaki ilişki ve gelecek vizyonu gibi başlıklar altında değerlendirmektedir. Bu çeşitlilik, Metaverse’ün karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olduğunu gösterirken, farklı akademik bakış açıları ve bireysel yorumların da bu alanda etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Metaverse’ün ne olduğu ve nasıl algılandığı konusunda daha fazla araştırma yapılması ve kavramın netleştirilmesi gerekmektedir.

Özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli akademisyenler, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimi hakkında görüşlerini paylaşmış ve çoğunluğu Metaverse ortamında özel güvenlik eğitiminin “*yer bulacağını*” ifade etmiştir. Alkan ve Bolat (2022) tarafından yapılan çalışmada Metaverse’ün sanal evrenler, kullanıcıları bu evrende temsil eden sanal karakterler (avatarlar), yaşam ve öğrenme alanlarını da içeren interaktif ortamlar, çeşitli teknolojik araçlara entegrasyon ve gerçek yaşamın farklı yorumlamalarıyla kendine özgü yapay/sanal bir ekosistem oluşturduğu, ayrıca bu çok katmanlı ekosistemin öğretmenler, öğrenciler, öğrenme ve eğitim platformları, eğitim-öğretim araç-gereçleri ve yardımcı malzemeleri, ölçme değerlendirme yaklaşımları ve Metaverse’e özgü eğitim programları ile alışıldan farklı bir öğrenme boyutu oluşturduğu ifade edilmektedir. Özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli akademisyenlerin bir kısmı ise özel güvenlik eğitiminde Metaverse’ün yer bulmayacağını, teorik eğitim imkânı, uygulamalı simülasyonlar, mesleki deneyim kazanma, esneklik ve erişilebilirlik, uygulamalı eğitim zorluğu, alt yapı ve maliyet sorunları, öğrenci akademik başarı ve dijital yeterlilik gibi başlıklar altında değerlendirmektedir.

Özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli akademisyenler, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimi uygulamaları hakkında görüşlerini paylaşmış ve çoğunluğu bu uygulamaların eğitim kalitesinin artmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Kye ve diğerleri (2021) tarafından yapılan çalışmada, Metaverse’ün yeni bir eğitim ortamı olarak hem sınıf hem de sosyal etkileşim/iletişim için bir alan sağladığı, inovasyon ve paylaşım gibi konularda daha geniş ve sınırları esneyebilen bir ortam oluşturduğu ve sanallaştırma yoluyla yüksek düzeyde aktif katılım sağlama potansiyeline sahip olduğu ortaya konulmuştur. Metaverse’ün çok boyutlu yapısı, doğru yapılandırılarak amaca uygun kullanıldığında, hemen her alanda pedagojik anlamda önemli faydalar sunmaktadır (Jagatheesaperumal vd., 2022). Bu argümanlar, Metaverse ortamında tasarlanan ve gerçek senaryoya yakın bir şekilde verilen eğitimin, eğitim alanların eğitimden sağladıkları fayda/katkı düzeyini artırabileceğini ve eğitim alanlara gerçeğe yakın senaryolarda yer alarak mesleki eğitimlerini zenginleştireceğini ve gerçeğe yakın bir deneyim kazandıracağını göstermektedir. Özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli akademisyenlerin bir bölümü ise güvenliğin artırılması, pratik deneyim kazanma, erişim kolaylığı,

uygulama zorlukları, gerçek hayattan uzaklık, etik ve güvenlik sorunları ve altyapı eksiklikleri olarak değerlendirmede bulunmuşlardır.

Özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli akademisyenler, Metaverse ortamında özel güvenlik eğitimi uygulamaları sırasında karşılaşılabilecek zorlukları paylaşmış ve çoğunluğu bu uygulamaların altyapı eksiklikleri ile ilgili sorunlar yaratabileceğini vurgulamıştır. Garrido-Iñigo ve Rodríguez-Moreno (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada teknoloji yetersizliğine, özellikle sunucular ve bant genişliğindeki yetersizliklere işaret eden problemler tespit edilmiştir. Özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli akademisyenlerin bir bölümü Metaverse ortamındaki zorlukları altyapı eksiklikleri, ekipman ve donanım maliyetleri, internet bağlantı sorunları, dijital yeterlilik eksiklikleri, akademik personelin yeterliliği, öğrencilerin motivasyonu ve katılımı, hukuki belirsizlikler, siber güvenlik riskleri, etik sorunlar, üniversite bütçesi ve maliyet yönetimi gibi başlıklar altında değerlendirmektedir. Al-Ali ve Laib (2024) tarafından yapılan çalışmada, eğitmenlerin Metaverse'ü etkin bir şekilde kullanabilmesi için kapsamlı bir eğitim almalarının gerektiği ve bu gerekliliğin, eğitmenlerin mevcut hazırlıksızlık durumu göz önünde bulundurulduğunda özellikle önemli olduğu vurgulanmıştır. Akkaya ve Şengül (2022) tarafından yapılan çalışmada, Metaverse evreninin eğitimde birçok avantaj sunduğu belirtilse de bu platformun yeni olması ve eğitimi destekleyecek platformlar ile donanımların maliyetlerinin yüksekliği, öğrencilerin ücretsiz İnternet erişimindeki kısıtlamalar gibi faktörlerin Metaverse'ün güncel ve öncelikli sorunlarını oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Metaverse'de eğitim ortamlarının oluşturulabilmesi ve bu ortamlardan kitlesel olarak faydalanabilmek için belirli bir altyapı çalışması yapılması gerektiği söylenebilir. Simülasyon teknolojisine dayalı öğrenme ortamları, insan hayatını tehlikeye atabilecek durumlarda (örneğin, silah bilgisi ve atış vb.) güvenli olmaları nedeniyle oldukça işlevsel bir seçenek olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmanın en önemli kısıtlarından biri olarak Türkiye'de üniversiteler bünyesinde yer alan özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında görevli öğretim elemanlarının teknolojik bilgilerinin ilgileri ile sınırlı kalması gösterilebilir. Zira alanıyla doğrudan ilgili olmayan bir konuda öğretim elemanlarının bilgi ve eğitim almasına yönelik zorunlu eğitim programları bulunmadığı söylenebilir (üniversiteler tarafından akademik yıl boyunca ilgili konunun uzmanlarınca verilen ve isteğe bağlı katılıma açık olan eğitim programları veya uzaktan eğitim platformlarına üye üniversite personelinin yılın her anında erişimine açık uzaktan eğitim programları mevcuttur ancak zorunlu bir katılım söz konusu değildir). Ayrıca anılan programın bulunduğu MYO'larındaki teknolojik olanaklar farklılık göstermekle birlikte standart bir teknolojik donanım mevcudiyetinin olmadığı söylenebilir. Bu durum Metaverse ve benzeri teknolojilerin ulusal ölçekte özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında uygulanmasını zorlaştıran bir diğer kısıtlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelecek dönemde yapılan çalışmalarda, üniversitelerde mesleki yükseköğrenim gören öğrencilerin Metaverse başta olmak üzere teknolojik araçlara aşinalık düzeyini, bahse konu teknolojilerin çeşitli alanlarda uygulanmasına yönelik öğrenci görüşlerini inceleyen çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Sonuç olarak Metaverse, özel güvenlik eğitiminde yeni öğrenme ve iş birliği biçimleri sunarak sanal sınıflar ve öğrenme ortamları oluşturmakta ve böylece coğrafi engelleri ortadan kaldırmaktadır. Metaverse teknolojisi, sürükleyici öğrenme deneyimleri sağlayarak öğrencilerin ders materyalleriyle derinlemesine etkileşimde bulunmalarına imkân tanımaktadır. Ancak, eğitimdeki eşitsizlikleri artırma riski ve öğrencilerin kişisel verilerinin güvenliği gibi zorluklar da dikkate alınmalıdır. Ayrıca, Metaverse, sanal simülasyonlar ve deneyimsel öğrenme fırsatları sunarak öğrencilerin pratik deneyim kazanmalarını desteklemektedir. Eğitim alanında yenilikçi dönüşümler gerçekleştirme potansiyeline sahip olan Metaverse'ün başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için tüm öğrencilerin gerekli teknolojiye ve belki de en önemlisi internet erişimine sahip olması/kullanımına sunulması kritik öneme sahiptir. Sadece öğrencilerin değil eğitim kurumlarının ve eğiticilerin de Metaverse başta olmak üzere teknolojik gelişimlere duyarlı ve açık olması bir gerekliliktir.

Kaynakça

- Ahsani, V., Rahimi, A., Letafati, M., & Khalaj, B. H. (2023). Unlocking Metaverse-as-a-Service the three pillars to watch: privacy and security, edge computing, and blockchain. *arXiv preprint* <http://arxiv.org/abs/2301.01221>
- Akkaya, N., & Şengül, L. (2022). Metaverse ve dil eğitimi. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 314-326. <https://doi.org/10.52974/jena.1194504>
- Alaeddinoğlu, M. F. (2023). İklim ve turizm için metaverse. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13(3), 689-700.
- Alaeddinoğlu, M. F., Erciş, S., & Sivrikaya, M. H. (2023). Metaverse ve spor. F. Kırıyıcı, Y. S. Biricik, & V. Alaeddinoğlu (Ed.), *Dijital Çağda Spor Araştırmaları 2* içinde (107-121). Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub223.c965>
- Al-Ali, M. Y. A., & Laib, K. (2024). The using of the metaverse in the field of education and training in police colleges. *International Journal of Educational Psychological Studies (EPS)*, 13(1), 182-191. <https://doi.org/10.31559/EPS2024.13.1.12>
- Alkan, S., & Bolat, Y. (2022). Eğitimde metaverse: Bilgilendirici bir literatür taraması. *The Journal of International Educational Sciences*, 32(32), 260-295. <https://doi.org/10.29228/INESJOURNAL.63949>
- Alkan, A.D. (2024). Türkiye'de depremlerde özel güvenliğin kullanım durumu ve öneriler. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1-Deprem Özel Sayısı-), 115-135. <https://doi.org/10.54688/ayd.1412609>
- Anshari, M., Syafrudin, M., Fitriyani, N. L., & Razzaq, A. (2022). Ethical responsibility and sustainability (ERS) development in a metaverse business model. *Sustainability*, 14(23), 15805. <https://doi.org/10.3390/su142315805>
- Aycan, Z. & Balci, H. (2001). Hizmet içi eğitimin etkililiğini yordayan bireysel ve kurumsal faktörler. *Türk Psikolojisi Dergisi*, 16(48), 15.
- Ayress, L. (2008). Thematic coding and analysis. In L. M. Given (Ed.), *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods* (pp. 868-869). SAGE Publications, Inc.
- Bakke, H. K., Steinvik, T., Eidissen, S. I., Gilbert, M., & Wisborg, T. (2015). Bystander first aid in trauma-prevalence and quality: A prospective observational study. *Acta Anaesthesiologica Scandinavica*, 59(9), 1187-1193. <https://doi.org/10.1111/aas.12561>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Chen, C., Zhang, H., Hou, J., Zhang, Y., Zhang, H., Dai, J., Pang, S., & Wang, C. (2023). Deep learning in the ubiquitous human-computer interactive 6G era: Applications, principles and prospects. *Biomimetics*, 8(4), 343. <https://doi.org/10.3390/biomimetics8040343>
- Crespo-Pereira, V., Sánchez-Amboage, E., & Membiela-Pollán, M. (2023). Facing the challenges of metaverse: A systematic literature review from social sciences and marketing and communication. *El Profesional de la información* (32)1. <https://doi.org/10.3145/epi.2023.ene.02>
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (S. B. Demir (Çev. Ed.); 4. baskı). Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Cui, L., Zhu, C., Hare, R., & Tang, Y. (2023). MetaEdu: A new framework for future education. *Discover Artificial Intelligence*, 3(1), 10. <https://doi.org/10.1007/s44163-023-00053-9>
- Çavaş, B., Çavaş, P. H., & Can, B. T. (2004). Eğitimde sanal gerçeklik. *The Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 3(4), 110-116.
- Davis, L (2022). *How the metaverse is shaping the future of education*. Erişim adresi: <https://metapress.com/how-the-metaverse-is-shaping-the-future-of-education/>

- Dionisio, J. D. N., Iii, W. G. B., & Gilbert, R. (2013). 3D virtual worlds and the metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys*, 45(3), 1-38. <https://doi.org/10.1145/2480741.2480751>
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X., & Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. In *Proceedings of the 29th ACM international conference on multimedia*, 153-161. <https://doi.org/10.1145/3474085.3479238>
- Eker, G. (2007). *Endüstri meslek lisesi öğrencilerinin tükenmişlik düzeyi* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Erol, N. (2010). *Mesleki ortaöğretimde yeni müfredat doğrultusunda öğretmenlerin eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). How to design and evaluate research in education. McGraw-Hill.
- Garrido-Iñigo, P., & Rodríguez-Moreno, F. (2015). The reality of virtual worlds: pros and cons of their application to foreign language teaching. *Interactive Learning Environments*, 23(4), 453-470. <https://doi.org/10.1080/10494820.2013.788034>
- Habib Gill, S., Abdur Razzaq, M., Ahmad, M., M. Almansour, F., Ul Haq, I., Jhanjhi, N., Zaib Alam, M., & Masud, M. (2022). Security and privacy aspects of cloud computing: A smart campus case study. *Intelligent Automation & Soft Computing*, 31(1), 117-128. <https://doi.org/10.32604/iasc.2022.016597>
- Herpich, F., Nunes, F. B., Petri, G., & Tarouco, L. M. R. (2019). How mobile augmented reality is applied in education? A systematic literature review. *Creative Education*, 10(07), 1589-1627. <https://doi.org/10.4236/ce.2019.107115>
- Hull, S. (2022). *Facing the future: Police learning in the metaverse*. Erişim adresi: <https://www.open.ac.uk/blogs/OUPolicing/index.php/2022/07/05/police-education-and-the-metaverse/>
- Jagatheesaperumal, S. K., Ahmad, K., Al-Fuqaha, A., & Qadir, J. (2022). Advancing education through extended reality and internet of everything enabled metaverses: Applications, challenges, and open issues. *EEE Transactions on Learning Technologies*, 17, 1120-1139. <http://arxiv.org/abs/2207.01512>
- Jonathan, S., Helen, G., Roxanne, L., & Babak, A. (2017). AUGGMED: Developing multiplayer serious games technology to enhance first responder training. In *Proceedings Estonian Academy of Security Sciences, 16: From Research to Security Union. Estonian Academy of Security Sciences*, (pp. 223-253).
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2009). The fairyland of second life: Virtual social worlds and how to use them. *Business Horizons*, 52(6), 563-572. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.07.002>
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kaur, D. P., & Mantri, A. (2015). Computer vision and sensor fusion for efficient hybrid tracking in augmented reality systems. *2015 IEEE 3rd International Conference on MOOCs, Innovation and Technology in Education (MITE)*, 176-181. <https://doi.org/10.1109/MITE.2015.7375310>
- Kılıç, C. & Atila, G. (2024). The changing nature of the workforce: A qualitative exploration across selected countries. *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 15(56), 507-536. <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.4449>
- Kim, J. (2021). Advertising in the Metaverse: Research agenda. *Journal of Interactive Advertising*, 21(3), 141-144. <https://doi.org/10.1080/15252019.2021.2001273>

- Kye, B., Han, N., Kim, E., Park, Y., & Jo, S. (2021). Educational applications of metaverse: Possibilities and limitations. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 18, 32. <https://doi.org/10.3352/jeehp.2021.18.32>
- Le Noury, P., Polman, R., Maloney, M., & Gorman, A. (2022). A narrative review of the current state of extended reality technology and how it can be utilised in sport. *Sports Medicine*, 52(7), 1473-1489. <https://doi.org/10.1007/s40279-022-01669-0>
- Lee, L.-H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., Kumar, A., Bermejo, C., & Hui, P. (2021). All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *Journal of Latex Class Files*, 14(8), <http://arxiv.org/abs/2110.05352>
- Lo, M. F., Ng, W. C. J., Ng, C. F. G., & Ng, M. L. P. (2023). The past, present, and future of first aid and health education: A case study in Hong Kong. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 17(1), 55-77. <https://doi.org/10.1108/IJPHM-10-2021-0100>
- McMillan, J. H. (1996). *Educational research: Fundamentals for the consumer*. Harper Collins College Publishers.
- Miles, M. B., & Huberman, M. A. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis* (2. baskı). SAGE Publications.
- Moy, C., & Gadgil, A. (2022). *Opportunities in the metaverse: How businesses can explore the metaverse and navigate the hype vs. reality*. JPMorgan Chase.
- Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia2010031>
- Oh, S. (2022). A Study on the establishment of metaverse-based police education and training model. *Journal of the Society of Disaster Information*, 18(3), 487-494. <https://doi.org/10.15683/KOSDI.2022.9.30.487>
- Pantazidis, A., Gazis, A., Soldatos, J., Touloupou, M., Kapassa, E., & Karagiorgou, S. (2023). Trusted virtual reality environment for training security officers. *2023 19th International Conference on Distributed Computing in Smart Systems and the Internet of Things (DCOSS-IoT)*, Pafos, Cyprus, 2023, pp. 518-524. <https://doi.org/10.1109/DCOSS-IoT58021.2023.00086>
- Papadopoulos, T., Evangelidis, K., Kaskalis, T. H., Evangelidis, G., & Sylaiou, S. (2021). Interactions in augmented and mixed reality: An overview. *Applied Sciences*, 11(18), 8752. <https://doi.org/10.3390/app11188752>
- Park, S.-M., & Kim, Y.-G. (2022). A metaverse: Taxonomy, components, applications, and open challenges. *IEEE Access*, 10, 4209-4251. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3140175>
- Raja, D., & Karthikeyan, P. (2019). Computer generated reality-opportunities and challenges. *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology (IJRASET)*, 7(4), 1765-1774. <https://doi.org/10.22214/ijraset.2019.4321>
- Rospigliosi, P. 'asher'. (2022). Metaverse or simulacra? Roblox, Minecraft, Meta and the turn to virtual reality for education, socialisation and work. *Interactive Learning Environments*, 30(1), 1-3. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2022899>
- Shin, K.Y., & Lee, S.W. (2020). Developing an XR based hyper-realistic counter-terrorism, education, training, and evaluation system. *Convergence Security Journal*, 20(5), 65-74.
- Syal, S., & Mathew, R. (2020). Threats faced by mixed reality and countermeasures. *Procedia Computer Science*, 171, 2720-2728. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.04.295>
- Şentürk, C., & Yağcı, A. (2023). Reflections of the virtual world on education and practice examples. In M. Ibrahim, M. Aydoğmuş, & Y. Tükel (Eds.), *New Trends and Promising Directions in Modern Education "AI in Education"* (pp. 235-258). Palet Yayınları

- Tabassum, N., Naeem, H., & Batool, A. (2023). The data security and multi-cloud privacy concerns. *International Journal for Electronic Crime Investigation*, 7(1), 49-58. <https://doi.org/10.54692/ijeci.2023.0701128>
- Theodoropoulos, A., Stavropoulou, D., Papadopoulos, P., Platis, N., & Lepouras, G. (2023). Developing an interactive VR CAVE for immersive shared gaming experiences. *Virtual Worlds*, 2(2), 162-181. <https://doi.org/10.3390/virtualworlds2020010>
- Tran, N. C., Wang, J., Vu, T. H., Tai, T. C., & Wang, J.-C. (2023). Anti-aliasing convolution neural network of finger vein recognition for virtual reality (VR) human-robot equipment of metaverse. *The Journal of Supercomputing*, 79(3), 2767-2782. <https://doi.org/10.1007/s11227-022-04680-4>
- Wang, Y., Su, Z., Zhang, N., Xing, R., Liu, D., Luan, T. H., & Shen, X. (2022). A survey on metaverse: Fundamentals, security, and privacy. *IEEE communications surveys & tutorials*, 25(1), 319-352. <https://doi.org/10.1109/COMST.2022.3202047>
- Yağcı, A. (2018). *Mesleki ve teknik lise öğrencilerinin fen dersleri (fizik- kimya- biyoloji) başarılarının yapay sinir ağları ile tahmini ve başarısızlık için alınacak tedbirler (Türkiye-Malezya karşılaştırması)* [Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Yağcı, A. (2021). Yükseköğretim kurumlarında yer alan özel güvenlik ve koruma programlarındaki ilkyardım dersinin analizi. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 4(2), 58-76. <https://doi.org/10.53046/ijotem.999936>
- Yağcı, A. (2023). Özel güvenlik eğitimindeki uyuşturucu madde bilgileri, hava/deniz liman ve terör/terörizm derslerinin analizi. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 6(1), 89-130. <https://doi.org/10.53046/ijotem.1272024>
- Yağcı, A., & Çağır, S. (2025). Doktora öğrencilerinin metaverse hakkındaki görüşleri. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları*, 3(11), 95-107.
- Yağcı, A., & Çevik, M. (2017). Predictions of academic achievements of vocational and technical high school students with artificial neural networks in science courses (physics, chemistry and biology) in Turkey and measures to be taken for their failures. *SHS Web Conference*, 37, Article 1057. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20173701057>
- Yağcı, A., & Çevik, M. (2019). Prediction of academic achievements of vocational and technical high school (VTS) students in science courses through artificial neural networks (comparison of Turkey and Malaysia). *Education and Information Technologies*, 24(5), 2741-2761. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-09885-4>
- Yağcı, A., & Şentürk, C. (2023). Fen bilimleri (fizik-kimya-biyoloji) eğitiminde metaverse. *EDUCATIONE*, 2(2), 262-288. <https://doi.org/10.58650/educatione.1299434>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6. baskı). SAGE Publications, Inc.

EK: Etik Kurul Kararı

Evrak Tarih ve Sayısı: 06/09/2024-551101

**T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
ETİK KURUL
KARARI**

Toplantı Tarihi	Kimlik/Dosya No	Toplantı Sayısı
28/08/2024	22504254-050.04	17

KARAR NO: 2024/17-03: Üniversitemiz Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğr. Gör. Ali Davut ALKAN ve Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü lisansüstü öğrencisi Ali YAĞCI'nın yürütücülüğünü yaptığı “Mesleki Eğitimde Dijitalleşme ve Yeni Yaklaşımlar: Akademisyen Görüşleri Bağlamında Özel Güvenlik Eğitiminin Geleceği ve Metaverse” konulu araştırma etik yönden incelenmiş olup etik açıdan **uygunluğuna**, oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Zeliha YILDIRIM
Başkan

Prof. Dr. Mustafa SARIDEMİR
Üye

Prof. Dr. Ayhan CEYHAN
Üye
(Raporlu)

Prof. Dr. Esen GÜRBÜZ
Üye

Prof. Dr. Ayten ÖZTÜRK
Üye

Doç. Dr. Hande
BALTACIOĞLU
Üye

Doç. Dr. Nalan GÖRDELES
BEŞER
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem
SAMANCI TEKİN
Üye
(İzinli)

Abdulgani ÖZKAN
Genel Sekreter V.
Üye

ASLI GİBİDİR
Prof.Dr. Zeliha YILDIRIM
Etik Kurul Başkanı

OHRİ VE PRJİNO ANLAŞMALARİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA'DAKİ ARNAVUT NÜFUSUN SİYASAL STATÜSÜNDEKİ DÖNÜŞÜM

İsa DEARİ¹

Öz

Kuzey Makedonya'nın, Makedon ulus merkezli bir devlet yapısı temelinde inşa edilmesi, ülkedeki Arnavut nüfusun siyasi muhalefetine neden olmuştur. Etno-merkezci bir yapıya karşı çıkan Arnavutlar, mevcut haklarını genişletmek ve Makedonlar ile eşit statüde yer almak amacıyla kolektif bir mücadele yürütmüşlerdir. Bu mücadele, etnik gruplar arası gerilimleri arttırarak, silahlı çatışmalara ve siyasi krizlere yol açmıştır. Siyasi gerilimler tamamen iç savaşa dönüşmeden, uluslararası aktörlerin arabuluculuğunda ülke istikrarı için büyük öneme sahip olan uzlaşma metinleri hayata geçirilmiştir. Bu çalışma, Kuzey Makedonya'nın siyasi dönüşüm sürecinde belirleyici rol oynayan Ohri ve Prjino Anlaşmalarının, ülkedeki Arnavut nüfusun siyasi statüsü üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Siyasi süreç, kronolojik sırayla incelenirken, çalışmada birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Elde edilen bulgular, etnik çatışmalar ve krizlerin ardından yapılan anlaşmaların, Arnavut nüfusa yalnızca sembolik değil, kurumsal düzeyde de anlamlı kazanımlar sağladığını ortaya koymaktadır. Süreç içerisinde Arnavut nüfusun yükselen statüsü, milliyetçiliğin baskın olduğu Makedon kesimlerinde toplumsal/siyasal memnuniyetsizliğe yol açmakta ve etnik temelli tartışmaları yeniden gündeme getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Kuzey Makedonya Arnavutları, Ohri Çerçeve Anlaşması, Prjino Anlaşması, Etnik Temsiliyet

JEL Kodları: D72, H11, Y80

THE TRANSFORMATION OF THE POLITICAL STATUS OF THE ALBANIAN POPULATION IN NORTH MACEDONIA WITHIN THE CONTEXT OF THE OHRID AND PRZINO AGREEMENTS

Abstract

The establishment of North Macedonia on a Macedonian-centric state structure prompted political resistance from the Albanian population within the country. Opposing this ethno-centric framework, the Albanians mobilized collectively to advance their civil and political rights and to secure equal status. This struggle exacerbated interethnic tensions, leading to armed conflict and political crises. Before these tensions escalated into full-scale civil war, key consensus documents crucial to stability were implemented with the mediation of international actors. This study aims to analyze the impact of the Ohrid and Przino Agreements both of which played a pivotal role in North Macedonia's political transformation on the political status of the Albanian population in the country. Through a chronological analysis based on both primary and secondary sources, this study demonstrates that the agreements provided substantive benefits for the Albanian community at both symbolic and institutional levels. However, the rising status of the Albanian population has provoked discomfort in certain nationalist Macedonian circles, bringing ethnic-based debates back into the spotlight.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, isadeari75@gmail.com, ORCID: 0009-0006-2743-680X

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 25.06.2025

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 02.10.2025

DOI: 10.56337/sbm.1741562

Atıf (Cite): Deari, İ. (2025). Ohri ve Prjino Anlaşmaları Bağlamında Kuzey Makedonya'daki Arnavut Nüfusun Siyasal Statüsündeki Dönüşüm, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2025(2), 128-147

Keywords: North Macedonia, Albanians of North Macedonia, Ohrid Framework Agreement, Przino Agreement, Ethnic Representation

JEL Codes: D72, H11, Y80

1. Giriş

Balkanlar'ın çok etnikli ülkelerinden biri olan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti², tarihsel olarak farklı dil, din ve kültürel yapıya sahip milletlerin bir arada yaşadığı coğrafyada konumlanmaktadır. 2021 yılında gerçekleştirilen son nüfus sayımı verilerine göre ülke sınırları içerisinde, Makedonlar %58,44, Arnavutlar %24,30, Türkler %3,86, Romanlar %2,53, Sırpalar %1,30, Boşnaklar %0,87 ve Ulahlar %0,47 oranındadırlar (State Statistical Office, 2022, s. 1). Anayasada resmen tanınan bu etnik gruplar, nüfus sayılarına bağlı olarak farklı düzeylerde hak ve temsiliyet imkânlarına erişebilmektedirler. Nüfus büyüklüğü bakımından iki baskın grup olan Makedonlar ve Arnavutlar arasında, devletin kurucu kimliği ve kurumsal aidiyeti konusunda bir gerilim gözlemlenmektedir.

Bu gerilimin kökleri, Kuzey Makedonya'nın ilk kez devletleşme deneyimi yaşadığı Yugoslavya dönemine kadar uzanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında 1943 yılındaki AVNOJ (Yugoslav Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi) ile federal Yugoslavya'nın temelleri atılırken, 1944 yılındaki ASNOM (Makedonya Anti-faşist Ulusal Kurtuluş Meclisi) ise bu federal yapının içerisinde yer alan ve isminde Makedonya ifadesinin geçtiği bir devletin kurulmasında etkili olmuştur (Castellan, 2004, s. 68). Savaş esnasında düzenlenen bu toplantılarda federal devletin temelleri sağlamlaştırılırken, savaşın sona ermesiyle birlikte, 29 Kasım 1945 yılında altı federe cumhuriyetten oluşan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Demir, 2023, s. 1368). İlan edilen federal ülkeyi oluşturan cumhuriyetlerden birinin Makedonya olması ve Makedon halkının tanınması, ilerleyen dönemlerde dil, soy, ülkenin ismi gibi konularda dış politikada Bulgaristan ve Yunanistan ile sorunlara yol açacağı gibi, ülke içerisinde de etnikler arası çatışmaların yaşanmasında da etkili olacaktır.

Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonrası ilan edilen Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti genelinde yaklaşık 1,3 milyon Makedon'un yaşamasına rağmen Makedonların "halk", yaklaşık 1,7 milyon nüfusa sahip Arnavutların ise "azınlık" olarak kabul edilmesi, Makedonya toprakları dahil Arnavutların siyasi ve sosyokültürel statüsünü etkilemiştir (Garde, 2000, s. 90). Sosyalist dönem boyunca, Arnavut toplumu Slav nüfusa kıyasla daha düşük düzeyde kültürel özerklikle yetinmek durumunda kalarak, eğitim, kültür faaliyetleri ve siyasi örgütlenme gibi alanlarda yapısal sınırlamalarla karşılaşmışlardır (Babuna, 2000, s. 69; Iseni, 2013, ss. 176-180). Yugoslavya'nın güvenlik merkezli siyasi yapısı ve komünist-sosyalist ideolojik çerçevesi, Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Arnavut toplumu başta olmak üzere etnik azınlıkların siyasi taleplerini rejim açısından potansiyel bir istikrarsızlık unsuru olarak değerlendirmiştir.

Bu anlayış 1974 yılında kabul edilen yeni anayasa ile bir nebze değişim göstererek ülkedeki etnikler arasındaki durumu tam eşitlemese de Arnavutların sahip olduğu hakları arttırmıştır (Demirtaş Çoşkun & Türkoğlu, 2002, s. 123). Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1974 Anayasası'na, Makedon halkının yanına Arnavut ve Türkler de eklenerek, azınlıklık statüsündeki bu topluluklar daha görünür hale gelmişlerdir (Ramadani, 2023, s. 54). Ancak teoride yapılan değişiklikler ve eklemeler, uygulamada kayda değer bir ilerleme sağlamamıştır. Üstelik, 1980'li yıllarda Kosova'da meydana gelen şiddet olayları, Makedonya'daki Arnavut nüfusu olumsuz yönde etkileyerek, Arnavutça sınıfların kapatılmasına, Arnavut memurların işten çıkartılmasına ve çok sayıda Arnavut'un tutuklanmasına yol açmıştır (Demirtaş Çoşkun & Türkoğlu, 2002, s. 123-124).

Aynı dönem, Yugoslavya genelinde artan ekonomik kriz, merkezin zayıflaması ve ulusal kimliklerin güçlenmesiyle birlikte, federal yapıyı oluşturan cumhuriyetlerde derin yapısal kırılmaları ortaya çıkmıştır (Garde, 2000, ss. 108, 266). Merkezi otoritenin sarsılması, her cumhuriyette milliyetçiliği teşvik ederek, Makedonya'da da etno-politik taleplerin yükselmesine ve siyasi alanın etnik çizgilerde yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Makedonlar kendi etno-merkezci devletlerini kurma

² Çalışmada, genel anlamda ülkeye atıfta bulunulan kısımlarda "Kuzey Makedonya", belirli dönemlere ilişkin tarihsel bağlamlarda ise ilgili dönemdeki resmî isim kullanılacaktır.

hazırlıkları yaparlarken, Arnavutlar ise uğradıkları baskının da etkisiyle siyasal temsil, kültürel haklar ve kamu kaynaklarının adil dağılımı gibi alanlarda daha görünür taleplerle gündeme gelmeye başlamışlardır. Milliyetçi rüzgarlarının sert estiği ve bağımsızlık temellerinin atıldığı ortamda, 1990 yılında siyasal arenada çok partili sisteme geçiş süreci, Makedonya’da etnik temelli siyasal aktörlerin yükselmesiyle birlikte, uzun süre bastırılmış kimlik taleplerini ön plana çıkarmıştır.

Bu çalışmada, siyasal, kültürel ve kurumsal taleplerin uzun süre karşılık bulamaması sonucunda derinleşen etnik gerilimlerin yarattığı kriz ortamı sonrasında imzalanan 2001 tarihli Ohri Çerçeve Anlaşması (OÇA) ve 2015 tarihli Prjino Anlaşması’nın³, Arnavut nüfusun siyasal statüsü üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Siyasal statü, dar anlamıyla sadece parlamenter temsil ve hükümete katılımı sınırlı tutulmamıştır. Aksine, bir topluluğun devlet içindeki güç ilişkileri, tanınma düzeyi ve kolektif kimliğinin kurumsal meşruiyeti gibi unsurları içeren daha kapsamlı bir çerçevede değerlendirilmektedir. Bu geniş çerçeve içerisinde, anadilde eğitim hakkı, dilin kamusal alandaki resmîyeti ve kamu kurumlarındaki temsiliyet oranı gibi yapısal göstergeler de analize dâhil edilmektedir. Tarihsel arka plan ve yaşanan olaylar ışığında, süreç içerisinde Arnavutların değişen siyasal statüsü çok boyutlu olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, uzlaşi metinleri, yasalar, parlamento tutanakları, resmî gazeteler, seçim sonuçları gibi birincil kaynakların yanı sıra farklı dillerde kaleme alınmış ilgili literatür de incelenmektedir. Makedonca dilinde ve Kiril alfabesi ile yazılmış olan resmî belgelerin, telif eserlerin ve haberlerin Latin harflerine aktarımı ve Türkçeye çevrilmesinde İSAM Türkçe Çeviri Yazı Kılavuzu esas alınmıştır (İSAM, 2024, s. 32).

Farklı dil ve türlerdeki kaynaklardan yararlanılması, istatistiki veriler paylaşılması, konunun akademik derinliğini artırmakla kalmayıp, siyasi tarih ve siyaset bilimi çalışmalarına da katkı sunabilecek nitelikte bir içerik ortaya koyma imkânı tanımaktadır. Çalışmada Yugoslavya dönemi siyasi tarihine ilişkin örneklere yer verilmekle birlikte, zamansal olarak 1991 yılından sonraki süreci, mekânsal olarak ise yalnızca Kuzey Makedonya Cumhuriyeti topraklarını kapsamaktadır.

Çalışmanın tamamı giriş ve sonuç dâhil beş başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlık olan girişin ardından, ikinci başlıkta bağımsızlıktan 2001 yılına kadar tarihsel, siyasal ve toplumsal dinamikler ele alınmaktadır. Üçüncü ve dördüncü başlıklarda ise sırasıyla 2001 ve 2015 yıllarında imzalanan anlaşmalarının ardından şekillenen süreçler detaylandırılmakta ve Arnavut nüfusun siyasal sistem içerisindeki konumuna etkileri analiz edilmektedir. Çalışma, elde edilen bulguların değerlendirildiği ve genel sonuçların tartışıldığı beşinci başlık olan sonuç ile tamamlanmaktadır.

2. Bağımsızlıktan Krize: Kuzey Makedonya’da Etnik Gerilimlerin ve Siyasal Eşitsizliğin Derinleşmesi

Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti’nde 1990 yılında yapılan ilk çok partili seçimler, siyasal rekabetin etnik temsiliyet ekseninde yapılandığı bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu seçimlerde etnik temelli ve milliyetçi ideolojilere sahip siyasi partilerin parlamentoya girmesi, siyasal alandaki ayrışmayı kurumsal düzeyde görünür kılmıştır (Babuna, 2000, s. 80). Makedon çoğunluğu temsil eden ve 1990 seçimlerini önde tamamlayan, İç Makedon Devrimci Örgütü – Makedonya’nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi (*Vnatrešna Makedonska Revolutsionerna Organizatsiya - Demokratska Partiya Za Makedonsko Natsionalno Edinstvo - VMRO-DPMNE*) bağımsızlık sürecinde devletin Makedon ulus kimliği ekseninde inşa edilmesini amaçlayan bir siyasal anlayış benimsemiştir (Dokmanovik, 2021, s. 90-94; Emin, 2014, s. 37-38). Aynı dönemde siyasal alanda ortaya çıkan Demokratik Refah Partisi (*Partia për Prosperitet Demokratik - PPD*) ve daha radikal çizgide konumlanan Halkların Demokratik Partisi (*Partisë Demokratike të Njerëzve - PDN*) ise, bu etno-merkezci yaklaşımı eleştirerek çok etnikli bir devlet yapısının inşasını savunmuşlardır (Stamova, 2018, s. 610). Siyasal aktörlerin etnik kimlikler üzerinden konumlanması, devletin kapsayıcı bir ulusal kimlik inşa etme kapasitesini sınırlandırırken bu durum, farklı etnik gruplar arasında güven eksenli bir yapısal kırılma ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İki farklı etnik grubu temsilen kurulan siyasi partiler arasındaki görüş ayrılıkları ve oluşan güvensiz ortam bağımsızlık amacıyla planlanan referandum sürecinde de belirgin şekilde rol oynamıştır.

³ İSAM Çeviri Kılavuzu’na göre Türkçeye “Prjino” olarak aktardığımız bu isim, bazı araştırmalarda ve medya kaynaklarında “Przino” veya “Pržino” olarak da geçmektedir.

Makedon ulus öncülüğünde bir devlet kurulmasına karşı çıkan PDN öncülüğünde Arnavut siyasi aktörler, referandumun boykot edilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Boykot çağrısı Arnavut nüfusun belli bir kesiminde karşılık bulmasına rağmen, 8 Eylül 1991 tarihinde düzenlenen bağımsızlık referandumuna ülke nüfusunun geri kalanının (%75,75) katılım göstermesi ve çoğunluğun evet oyu kullanmasıyla ülke Makedonya Cumhuriyeti ismiyle bağımsızlığını ilan etmiştir (Babuna, 2000, s. 80-81). Arnavut toplumunun büyük ölçüde referanduma katılmaması, yeni kurulan devletin etnik temsiliyet ve meşruiyet sorunlarını beraberinde getirirken, bu durum, çok etnikli siyasal yapının demokratik meşruiyet temelinde inşasını zorlaştıran ilk ciddi kırılma noktalarından biri olmuştur.

Bağımsızlık referandumunun ardından 17 Kasım 1991 tarihinde kabul edilen yeni anayasa da Arnavut siyasi partilerinin boykotuyla karşılaşmıştır. Boykotun temelinde, Makedonlarla birlikte Arnavut ve Türkleri de kapsayan 1974 Anayasası'nın yerine kabul edilen yeni anayasanın, yalnızca Makedon halkını "kurucu ulus" olarak tanımlaması, Makedonca'yı tek resmî dil olarak kabul etmesi, Makedon Ortodoks Kilisesi'ne anayasal düzeyde ayrıcalık tanınması ve Arnavut nüfusun azınlık statüsüne düşürülmesi gibi düzenlemeler yer almaktadır (Mandacı, 2003, s. 51-52).

Boykot ve meydana gelen tepkilere rağmen Makedon temelli bir devletin kurulması ve anayasadaki maddeler ile desteklenmesi, ülkedeki Arnavut nüfusun farklı alternatiflere de yönelmesinde etkili olmuştur. Bu alternatiflerden ilki, boykotlarda kritik rol oynayan PDN'nin girişimiyle 1992 tarihinde gerçekleşmiştir. PDN, Arnavut nüfusun katıldığı bir bağımsızlık referandumu gerçekleştirerek 6 Nisan 1992 tarihinde Struga'da "İlirida Cumhuriyeti" ilan edilmiştir (Daskalovski, 2004, s. 56). PDN'nin bu özerklik hamlesi Arnavut nüfusun diğer temsilcisi ve daha yüksek oy potansiyeline sahip PPD ve Arnavutluk Cumhuriyeti tarafından destek görmezken, Makedon devlet organları tarafından da kabul edilmeyerek herhangi bir karşılık bulamamıştır.

Makedon merkezli tek uluslu bir devletin varlığını benimsemekte zorlanan Arnavutlar, başarısızlıkla sonuçlanan "İlirida Cumhuriyeti" sürecinin ardından, siyasal alanda haklarını geliştirme yönünde daha sistematik ve yoğun bir mücadele sürecine yönelmişlerdir. Bu doğrultuda, siyasal temsilin artırılması, Arnavutçanın resmî, diller arasında yer alması, anadilde eğitimin ilkokuldan üniversiteye kadar sağlanması, kamu görevlisi alımlarında Arnavutlara belirli bir kota tanınması, ekonomik koşulların iyileştirilmesi gibi talepleri önceliklendirilmiştir (Brunnbauer, 2007, s. 90). Bu talepler, yalnızca bireysel hakların genişletilmesini değil, aynı zamanda Makedon toplumu ile eşit koşullarda kolektif varlık gösterebilecek kurumsal düzenlemelerin oluşturulmasını hedeflemiştir.

Arnavutların, Makedonlar ile eşit statüye gelme düşüncesi ve hak arayışları konusunda 1994 yılında önemli bir girişim daha yapılmıştır. Arnavut nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kalkandelen şehrinde, Arnavut siyasetçiler, akademisyenler ve toplumun önde gelen isimlerinin girişimleriyle Arnavutça dilinde eğitim verecek olan Kalkandelen Üniversitesi (*Universiteti i Tetovës*) kurulmuştur (Reka, 2008, s. 63). Üniversitenin kurulduğu tarihteki eğitim yasalarına göre ilkokuldan liseye kadar azınlıklara anadilde eğitim hakkı tanınmasına rağmen yüksek öğretimde Makedonca haricinde tamamen farklı bir dilde eğitim veren devlet üniversitesi desteklenmemiştir. Bu durum Arnavutça eğitim veren üniversitenin gayri resmî yapıda faaliyet göstermesine ve diploma denkliği konusunda sorunlarla karşılaşmasına yol açmıştır.

1992-1998 yılları arasında, PPD'nin Makedonya Sosyal Demokratlar Birliği (*Sotsijaldemokratski soyuz na Makedoniya* - SDSM) ile hükümet ortaklığı yapması, Arnavut toplumunun özerklik ve eğitim alanındaki taleplerinin karşılık bulamamasına rağmen, kısıtlı sayıda da olsa bir takım siyasal ve kültürel kazanımların elde edildiği görece ılımlı bir dönemin yaşanmasını sağlamıştır. 20 Mart 1991 tarihinde Nikola Klyusev'in başbakanlık koltuğunda oturduğu hükümette, bir başbakan yardımcılığı ve iki bakanlık alan Arnavutlar (Slujben Vesnik, 1991, s. 149), 1992-1998 yılları arasında ise daha geniş bir temsiliyete ulaşmışlardır. Arnavut kanadı, SDSM lideri Branko Tsrvenkoski'nin Başbakanlığında kurulan 1992 ve 1994 hükümetlerinde dört (Slujben Vesnik, 1992, s. 1005; 1994, s. 2033), bakanlıklarında değişikliğe gidildiği 1996-1997 yıllarında ise beş bakanlığa sahip olmuşlardır (Slujben Vesnik, 1996, s. 221; 1997, s. 1157). Hükümette artan temsiliyetin yanı sıra medya alanında önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu dönemde *Flaka* ve *Fakti* gibi Arnavutça gazetelerin yayımlanması ile birlikte, kamu yayıncısı Makedonya Radyo Televizyonu (*Makedonska Radio Televiziya* – MRT) bünyesinde Arnavutça radyo ve televizyon yayın sürelerinin artırılması, kültürel

hakların tanınması açısından dikkate değer bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (International Crisis Group, 1998, s. 9-10).

1998 parlamento seçimlerinde sandıktan birinci parti olarak çıkan VMRO-DPMNE'nin, 1997 yılında kurulan Arnavut kanadının yeni milliyetçi partisi Arnavutların Demokratik Partisi (*Partia Demokratike Shqiptare* - PDSH) ile hükümeti kurması, iki tarafın da ılımlı politikaya yöneldiğine işaret etmektedir (Babuna, 2000, s. 84). Fakat pragmatik temeller üzerine kurulan bu ılımlı koalisyon ilerleyen süreçte milliyetçi ideolojilerin baskın gelmesiyle sancılı dönemler yaşamıştır. Nitekim PDSH'nin, hükümette yer almaya başlamasının ardından Arnavut nüfusun haklarının geliştirilmesi konusunda PPD'ye oranla daha aktif bir politika yürütmeye başlaması, iktidar ortaklarının arasını açmaya başlamıştır (Demircioğlu, 2021, s. 65). Sahip olduğu Makedon milliyetçiliği çizgisinden taviz vermeyen VMRO-DPMNE, iktidar ortağı PDSH'nin, Arnavutçanın resmî dil olması, anadilde eğitimin geliştirilmesi, yerel yönetimlere daha geniş yetkiler verilmesi, kamuda Arnavut nüfusun daha yüksek oranda istihdam edilmesi gibi taleplerine sessiz kalması iki etnik arasındaki gerilimlerin dozunu artırmıştır.

Bağımsızlık sonrasındaki süreçte Arnavut siyasi aktörler, hükümet koalisyonlarında yer almalarına rağmen, iktidarın baskın ortağı konumundaki Makedon partilerinin sınırlayıcı tutumlarıyla karşı karşıya kalmışlardır (Zahariadis, 2003, s. 269). Arnavutçanın resmî dil olarak tanınmaması, anadilde yükseköğretim talebinin karşılanmaması, Parlamento Başkanlığı, Savunma, Dışişleri ve İçişleri Bakanlığı gibi stratejik bakanlık koltuklarında Arnavut temsilcilerin yer almaması, Arnavutların kendilerini dışlanmış ve ikinci sınıf vatandaş olarak görmelerine sebebiyet verirken, bu dönemde uygulanan ılımlı siyaset anlayışının daha çok sembolik düzeyde kaldığını göstermektedir (Babuna, 2000, s. 85; Aydın Koyuncu & Yılmaz, 2018, s. 163; Ramadani, 2023).

Arnavut toplumu içinde siyasal temsiliyetin yapısal olarak sınırlandırılması ve karar alma süreçlerinden dışlanmaları, etnik taleplerin sadece kurumsal yollarla değil silahlı mücadele ile yapılmasına da zemin hazırlamıştır (Ramadani, 2023, s. 64). Bu doğrultuda, Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (*Ushtria Çlirimtare e Kosovës* – UÇK) bölgesel etkisiyle şekillenen ve bir devamı olarak da kabul edilen, Ulusal Kurtuluş Ordusu (*Ushtria Çlirimtare Kombëtare* - UÇK) siyasi arenadaki Arnavut partilerinin yanı sıra Makedonya'daki Arnavut nüfusun haklarını koruma ve genişletme adına 2001 yılının başlarında silahlı mücadele başlatmıştır (Aydın Koyuncu & Yılmaz, 2018, s. 164; Daskalovski, 2004, s. 56).

3. Krizden Müzakereye: Ohri Çerçeve Anlaşması ve Arnavutların Siyasal Yükselişi

Arnavut nüfusun siyasal ve toplumsal taleplerinin karşılanması amacıyla UÇK'nın Ocak 2001 tarihinde silahlı mücadele başlatması, ilerleyen günlerde kanlı çatışmaların ve can kayıplarının yaşanmasına neden olmuştur. Süreç boyunca iki taraf da kayıplar verirken, 28 Nisan 2001 tarihinde Makedonya-Kosova sınırında yer alan Veyçe'de çıkan çatışmada, Makedonya ordusundan sekiz asker hayatını kaybetmiştir (Krzak, 2014, s. 312). Ordudaki askerlerin hayatını kaybetmesi kamuoyunda büyük infial yaratırken, etnik kutuplaşmayı derinleştirerek Üsküp, Manastır (Bitola) ve Pırlepe şehirlerinde Arnavut karşıtı protestoların yaşanmasına da yol açmıştır (Sielska, 2018, s. 82). Protestolarda, Arnavutlar ile bağdaştırılan Müslüman nüfusun dükkânları hedef alınırken, birçok Osmanlı eseri, cami, çeşme, hamam gibi yapılar da tahrip edilmiştir (Aydın Koyuncu & Yılmaz, 2018, s. 173; Şehabi, 2003). Etnik şiddetin doğrudan hedefi haline gelen bu yapılar, toplumsal hafızada kimlik çatışmasının mekânsal simgeleri hâline gelmiştir.

Çatışmaların giderek tırmanması ve halk düzeyinde yükselen milliyetçi öfkenin Müslüman ve Ortodoks topluluklar arasında derin bir toplumsal ayrışmaya yol açması, yalnızca Makedonya'nın iç istikrarını değil, Balkanlar'daki bölgesel barışı da tehdit eden bir krizi beraberinde getirmiştir. Bu riskin daha büyük bir bölgesel çatışmaya dönüşmesini engellemek amacıyla Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), sürece aktif şekilde müdahil olarak, arabuluculuk faaliyetleriyle taraflar arasında diyalog kurulmasını teşvik etmişlerdir (Gülboy, 2012, s. 107). 2001 yılının Ocak ayında başlayan ve yaklaşık sekiz ay süren çatışmalar, uluslararası aktörlerin yoğun diplomatik çabaları sonucunda yaz aylarında barış görüşmelerine evrilerken çözüm arayışları zeminini oluşturmuştur.

Uluslararası aktörlerin arabuluculuğundaki barış müzakereleri, 27 Temmuz 2001 tarihinde çatışmaların fitilinin ateşlendiği Kalkandelen’de başlatılmasıyla ivme kazanarak, Ağustos ayında Ohri ve Üsküp’te devam etmiştir. Yaklaşık iki hafta süren görüşmeler, Makedonya Cumhurbaşkanı Boris Traykovski, AB temsilcisi Francois Leotard, ABD temsilcisi James W. Pardew ile VMRO-DPMNE, SDSM, PPD ve PDSH liderlerinin katılımıyla 13 Ağustos 2001 tarihinde Ohri Çerçeve Anlaşması’nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Bieber, 2008, s. 17; Aziri, 2008, s. 47).

Sekiz ana başlık, ekler ve nihai hükümler olmak üzere toplamda on başlıktan oluşan OÇA, Makedonya’nın toprak bütünlüğünü ve üniter yapısını muhafaza ederek, çok etnikli toplumsal yapıyı anayasal güvence altına almayı amaçlamıştır. Anlaşmada şu hususlar öne çıkmaktadır (OSCE, 2001, ss. 1-4):

- Arnavutların kurdukları silahlı örgütlerin NATO denetiminde silah bırakıp dağıtılması,
- Anayasanın tüm azınlıkların ihtiyaçlarını kapsayacak şekilde güncellenmesi,
- Yerel özyönetimin güçlendirilmesi ve belediye sınırlarının yeniden belirlenmesi,
- Kamu başta olmak üzere birçok alanda tüm etnik gruplara eşit muamele ve adil istihdamın sağlanması,
- Nüfusun en az %20’si tarafından konuşulan dillerin resmî dil statüsü kazanması,
- Üniversite düzeyinde eğitim için devlet finansmanı sağlanması.

Anlaşmanın ek maddelerinde ise, bu reformların yalnızca siyasi taahhüt olarak kalmaması, anayasal düzeyde güvence altına alınması gerektiği vurgulanırken, sekiz ana başlıkta öngörülen düzenlemelere paralel olarak anayasa ve ilgili yasalarda yapılması gereken değişiklikler ayrıntılandırılmıştır. Bu doğrultuda 1991 Anayasası’nın giriş metni ile 7, 8, 19, 48, 56, 69, 77, 78, 84, 86, 104, 109, 113, 115 ve 131’ci maddelerinin değiştirilmesi yönünde karar alınmıştır (OSCE, 2001, s. 5-14). Söz konusu maddelerde özellikle Makedon ulusunun ve Ortodoks Kilisesi’nin ön plana çıkartıldığı kısımlarda değişikliğe gidilerek, Anayasal olarak tanınan Arnavut, Türk, Romen, Sırp, Boşnak ve Ulah halkları ile dini cemaatler arasında yer alan Makedonya İslam Birliği, Katolik Kilisesi, Evanjelik Metodist Kilisesi ve Yahudi Topluluğu’nun da Anayasa’ya eklenmesi kararlaştırılmıştır.

Bu yönüyle OÇA, yalnızca bir barış metni değil, aynı zamanda çok etnikli yönetimi tesis etmeyi amaçlayan kapsamlı bir anayasal reform belgesi niteliği taşımaktadır. Çok etnikli, çok dinli veya derin toplumsal bölünmelere sahip toplumlarda istikrarı sağlamak amacıyla 17. Yüzyılda ortaya çıkan, Claude Ake, Gerhard Lehmbruch ve özellikle Arend Lijphart tarafından geliştirilen konsosyonel demokrasi modeline oldukça uygun bir yapısı da bulunmaktadır (Tezcan, 2025, s. 392). Nitekim OÇA’daki maddeler, konsosyonel demokrasinin dört ana prensibi olan, büyük koalisyonların oluşturulması, orantılı temsilin sağlanması, toplumsal özerkliğin tanınması ve azınlıkları ilgilendiren konularda azınlıklara veto hakkı verilmesi gibi unsurları içermektedir (Lijphart, 1977, ss. 25-43).

Çatışmaların sona ermesi ve OÇA’nın imzalanmasının ardından, 27 Eylül 2001 tarihinde UÇK liderlerinden Ali Ahmeti, örgütün dağıtıldığını ilan etmiştir (Mandacı, 2003, s. 77). UÇK’nın dağılmasının ardından, Ahmeti ve silahlarını bırakan isyancıların bir kısmı 5 Haziran 2002 tarihinde kurulan Demokratik Bütünleşme Birliği (*Bashkimi Demokratik për Integrim* - BDI) adı altında kurulan yeni Arnavut siyasi partisinde bir araya gelmişlerdir (Brunnbauer, 2007, s. 100). Makedonya’daki Arnavut siyasi temsilinde yeni bir aktörün ortaya çıkması, silahlı mücadeleden kurumsal siyasete geçişin sembolik bir ifadesi olmuştur. BDI’nin siyasal alana dâhil olması, çatışma sonrası dönemin yeniden yapılanma sürecine etki ederek, siyasi ajandanın etnik ayrışmalardan ziyade OÇA’nın öngördüğü reformların uygulanmasına odaklanmasını sağlamıştır.

OÇA’da alınan kararlardan en önemlisi olan Anayasa maddelerinin değiştirilmesi zaman kaybedilmeden aynı yıl içerisinde yapılmıştır. Anlaşmaya göre, anayasada değiştirilecek maddelere “değişiklikler” (*amendments*) başlığı getirilerek, 20 Kasım 2001 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanmıştır (Slujben Vesnik, 2001, ss. 5019-5021). Yapılan değişikliklerle beraber, Anayasa’da Makedon ulusunun ve Ortodoks Kilisesinin yanı sıra diğer etniklere ve dini cemaatlere de yer verilmiştir. Aynı zamanda değişiklikler arasında yer alan resmî dilin kullanımı için getirilen %20 kotası da yürürlüğe girmiştir. Bu hüküm, Arnavutçanın kamu yönetimi, eğitim ve yargı gibi kurumsal alanlarda Makedonca ile birlikte kullanılabilmesinin önünü açarak, etnik eşitliğe dayalı yönetim anlayışını

anayasal düzeye taşımıştır. Anayasal düzlemde gerçekleştirilen bu dönüşüm, çok etnikli devlet yapısının kurumsal olarak tanınmasını ve çatışma sonrası barışın sürdürülebilirliğini güçlendirmeyi amaçlayan önemli bir adım niteliği taşımaktadır.

2001 yılının son aylarında yapılan anayasa değişikliklerinin ardından alınan kararların hayata geçirilmesi adına, 2002 tarihinde parlamento seçimleri ve nüfus sayımı gibi iki önemli gelişme yaşanmıştır.

15 Eylül 2002 tarihinde düzenlenen parlamento seçimlerinden SDSM birinci parti olarak çıkarken, yeni kurulan Arnavut partisi BDI ise, çatışmalardaki mücadelenin de etkisiyle büyük bir kazanım elde ederek parlamentoda 16 sandalye kazanmıştır (Velyanova, 2017, ss. 26-27). 1998 seçimlerinde 14 sandalye kazanan PPD sadece 2 milletvekili ile temsil edilirken, bir önceki dönem VMRO-DPMNE'nin hükümet ortağı olan PDSH'nin ise parlamentodaki temsiliyet sayısı 11'den 7'ye düşmüştür (Portalb, 2024). Üç Arnavut partisi parlamentoda toplamda 25 sandalye kazanırken, en yüksek temsiliyete sahip olan BDI, seçimlerden birinci parti olarak çıkan SDSM ve Liberal Demokrat Parti (LDP) ile hükümet ortaklığı yaparak iktidarda yer almıştır (Treneska vd., 2024, s. 30). SDSM ile BDI arasında kurulan siyasal ortaklık, konsosyonel demokrasi modelinin temel ilkelerinden biri olan büyük koalisyon ilkesinin somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu ittifak, aynı zamanda Arnavutların siyasal taleplerini daha görünür ve etkili biçimde gündeme taşıyabildikleri yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Parlamento seçimlerinin ardından Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen nüfus sayımında ise ülke nüfusu 1994 yılına göre %4 yükselirken, Arnavut nüfus sayısı da 441.104'ten (%22,7) 509.083'e (%25,17) yükselmiştir (State Statistical Office, 2024, s. 65).

Nüfus sayımının düzenlenmesi ve parlamento seçimlerinde BDI'nin SDSM ile beraber hükümet ortaklığı yapması, OÇA'da alınan kararların bir kısmının hızlıca uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Gerçekleşen nüfus sayımının, yalnızca demografik yapının güncellenmesi açısından değil, aynı zamanda dil hakları, yerel özyönetim ve kamusal temsiliyet gibi etnik temelli düzenlemelerin meşruiyetini güçlendiren bir araç olarak kritik rol oynamıştır. Öte yandan, Makedon milliyetçiliğini önceleyen VMRO-DPMNE'ye kıyasla, sol kanat ve sosyalist eğilimli SDSM'nin iktidara gelmesi, Arnavut siyasi aktörlerle daha işlevsel ve uzlaşmaya açık bir koalisyon ortamı yaratmıştır. Bu siyasal iklim, çatışma sonrası dönemde kurumsal reformların uygulanabilirliğini artırarak, etnik gruplar arasında güven inşasını ve çok etnikli bir yönetim anlayışının kurumsallaşmasını kolaylaştırmıştır.

Bu uzlaşmacı politika kurulan hükümet ortaklığında ve paylaşılan bakanlıklarda kendini göstermiştir. Geçmiş dönemlerde hükümet ortağı olarak iktidarda yer alan PPD ve PDSH en fazla beş bakanlık ile temsil edilirken, 2004 yılında SDSM'den Vlado Bučkoski Başbakanlığında kurulan hükümette BDI altı bakanlık elde ederek önceki örneklerin ötesine geçmiştir (Slujben Vesnik, 2004, s. 2-3). Ayrıca BDI, geçmişte PPD ve PDSH'ye verilmemiş olan Ulaştırma, Sağlık, Eğitim, Tarım ve Orman Bakanlığı gibi önemli portföyleri üstlenen ilk Arnavut partisi olarak öne çıkarken, yürütme organındaki etnik temsiliyet düzeyini önemli ölçüde artırmıştır (Slujben Vesnik, 2004, s. 2).

Devletin yürütme organlarında daha güçlü bir temsiliyet elde eden Arnavutlar, uzun süredir gündemlerinde yer alan talepleri hayata geçirme yönünde siyasi güçlerini daha baskın şekilde kullanmaya başlamışlardır. Bu kapsamda atılan somut adımlardan biri de 1994 yılında kurulan ve Makedonya'da Arnavutça eğitim veren ilk yükseköğretim kurumu olma niteliğini taşıyan Kalkandelen Üniversitesi'nin resmî statüye kavuşturulması yönündeki girişim olmuştur (Reka, 2008, s. 64). 20 Ocak 2004 tarihinde BDI milletvekilleri tarafından Kalkandelen Üniversitesi'nin resmî statüye kavuşturulmasına yönelik bir yasa teklifi parlamentoya sunulmuştur. Teklife muhalefetteki VMRO-DPMNE milletvekilleri karşı çıkarken, iktidardaki SDSM, koalisyon ortağının girişimine destek vermiştir. Üniversitenin resmîyet kazanmasına ilişkin yasa, 21 Ocak 2004 tarihinde parlamentoda oy çokluğuyla kabul edilmesinin ardından, 23 Şubat 2004 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Slujben Vesnik, 2004a, s. 4). OÇA'nın altıncı başlığında yer alan %20 nüfus kotası, Arnavutça eğitim veren üniversitenin devlet statüsü kazanması açısından belirleyici bir rol oynamıştır (OSCE, 2001, s. 3). Buna karşılık, Türkçe ve diğer azınlık dillerinin bu eşik değere ulaşamaması, söz konusu düzenlemenin pratikte yalnızca Arnavut toplumu lehine işlemesine neden olmuştur. Bu durum, yasal

olarak kapsayıcı görünmekle birlikte, uygulamada etnik gruplar arasında asimetrik sonuçlar doğuran bir mekanizma yaratmıştır.

Kalkandelen Üniversitesi'nin devlet nezdinde statü kazanmasının yanı sıra, 2004 yılında OÇA'nın üçüncü başlığı olan "Adem-i Merkeziyetçi Yönetimin Geliştirilmesi" (*Development of Decentralized Government*) yönünde çalışmalar yapılmıştır. Seçimlerin ardından OÇA'nın bu başlığına yoğunlaşan SDSM-BDI hükümeti, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na ve AB'nin öngördüğü yetki ikamesi ilkesine uygun olarak, yerel yöneticilerin yetkilerini artıran bir "Yerel Yönetimlerin Bölgesel Örgütlenmesi Yasası" (*Zakon za teritorijalnata organizatsia na lokalnata samouprava*) hazırlanmıştır. SDSM ve BDI tarafından ortaklaşa hazırlanan ve toplam 33 maddeden oluşan yasa, yine oy çokluğuyla kabul edilmesinin ardından, 16 Ağustos 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Slujben Vesnik, 2004b, ss. 1-3).

Yasanın öngördüğü değişikliklerle, belediyelerin sayısı 123'ten 84'e düşürülürken, belediye başkanlarının yetki alanı ciddi biçimde genişletilmiştir. Özellikle Arnavutların yoğun yaşadığı bazı yerleşim birimlerinin belirli belediyelere eklenmesi ya da çıkarılması sonucunda, Arnavut nüfus oranı artarken Makedon oranında düşüşler yaşanmıştır. Struga örneği, bu demografik yeniden yapılanmanın etkilerini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. 2002 yılında yapılan nüfus sayımında Struga Belediyesi'nin toplam nüfusu 36.892 kişi olarak açıklanırken, bu sayının 17.686'sını (%47,94) Makedonlar, 15.324'ünü (%41,54) ise Arnavutlar oluşturmuştur (State Statistical Office, 2002, s. 181). 2004 yılında yürürlüğe giren Yerel Yönetimlerin Bölgesel Örgütlenmesi Yasası'nın ardından, belediyelerde yapılan değişiklikler ve nüfus sayılarının tekrar hesaplanmasıyla, Struga Belediyesi'ndeki toplam nüfus 63.376'ya ve Arnavutların sayısı 36.029'a (%50,85) yükselirken, Makedonların sayısı ise 20.336'ya (%32,09) düşmüştür (State Statistical Office, 2005, s. 72). 2021 yılında son yapılan nüfus sayım verilerine göre ise Struga'da, Arnavutlar 25.785 (%50,60), Makedonlar ise 14.900 (%29,20) nüfus sayısına sahiptirler (State Statistical Office, 2024, s. 72). Arnavut nüfusun yoğun olduğu Labunište gibi yerleşim birimlerinin Struga Belediyesi'ne eklenmesi, etnik bazlı artış ve azalışlarda etkili olmuştur. Benzer değişimler Gostivar, Kalkandelen, Veles ve Kumanova gibi belediyelerde de yaşanmıştır. Yerel yönetimdeki bu güncellemeler, etno-politik temsil açısından Arnavutların yerel karar alma süreçlerindeki ağırlığını artırmıştır.

2001 sonrası anayasada, yerel yönetimlerde yapılan değişiklikler ve siyasi alanda Arnavutların artan etkisi diğer taraftan, siyasal dengelerini sarsıcı bir şekilde etkileyerek toplumsal kutuplaşmayı artırmıştır. Reform karşısında özellikle VMRO-DPMNE'nin başta yer aldığı Makedon muhalefet partileri, Arnavutların artan etkisinden dolayı süreci ülkenin "gizli federalizasyona sürüklenmesi" ya da "devlet bütünlüğünün tehlikeye girmesi" olarak nitelendirilirken bu yönde bir algının oluşmasında da etkili olmuşlardır (Ripiloski & Pendarovski, 2013). Meydana gelen eleştiriler ve oluşan algı sonucunda, söz konusu yasanın iptali amacıyla bir referandum düzenlenmiştir. 7 Kasım 2004 tarihinde düzenlenen referanduma katılanların %94'ü yasa değişikliğinin iptal edilmesi yönünde oy kullanmış olsa da katılım oranının %50'nin altında kalarak %26,58'de gerçekleşmesi, referandumun geçersiz sayılmasına neden olmuştur (OSCE, 2005, s. 22). Bu düşük katılım oranı, esas olarak SDSM seçmeninin ve Arnavut nüfusun referandumu boykot etmesi ile açıklanabilir. Özellikle hükümetin büyük ortağı SDSM'nin boykotu desteklemesi, referandumu geçersiz olmasında önemli rol oynarken aynı zamanda reform sürecinin arkasındaki siyasal iradenin sürdüğünü göstermiştir.

2004 reformu, Makedonya'daki adem-i merkeziyetçilik politikalarının yalnızca yönetsel değil, aynı zamanda siyasal ve etnik idare açısından da derin sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Yerel düzeyde yetki devrinin, çoğulcu temsiliyeti güçlendirme potansiyelinin yanı sıra, merkeziyetçi refleksleri tetikleyen tepkisel siyaset pratiklerine de yol açtığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, referandum gibi doğrudan demokrasi araçlarının etnik fay hatları üzerinden şekillenmesi, Makedonya'da siyasal meşruiyetin etnik zemine ne denli bağlı olduğunu da bir kez daha ortaya koymuştur.

SDSM-BDI ortaklığı döneminde Arnavutların uzun süredir talep ettikleri birçok hakkın hayata geçirilmesi, yalnızca OÇA hükümlerinin uygulanmasına yönelik bir adım değil, aynı zamanda Makedonya'da azınlık hakları açısından yeni bir siyasal eşik anlamına gelmiştir. Bu süreçte yerel yönetim reformları, etnik temsiliyetin güçlendirilmesi ve kamu sektöründe kadro eşitlemesi gibi adımlar, Arnavut toplumunun siyasal entegrasyonunu derinleştirmiştir. Ancak bu gelişmeler, Makedon

toplumunun geniş kesimlerinde hakların nüfusa oranla orantısız biçimde dağıtıldığına dair bir algının güçlenmesine neden olmuştur. Nüfus sayımlarına göre Makedonlar ülkedeki en büyük etnik grup olmayı sürdürmekteyken, Arnavutların siyasi kurumlar içindeki artan temsiliyeti ve farklı alanlardaki kazanımları Makedon kamuoyunda bir memnuniyetsizliğe yol açmıştır (Emin, 2014, s. 30-31).

Nitekim 2006 parlamento seçimleri, bu tepkinin siyasi bir yansıması olarak okunabilir. Makedon seçmenlerin önemli bir kısmının, OÇA sonrası süreci tavizkar bir yaklaşım olarak değerlendirmesi, milliyetçi kanatta yer alan VMRO-DPMNE'nin yeniden oylarını artırmasına ve sandıktan birinci parti olarak çıkmasında etkili olmuştur. 2006 parlamento seçimlerinde VMRO-DPMNE koalisyonu toplamda 45 sandalye kazanırken, bir önceki dönem iktidardaki SDSM koalisyonu ise 32 sandalye alabilmiştir (Velyanova, 2017, s. 29). Arnavut cephesinde seçimlere PPD ile ittifak yaparak katılan BDI toplamda 17 sandalye ile en güçlü aktör olmayı sürdürürken (PPD 3, BDI 14), PDSH ise önceki döneme göre yükselişe geçerek 11 sandalye kazanmıştır (Portalb, 2024).

Koalisyon aritmetiği açısından dikkat çekici olan, VMRO-DPMNE'nin, OÇA'nın mimarlarından olan ve 2002 sonrası siyasi arenada etkin rol oynayan BDI yerine, 1998 parlamento seçimlerinde olduğu gibi milliyetçi çizgideki PDSH ile koalisyon kurmasıdır. Bu tercih, etnik bazlı siyasi müzakerelerde ideolojik yakınlıktan çok, stratejik uyum ve siyasi kontrol arayışının etkili olduğunu göstermektedir. Ancak bu ortaklık, kısa sürede siyasi uyumsuzluklarla yüzleşmiştir. Özellikle PDSH'nin, yine 1998 parlamento seçimlerinin ardından olduğu gibi, Arnavutça dilinin resmî kullanım alanlarının genişletilmesi, Kosova'nın tanınması, kamu kurumlarında Arnavut istihdamının artırılması gibi talepleri, VMRO-DPMNE'nin Makedon milliyetçiliğine dayalı pozisyonuyla çelişmiştir (Velyanova, 2017, s. 29). PDSH taleplerinin, 1998 yılında olduğu gibi VMRO-DPMNE tarafından karşılık bulamaması, hükümet ortağı iki parti arasında yeniden siyasi bir gerilimin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu siyasi gerilim sonucu 13 Mart 2008 tarihinde PDSH, hükümetten çekilerek ülke tarihinde ilk kez erken seçimlere gidilmesinin önünü açılmıştır.

1 Haziran 2008'de yapılan erken parlamento seçimlerinde VMRO-DPMNE oylarını artırarak (63 sandalye) yeniden birinci parti olurken bu defa BDI ile hükümet kurmuştur (Treneska vd., 2024, ss. 30-31). İki parti arasındaki bu zoraki ortaklık, ideolojik farklılıklara rağmen 2011 ve 2014 seçimleri sonrasında da devam etmiş ve koalisyonun sürekliliği, etnik güç paylaşımı açısından önemli bir dönemeç oluşturmıştır.

Bu dönemde, yine OÇA'nın öngördüğü %20 nüfus eşiği ilkesine dayalı düzenlemeler doğrultusunda, Arnavutçanın resmî dil olarak kullanımının kurumsallaştırılması yönünde kayda değer adımlar atılmıştır. Özellikle 2008 ve 2011 yıllarında alınan kararlar doğrultusunda, nüfusun %20'sinden fazlasının konuştuğu dil olan Arnavutçanın, parlamentoda, yerel yönetimlerde, kamu hizmetlerinde ve yargı süreçlerinde resmî dil olan Makedoncanın yanında sistematik olarak kullanılmaya başlanması, çok dilli kamu yönetimi anlayışının sahada karşılık bulmaya başladığını göstermektedir (Andeva, vd., 2022, s. 116). Bu düzenlemeler, her ne kadar Arnavutçanın ülke genelinde resmî dil statüsü kazandığı anlamına gelmese de geçmişe kıyasla daha geniş hakların tanınması bakımından önemli bir ilerleme niteliğindedir (Kadriu & Sela, 2017, 7-8).

Dil konusunda yaşanan gelişmelerin yanı sıra, kamu sektöründe Arnavutların temsili de belirgin bir şekilde artış göstermiştir. 2001 öncesinde kamuda %10'nun altında olan Arnavutlar, 2011 itibarıyla nüfus sayılarına orantılı şekilde %25'e yaklaşmıştır (Ramadani, 2023, s. 56; MIOA, 2023). Arnavut nüfusun yoğun olarak yaşadığı, Kalkandelen, Gostivar, Kırçova gibi şehirlerde emniyet, eğitim ve sağlık sektörlerinde bu oran %30'un üzerine çıkmıştır (MIOA, 2023).

Bu gelişmeler, özellikle Arnavut topluluğunun OÇA sonrası dönemde devlet yapısı içerisinde artan kurumsal görünürlüğünü ve etkisini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Arnavutçanın belediyelerde resmî dil olarak kullanılmasının kurumsallaşması, kamu görevlilerine yönelik dil eğitimi uygulamaları ve kamu sektöründeki temsil oranlarının artırılması gibi adımlar, Arnavutların sadece sembolik değil, fiili anlamda da devlet mekanizmasında yer alma kapasitesini genişletmiştir. Kamu kurumlarında nüfusa oranla %25'e ulaşan temsil oranı, Arnavutların yönetsel süreçlere katılımı açısından ciddi bir eşik olarak değerlendirilebilir. Özellikle eğitim, sağlık ve güvenlik gibi kritik kamu hizmet alanlarında Arnavut kökenli personelin etkinliği, bu grubun yalnızca etnik kimliğiyle değil, yönetsel kapasitesiyle de sistemin bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda, OÇA'nın

sunduğu hakların sahaya aktarılması ve Arnavutların kurumsal yapılarda görünür hale gelmesi, siyasal eşitliğin güçlenmesi ve devletle olan ilişkilerinin yeniden tanımlanması açısından önemli bir kazanım olarak öne çıkmaktadır.

2008 yılında başlayan VMRO-DPMNE ve BDI hükümet ortaklığı dönemi, siyasal istikrar açısından daha sürdürülebilir görünse de Arnavutların siyasal taleplerinin karşılanması noktasında sınırlı adımların atıldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. 2008 ve 2011 yıllarında kamu istihdamında Arnavutların temsili ve yerel düzeyde Arnavutçanın kullanımına yönelik bazı ilerlemeler sağlanmış olsa da Arnavut tarafının talep ettiği yapısal ve anayasal reformlar büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. İktidarın büyük ortağı VMRO-DPMNE'nin bu tutumu, koalisyonun işleyişinde normatif bir uyumdan ziyade aritmetik çoğunluğun sağlanmasına dayalı bir pragmatizmin belirleyici olduğunu göstermektedir. Siyasal partiler arası ilişkilerin, ilkesel uyumdan çok etnik tabanlı stratejik çıkarların dengelenmesine dayanması, söz konusu dönemde etnik gruplar arası güven inşasının zayıf kaldığını da ortaya koymaktadır. Nitekim bu durum, Arnavut siyasi aktörler nezdinde OÇA'nın bir tür "askıya alınmış anlaşma" şeklinde algılanmasına yol açarken, uzun vadeli siyasal bütünleşmeyi sekteye uğratan yapısal bir tıkanıklığın da habercisi olmuştur. Özellikle 2014 yılında kurulan bir diğer Arnavut partisi olan BESA, 2001 sonrası hükümetlerde yer alan Arnavut partilerini OÇA'nın uygulanmasından kaynaklı eksiklik ve yavaşlığı yeterince dile getirmedikleri gerekçesiyle eleştirmiştir (Aydın Koyuncu & Yılmaz, 2018, s. 173).

Farklı ideolojilere ve etnik temsile sahip iki partinin kırılğan zeminde ilerleyen koalisyon ortaklığı, 2014 yılında kamuoyuna yansıyan geniş çaplı yolsuzluk, hukuksuzluk ve yasa dışı dinleme iddialarıyla ciddi biçimde sarsılmıştır. Ortaya çıkan kriz, iktidarın özellikle VMRO-DPMNE yönetiminin demokratik meşruiyetini sorgulatan bir dönüm noktası olurken, Arnavutların siyasal taleplerinin daha fazla ötelenmesine neden olmuş, aynı zamanda Makedonya siyasetinde güven bunalımını derinleştirmiştir. Siyasal tıkanıklığın derinleşmesiyle birlikte, ülkede yeniden bir erken seçimin zorunlu hale geldiği fikri güç kazanırken, sürecin yönetimi ve çözümü konusunda siyasi partileri OÇA'da olduğu gibi uluslararası aktörlerin arabuluculuğunda Prjino Anlaşması'na götürmüştür.

4. Demokratikleşme Sürecinde Dönüşüm: Prjino Anlaşması ve Arnavutlar İçin Yeni Kazanımlar

VMRO-DPMNE ile BDI arasında 2008 yılında başlayan koalisyon döneminde, Arnavut nüfusa yönelik somut reformların sınırlı kalması, iktidar ortakları arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Koalisyon içerisindeki politik uyumsuzluk, özellikle kamu kaynaklarının paylaşımı ve idari kadroların dağılımı konularında belirginleşmiştir. Anlaşmazlıkların ve siyasi gerilimlerin yoğunlaştığı bir atmosferde 27 Nisan 2014 tarihinde parlamento seçimlerinden VMRO-DPMNE'nin yeniden birinci parti olarak çıkması mevcut kutuplaşmayı daha da pekiştirirken, muhalefet partisi SDSM, seçim sürecinin şeffaflıktan yoksun olduğunu, ciddi usulsüzlüklerin yaşandığını ve bu nedenle seçimlerin tekrar edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu süre zarfında SDSM lideri Zoran Zaev'in kamuoyuyla paylaştığı ve "Bomba" olarak adlandırılan yasa dışı dinleme kayıtları, sadece seçimlere yönelik itirazları değil, aynı zamanda devlet kurumlarının işleyişine dair sistematik sorunları da gündeme taşımıştır. Söz konusu kayıtlar, üst düzey devlet yetkililerinin yolsuzluk faaliyetlerine karıştığı, medya organları üzerinde baskı kurulduğu ve yaklaşık 20 bin kişinin hukuka aykırı şekilde dinlendiği yönünde ciddi iddialar içermiştir (Tezcan, 2019, s. 386). Seçimlerde usulsüzlük, yolsuzluk ve yasadışı dinleme iddiaları, yalnızca siyasal aktörler arasında değil, toplum nezdinde de ciddi bir infiale yol açarak, ülke genelinde geniş çaplı protesto gösterilerinin düzenlenmesine neden olmuştur.

Bu gelişmelerin yanı sıra, 2001 OÇA hükümleri doğrultusunda silah bırakan UÇK'nın, Kumanova'da yeniden ortaya çıkması gündemi meşgul eden bir diğer konu olmuştur. 9-10 Mayıs 2015 tarihlerinde UÇK mensubu olarak lanse edilen silahlı Arnavut bir grubun Makedonya güvenlik güçleri ile çatışmaya girmesi, 8'i polis olmak üzere toplamda 22 kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır (Kılıç Yaşın, 2015). İktidar partisi VMRO-DPMNE'nin bir terör saldırısı olarak tanımladığı çatışmaları, Arnavut partileri ve muhalefetteki SDSM ise, kamuoyunun dikkatini yolsuzluk krizinden başka yöne çekmek amacıyla ortaya çıkan bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir (CBC, 2015; Kılıç Yaşın). Arnavut kanadı, bu olayın hem etnik gerilimleri derinleştirme riski taşıdığına hem de Arnavut toplumunun kriminalize edilerek siyasal hak taleplerinin itibarsızlaştırılmak istendiğine dikkat

çekerken, BDI lideri Ali Ahmeti olayların yatışması için girişimlerde bulunmuştur (CBC, 2015; Kılıç Yaşın, 2015, Velkoski, 2023, s. 70).

2014 parlamento seçimlerinden itibaren yaşanan kriz ve Kumanova'daki silahlı çatışmalarda meydana gelen can kayıpları, kamuoyunda 2001 yılına benzer biçimde, etnik gruplar arasında yeniden çatışma çıkabileceği ve iç savaşa varabilecek bir istikrarsızlık ortamının doğabileceği yönünde ciddi kaygılar uyandırmıştır. Bu dönemde Makedonya'nın sürmekte olan AB ve NATO üyelik süreçleri ile bölgedeki uluslararası aktörlerin istikrarı öncelikli görmeleri, krizin tırmanmasını engelleyecek diplomatik girişimlerin hız kazanmasına neden olmuştur.

2001 çatışmaları sonrası imzalanan OÇA'da olduğu gibi, benzer aktörlerin yer aldığı yeni bir müzakere süreci başlatılmıştır. AB ve ABD'nin arabuluculuğunda, VMRO-DPMNE, SDSM, BDI ve PDSH liderleri, Mart-Mayıs 2015 tarihleri arasında Strasbourg ve Üsküp'te bir dizi müzakere gerçekleştirmişlerdir. Siyasi gerilimin azaltılması amacıyla 2 Haziran 2015 tarihinde Üsküp'e bağlı Prjino'da yeniden bir araya gelen taraflar, AB Komisyon Üyesi Johannes Hahn, AB Delegasyonu Başkanı Aivo Orav ve ABD'nin Üsküp Büyükelçisi Jess Baily'nin katılımıyla Prjino Anlaşması imzalanmıştır (Velkovski, 2023, s. 70).

Altı maddeden oluşan anlaşmanın ilk dört maddesinde, ülkedeki siyasi gerilimlerin durulmasına, devletin ve vatandaşların çıkarlarına yönelik çalışmaların önemine vurgu yapılırken, beşinci ve altıncı maddelerde ise, siyasi krizi sonlandırmaya yönelik bir geçiş süreci ile Nisan 2016'da adil şartlarda gerçekleştirilecek erken parlamento seçimlerinin düzenlenmesi öngörülmüştür (European Parliament, 2015).

Prjino'daki, sürecin devamlılığını ve siyasi mutabakatın güçlendirilmesini sağlamak adına, 19 Haziran ve 15 Temmuz 2015 tarihlerinde anlaşmaya ek maddeler de getirilmiştir. 19 Haziran'daki ek maddelerde tarafların anlaşmadaki maddelere bağlı kalacaklarına ve 29 Haziran'da tekrardan bir toplantı yapacaklarına dair ifadeler yer alırken, anlaşmanın son eki olan 15 Temmuz 2015 tarihindeki son toplantıda ise nihai kararlar açıklanmıştır. Yine dört siyasi parti liderlerinin, Nikola Gruevski (VMRO-DPMNE), Zoran Zaev (SDSM), Ali Ahmeti (BDI) ve Menduh Thaçi'nin (PDSH) yer aldığı bu son görüşmedeki hükümler, AB Komisyon Üyesi Hahn tarafından düzenlenirken, Avrupa Parlamentosu Üyeleri Ivo Vaigl, Richard Howitt, Eduard Kukan'ın, AB ve ABD'nin Üsküp Büyükelçileri de katkı sunarak sürecin uluslararası meşruiyetini pekiştirmiştir (European Commission, 2015).

15 Temmuz 2015 tarihinde açıklanan nihai kararlar, siyasi krizin çözümüne yönelik daha somut ve ayrıntılı düzenlemeler içermiştir. Anlaşmada şu kararlar öne çıkmaktadır (European Commission, 2015).

- 1 Eylül 2015 tarihinde SDSM'nin Parlamento'ya geri dönmesi,
- 24 Nisan 2016 tarihinde erken parlamento seçimlerinin gerçekleştirilmesi,
- Bakanlıkların iktidar ve muhalefet partileri tarafından ortak oluşturulması,
- Parlamento seçimlerinden 100 gün önce mevcut hükümetin istifa ederek seçime kadar geçici bir teknik hükümetin kurulması,
- Siyasi krize sebebiyet veren olayları soruşturmak üzere özel bir savcının atanmasını.

Bu çok katmanlı krizin ardından, AB ve ABD'nin arabuluculuğunda yürütülen müzakereler sonucunda 2015 yılında imzalanan Prjino Anlaşması, sadece siyasi krizi yatıştırmakla kalmamış, Arnavut toplumu açısından yeni siyasal kazanımların başlangıcını teşkil etmiştir. Anlaşma ile birlikte geçici bir teknik hükümetin kurulması, erken seçimlere gidilmesi ve yargı mekanizmalarının reforme edilmesi gibi konular öne çıkmıştır. Bu süreç ayrıca, Arnavut siyasi temsilcileri için etnik temelli taleplerini ulusal siyasal gündeme taşıyabilmeleri açısından stratejik bir fırsat alanı sunmuştur. Özellikle 2001 yılından sonra adalet, medya ve kamu kurumlarında etnik eşitlik konularındaki kazanımlar, Arnavutların Prjino sonrasındaki siyasal süreçte daha etkin konumlanmasına olanak sağlamıştır.

Prjino Anlaşması hükümleri doğrultusunda 24 Nisan 2016 tarihinde gerçekleştirilmesi planlanan erken parlamento seçimleri kapsamında, mevcut Başbakan Nikola Gruevski, anlaşmada öngörüldüğü üzere, 15 Ocak 2016 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Nikola Gruevski'nin istifası parlamento tarafından 18 Ocak tarihinde kabul edilerek, yeni kurulan teknik hükümette seçimlere kadar başbakanlık

koltuğuna VMRO-DPMNE'nden Emil Dimitriev geçmiştir (Aliju & Laci, 2016). Yeni kurulan teknik hükümette iktidardaki VMRO-DPMNE ve BDI'nin yanı sıra SDSM'den de isimler yer almışlardır. 27 Nisan 2016 tarihinde gerçekleştirilmesi planlanan parlamento seçimleri, SDSM ve BDI'nin anlaşma hükümlerinin tam anlamıyla uygulanmadığı gerekçesiyle seçimlere katılmayacaklarını açıklamaları üzerine önce Haziran, ardından 11 Aralık 2016'ya ertelenmiştir (Velkovski, 2023, s. 71). SDSM, seçmen listesinin güncellenmemesi, yargı sisteminde öngörülen reformların hayata geçirilmemesi, Devlet Seçim Komisyonu (*Drjavna Izborna Komisiya* – DİK) reformlarının tamamlanmaması ve seçimleri adil biçimde organize edecek yeterlilikte bir teknik hükümetin oluşturulmasının mümkün olmadığını belirterek seçimlerin ertelenmesini talep etmiş, BDI ise aday listelerini sunmayarak seçimlerin ertelenmesinde önemli rol oynamıştır (Velkovski, 2023, s. 71-72).

İki kez ertelenmesinin ardından, 11 Aralık 2016 tarihinde düzenlenen erken parlamento seçimlerinden VMRO-DPMNE 51 SDSM, 49 sandalye, BDI 10, PDSH ise 2 sandalye kazanmıştır (Velyanova, 2017, s. 92). BDI ve PDSH gibi iki öncü partinin önceki seçimlere kıyasla sandalye kaybı yaşaması, 2016 seçimleri itibarıyla Arnavut siyasi temsilinde yeni aktörlerin ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir. 2014 yılının sonlarında kurulan Besa Hareketi, seçimlerde 5 sandalye elde ederken, 2015 yılında kurulan Arnavutlar için İttifak (*Aleanca për Shqiptarët* – AA) ise 3 sandalye kazanmışlardır (Velyanova, 2017, s. 92).

Gerçekleşen parlamento seçimlerinde VMRO-DPMNE birinci parti olarak çıkmasına rağmen, iktidar kurmakta zorluk yaşamıştır. Bu zorluğun temel nedeni ise Arnavut partilerinin VMRO-DPMNE ile iktidar için anlaşmaya yanaşmamalarıdır. Özellikle seçimlerin ardından, 29 Aralık tarihinde Arnavut parti liderlerinin Tiran'da Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ve Dışişleri Bakanı Ditmir Bushati ile gerçekleştirdikleri görüşmeler sonrasında kamuoyunda “Tiran Platformu” olarak adlandırılan bir mutabakat ortaya çıkmıştır (Mejdini, 2016). Tiran'da gerçekleşen toplantının ardından Arnavut partileri, OÇA'da yer alan tüm hükümlerin eksiksiz uygulanmasını koalisyonla katılmanın ön koşulu olarak belirlerlerken bu doğrultuda müzakere etmeye hazır olduklarının sinyallerini vermişlerdir.

Arnavut siyasi aktörler, ülkedeki siyasi krizi bir bakımdan etnikler arası pazarlık ve Makedonlar ile güç paylaşımı sürecine dönüştürme amacına odaklanmışlardır. Bu durum, Donald L. Horowitz'in (1985) etnik grupları siyasi sistem içerisinde çıkarlarını maksimize etmeye çalışan rasyonel aktörler olarak tanımlayan yaklaşımıyla örtüşmektedir. Nitekim siyasi krizi sonlandırmak adına 2015 yılında imzalanan anlaşmada taraf olan Arnavutlar, uzun süredir talep ettikleri hakların tamamını elde edebilmek için ülkedeki gerilim ortamını stratejik bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

Arnavut kanadının bu tutumunu kabul etmeye yanaşmayan VMRO-DPMNE, hükümet kurmakta bir türlü başarı sağlayamamıştır. Buna karşın, Cumhurbaşkanı Gyorge İvanov, seçimlerde sandıktan ikinci parti olarak çıkan SDSM'ye, hükümet kurma yetkisini vermekten kaçınmıştır (Tezcan, 2019, s. 389). İvanov'un bu tutumu, SDSM lideri Zaev'in Arnavutça'nın Makedonya'da ikinci resmî dil olarak kabul edilmesini öngören Tiran Platformunu desteklediğine dair iddialar bağlamında değerlendirilebilir. Söz konusu algının oluşmasında, sol ideolojinin hâkim olduğu SDSM'nin Makedon milliyetçiliği çizgisinden taviz vermeyen VMRO-DPMNE'ye kıyasla daha ılımlı politikalar izlemesi ve özellikle OÇA sonrasında Arnavutlara geniş haklar verilmesinde etkin rol oynaması önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Hükümet kurulamayan bu dönemde Arnavut partileri taleplerine daha olumlu yaklaşan SDSM ile yakın iş birliği geliştirmiştir. Bu iş birliği, 27 Nisan 2017 tarihinde yapılan parlamento başkanlığı seçimlerinde, BDI'den Talat Caferi'nin SDSM'nin desteğiyle parlamento başkanı olarak seçilmesiyle daha da güçlenmiştir (Tezcan, 2019, s. 389). Caferi, parlamentoda başkanlığına seçilen ilk Arnavut kökenli siyasetçi olarak sembolik bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Parlamento başkanlığı seçimlerinin ardından SDSM ile Arnavut partileri arasındaki ortaklık hükümet kurma sürecinde siyasi güç dengelerinin yeniden şekillenmesine de zemin hazırlamıştır. SDSM ve Arnavut partilerinin artan siyasi baskıları sonucunda Cumhurbaşkanı İvanov, anayasal yetkilerini kullanarak hükümet kurma görevini Zaev'e vermek durumunda kalmıştır (Velkovski, 2023, s. 73). Parlamento seçimlerinin gerçekleştirilmesinden yaklaşık altı ay sonra, SDSM Arnavut kanadından BDI ve AA ile koalisyon kurarak 31 Mayıs 2017'de Zaev başbakan olarak hükümeti kurmuştur (Tezcan, 2019, s. 387). SDSM lideri Zaev'in başbakanlık koltuğuna oturduğu yeni hükümette, BDI dört bakanlık

ve iki başbakan yardımcılığı, AA ise iki bakanlık pozisyonu olarak devlet yönetiminde yüksek bir temsiliyet sağlamışlardır (Vlada, 2017).

Bu gelişmeler, Arnavut siyasi aktörlerin devlet kurumları içerisindeki siyasi nüfuzlarını pekiştirmeleri ve stratejik siyasi kazanımlar elde etmeleri bakımından anlamlı bir ilerleme teşkil etmektedir. Nitekim, Arnavutlar tarihlerinde ilk kez parlamento başkanlığını üstlenirlerken, yürütme organında da kilit pozisyonlarda temsil edilerek siyasi etkilerini güçlendirmişlerdir.

Kurulan gecikmeli hükümet ile SDSM ve Arnavut partileri arasındaki ortaklık geçmiş dönemlerde olduğu gibi yine yakın ilişkileri ve Arnavutların taleplerinin karşılandığı bir dönem olmuştur. Arnavut partileri devletin yürütme organında elde ettikleri pozisyonların yanı sıra uzun süredir gündemlerinde olan Arnavutçanın resmî dil statüsü kazanması yönündeki girişimlerini hızlandırmışlardır.

Bu doğrultuda Arnavutça'nın resmî dil statüsüne ulaşmasını sağlayacak olan "Dillerin Kullanım Yasası" (*Zakonot za upotreba na yazitsite*) SDSM ve Arnavut milletvekillerinin oyları ile 11 Ocak 2018 tarihinde parlamentoda kabul edilmiştir (Aliju & Laci, 2018). Muhalefetteki VMRO-DPMNE yasaya karşı çıkarak oylamaya katılmazken, Cumhurbaşkanı İvanov ise kabul edilen yeni yasayı veto ederek imzalamamıştır. İvanov, bu yasanın tüm devlet hükümet organlarında bir paralellik getirebileceğini, Makedonya Cumhuriyeti'nin üniter yapısını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atabileceğini, bundan dolayı Makedonya Cumhuriyeti Anayasası'nın 75. maddesine dayanarak, parlamentoda kabul edilen yasayı veto ederek imzalamadığını açıklamıştır (Mirçeski, 2018).

İvanov'un kararı imzalamamasının ardından "Dillerin Kullanım Yasası" 14 Mart 2018 tarihinde bir kez daha parlamentoda kabul edilerek, on ay sonra 14 Ocak 2019 tarihinde Cumhurbaşkanının imzası olmaksızın Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (Slujben Vesnik, 2019, s. 10). Yasanın yayımlandığı kararnamede, Parlamento Başkanı Talat Caferi ve Parlamento Genel Sekreter Yardımcısı Necbedin İbraimi'nin imzaları yer almıştır.

Kurumsal dirençlere rağmen kabul edilen "Dillerin Kullanım Yasası" ile nüfusun %20'sinden fazlası tarafından konuşulan Arnavutça, Makedoncanın yanı sıra ülke genelinde resmî dil statüsü kazanmıştır. Yasalaşma sürecine karşı hem Cumhurbaşkanı hem de ana muhalefet partisi VMRO-DPMNE'nin gösterdiği direnç, devlet aygıtı içerisindeki etnik temelli iktidar mücadelesinin devam ettiğini ortaya koyarken, yasanın parlamenter çoğunluk aracılığıyla kabul edilmesi ise Arnavut siyasi aktörlerin zamanla elde ettikleri stratejik gücün bir sonucudur.

Elde edilen kazanım, yalnızca OÇA'nın öngördüğü hak genişlemelerinin bir devamı değil, aynı zamanda 2015 Prjino Anlaşması sonrası siyasi sistemde gözlemlenen yeniden yapılanmanın da bir yansımasıdır. Prjino Anlaşması'nın getirdiği reformist zemin, siyasi hesap verebilirliğin ve çoğulcu temsiliyetin artırılmasını hedeflemiş, süreç Arnavut partilerinin kurumsal taleplerini daha etkili biçimde gündeme taşıyabilecekleri bir siyasal alan yaratmıştır. Anlaşma sonrası imzalanan "Dillerin Kullanım Yasası" ise yalnızca dil politikaları açısından değil, çok etnikli yönetim anlayışının derinleşmesi bakımından da yapısal bir ilerleme olarak değerlendirilebilir.

Yeni dil yasasının kabulü, Arnavut siyasi temsilciler tarafından hem sembolik hem de kurumsal düzeyde önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. SDSM öncülüğünde kurulan hükümette başbakan yardımcılığı görevini yürüten Bujar Osmani ve Hazbi Lika, yasanın kabulünü sosyal medya ve ulusal basın aracılığıyla kamuoyuna duyurarak kutlamışlardır (Dimkoviky Mişevska, 2019). Dillerin Kullanım Yasası'nın yayımlanmasında etkili olan Parlamento Başkanı Talat Caferi, yasaya uyulması ve saygı gösterilmesi gerektiğini belirtirken, BDI Milletvekili Artan Grubi ise, düzenlemenin OÇA'daki hükümlerle tam uyumlu olduğunu ve anayasal dil eşitliği açısından önemini vurgulamıştır (Musliu, 2019).

Öte yandan, "Tiran Platformu" toplantısına ev sahipliği yapan Arnavutluk Başbakanı Edi Rama da sosyal medya üzerinden yaptığı açıklamayla yasanın onaylanmasını "tarihi bir başarı" olarak nitelendirmiştir (Aliju & Laci, 2018). Rama'nın bu ifadeleri, Makedonya'daki Arnavut hak taleplerinin yalnızca iç dinamiklerle değil, aynı zamanda bölgesel aktörler tarafından da desteklendiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Prjino Anlaşması ile kurumsallaşan güç paylaşımı mekanizmaları ve “Tiran Platformu” ile şekillenen etnik talepler doğrultusunda, 2017’de kurulan SDSM-Arnavut partileri koalisyonu, 2020 parlamento seçimleri sonrasında da sürdürülmüştür. Seçimlere Arnavut kanadından Besa ile koalisyon yaparak katılan SDSM, sandıktan birinci parti olarak çıkarken, 15 sandalye kazanan BDI ile hükümet ortaklığı yapmıştır. Parlamento seçimlerine AA, 2019 yılında kurulan yeni Arnavut partisi olan Alternatif (AlternAtivA – AAA) ile ittifak yaparak katılarak toplamda 12 sandalye elde etmişlerdir (Treneska vd., 2024, s. 33). Seçimlerde, SDSM koalisyonunda yer alan Besa’nın dört, bağımsız olarak katılan PDSH’nin de bir milletvekili çıkarmasıyla toplamda 32 sandalye kazanan Arnavut siyasi partileri parlamentodaki en yüksek temsil düzeyine ulaşmışlardır (Balkanweb, 2020).

31 Ağustos 2020 tarihinde Zoran Zaev’in başbakanlığında kurulan hükümette Arnavut partileri altı bakanlık (BDI beş, Besa bir) ve bir başbakan yardımcılığı (BDI) ile temsil edilmişlerdir (Fazlagikj & Abdula, 2020). 2022 tarihinde Zoran Zaev’in başbakanlıktan istifa etmesinin ardından kurulan yeni hükümette, yine SDSM’den Dimitar Koveçevski başbakanlık koltuğuna otururken, Arnavut partileri bu kez sekiz bakanlık (BDI beş, AAA üç) ve bir başbakanlık yardımcılığı (BDI) elde etmişlerdir (Deutsche Welle, 2022). Kurulan yeni hükümette temsil düzeylerini daha da arttıran Arnavutlar, bağımsızlıktan bu yana bakanlıklardaki en yüksek sayıya ulaşarak ilk kez iktidarın ana ortağı olan Makedon partileri ile eşit sayıya sahip olmuşlardır.

Prjino Anlaşması’nın kurumsal etkileri, 2024 yılında gerçekleşen parlamento seçimleri öncesinde de belirgin şekilde hissedilmiştir. Anlaşmada öngörülen ve seçimlerden 100 gün önce başbakanın istifasını, ardından geçici bir hükümetin kurulmasını zorunlu kılan hüküm, bu süreçte tarihi bir gelişmenin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. 2017 yılından itibaren parlamento başkanlığı görevini sürdüren Talat Caferi, Başbakan Dimitar Kovaçevski’nin istifasının ardından geçici hükümetin başbakanı olarak atanarak, ülke tarihinde bu göreve gelen ilk Arnavut kökenli siyasetçi olmuştur (Aliju & Berisha, 2024). Caferi’nin başbakanlığı, sembolik öneminin ötesinde, Arnavut siyasal temsilinin yürütme düzeyinde ulaştığı kurumsal derinliği de yansıtmaktadır.

Talat Caferi’nin başbakanlık görevi, 8 Mayıs 2024 tarihinde düzenlenen parlamento seçimlerinin ardından sona ererek, seçimleri kazanan VMRO-DPMNE lideri Hristijan Mickoski görevi devralmıştır (Yeni Balkan, 2024). VMRO-DPMNE, geçmişte (1998 ve 2006) olduğu gibi Arnavut siyasi aktörlerden BDI ile koalisyon yapmayı tercih etmezken, 2014 yılı sonrası kurulan Besa, AA ve AAA gibi Arnavut partilerini hükümet ortaklığına dâhil etmiştir. VMRO-DPMNE liderliğinde kurulan yeni hükümette, Arnavut partileri dört bakanlık ve iki başbakan yardımcılığı elde etmişlerdir (Vlada, 2024).

2024 parlamento seçimlerinde Arnavut siyasi partileri, 2020’de elde ettikleri 32 sandalyelik sonucu bu kez SDSM koalisyonuna katılmaksızın tekrarlayarak yine önemli bir temsiliyet sağlamışlardır (Portalb, 2024). Parlamentoda üst üste iki dönem elde edilen yüksek sandalye sayısı, Arnavut seçmen tabanının artan siyasal mobilizasyonuna ve etnik temsile dayalı partilerin toplumsal karşılığının güçlendiğine işaret etmektedir. Ancak buna rağmen yürütme organındaki temsilin bir önceki döneme nazaran neredeyse yarı yarıya düşerek dört bakanlık ve iki başbakan yardımcılığı ile sınırlı kalması, dikkate değer bir çelişkiyi ortaya koymaktadır.

Bu durum, yalnızca koalisyon aritmetiğiyle değil, aynı zamanda hükümetin öncülüğünü üstlenen partinin ideolojik çizgisiyle de yakından ilişkilidir. Sol eğilimli ve daha kapsayıcı bir söylem benimseyen SDSM, Arnavut siyasi aktörlerle kurduğu iş birliği çerçevesinde hem yürütme düzeyinde daha yüksek temsiliyet sağlamış hem de Arnavutçanın resmî dil statüsü gibi OÇA’daki hükümlerin uygulanmasında destek olmuştur. Buna karşın, daha merkez sağda konumlanan ve Makedon milliyetçiliğine dayalı siyasi söylemleriyle öne çıkan VMRO-DPMNE, önceki iktidar dönemlerinde olduğu gibi 2024 sonrasında da Arnavut partilerine daha sınırlı bir temsil alanı tanımıştır. Hükümetteki tercihler yalnızca bir koalisyon stratejisi değil, aynı zamanda etnik taleplere yaklaşım bakımından ideolojik farkların pratikteki yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, yürütmedeki temsil düzeyinin azalması, OÇA ve Prjino Anlaşması sonrasında kurumsallaşmaya başlayan çok etnikli güç paylaşımı anlayışının, yeni siyasal konjonktürde daha sınırlayıcı ve merkezileştirici bir yönelime evrildiğini de göstermektedir.

5. Sonuç

Kuzey Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından en yüksek nüfusa sahip iki etnik grup olan Makedonlar ve Arnavutlar arasındaki gerilimin siyasi krizlere ve silahlı çatışmalara sebebiyet vermesi, ülkenin ve Arnavut nüfusun kaderini etkileyen iki önemli anlaşmanın imzalanmasına yol açmıştır. Söz konusu anlaşmalardan ilki olan 2001 tarihli OÇA, yeni bir siyasal yapılanma sürecini başlatırken, Arnavutların önemli haklar elde etmesinin altın anahtarı olmuştur. Bu çerçevede, anayasa ve yasalarda değişikliklerin yapılması, kamu kurumlarında nüfus oranına göre temsiliyetin sağlanması, anadilde eğitimin yaygınlaştırılması gibi reformlar, bir bakımdan Arnavut toplumunu sistematik dışlanmışlıktan çıkartmıştır. OÇA, aynı zamanda Arnavut siyasi aktörlerin karar alma süreçlerinde siyasal temsiliyetlerini sembolik düzeyden aktif ve etkili temsile evrilmesini sağlayan bir kırılımı da temsil etmektedir. Nitekim 2001 öncesinde hükümette yer almalarına rağmen kritik mevkilerden uzak tutulan Arnavut siyasi temsilciler, OÇA'nın ardından devletin farklı organlarında daha önemli pozisyonlarda temsil edilmeye başlanmışlardır.

2014-2015 yıllarında yaşanan siyasi kriz neticesinde 2015 yılında imzalanan Prjino Anlaşması ise, siyasal dönüşümü pekiştiren ve Arnavutların yürütme mekanizmasında daha görünür hale gelmesinde etkili olmuştur. Anlaşma kapsamında yapılan düzenlemeler, seçimlerin şeffaflığı, medya yapısının bağımsızlaştırılması ve siyasi güven ortamının yeniden tesisi hedefleriyle şekillense de dolaylı olarak Arnavut nüfusun siyasal alandaki ağırlığını artırmıştır. Bir bakımdan VMRO-DPMNE ve SDSM arasındaki siyasi kriz, taleplerin kısa vadede elde edilmesi konusunda Arnavut partilerine önemli bir fırsat sunmuştur. Bu krizi fırsata dönüştüren Arnavut kanadı, Prjino Anlaşması'nın ardından kurulan hükümetlerin yönetici portföylerinde daha fazla yer bulmaya başlayarak, Makedonya tarihinde ilk kez başbakanlık ve parlamento başkanlığı görevlerini de üstlenmişlerdir.

Elde edilen bulgular, etnik çatışmalar ve krizlerin ardından imzalanan OÇA ve Prjino Anlaşması'nın, Arnavut nüfusa yalnızca sembolik değil, aynı zamanda kurumsal düzeyde de kayda değer kazanımlar sunduğunu göstermektedir. Her iki anlaşma, Makedon ulus merkezli devlet yapısında yer alan Arnavutları, azınlık konumunun ötesin çıkartarak daha kapsayıcı ve kurucu bir siyasi aktör haline gelmelerine zemin hazırlamışlardır. Anayasal düzenlemeler, siyasal temsiliyetin kurumsal düzeyde güçlenmesi ve Arnavutçanın resmî dil olarak tanınması gibi gelişmeler, simgesel ve işlevsel anlamda önemli bir yeniden konumlanmaya işaret etmektedir. Arnavut kanadının kazandığı haklar, yalnızca etnik gruplar arası güç paylaşımını yeniden tanımlamakla kalmamış, aynı zamanda Kuzey Makedonya'nın çok etnikli demokratikleşme sürecinin derinleşmesine katkıda bulunmuştur.

Bununla birlikte, üniter devlet yapısı ve Makedon ulus öncelikli etno-merkezci bir anlayış temelinde bağımsızlığını ilan eden ülke, OÇA, Prjino Anlaşması ve süreç içerisindeki düzenlemelerle birlikte sınırlı da olsa konsosyonel demokrasi modeline yaklaşmıştır. Bu modelin sınırlı uygulanma sebebi ise tüm etnikleri detaylı şekilde kapsamasından ziyade iki etniğin daha ön planda yer almasıdır. Özellikle OÇA'daki hükümlerde ülkedeki tüm etnik gruplar kapsayıcı söylemlerle siyasal yapı içerisine dâhil edilse de bir bakımdan Arnavut nüfusun talepleri doğrultusunda yapılan düzenlemeler, modelin fiilen Arnavutlara öncelik tanıyan *sui generis* (kendine özgü) bir karakter kazanmasına yol açmıştır. Nitekim yasal ve kurumsal kazanımların büyük bölümü Makedon ve Arnavutlar arasındaki pazarlık girişimleriyle şekillenirken, diğer azınlıklar bu sürece daha sınırlı düzeyde entegre olabilmişlerdir. Müzakere süreçleri ve uzlaşma metinleri çok etnikli yapıya yönelik genel bir açılım gibi sunulsa da %20 kotası örneğinde olduğu gibi, esasen Arnavut toplumu lehine işleyen asimetric bir model ortaya çıkarmaktadır. Süreç içerisinde şekillenen siyasal ve kurumsal dönüşüm, sosyalist dönemde kabul edilen 1974 Anayasası'nda Makedonlar ve Arnavutlarla birlikte anayasal statüye sahip olan Türk toplumu da dâhil olmak üzere diğer etnik gruplarla Arnavutlar arasındaki hak ve temsil düzeyindeki farklılıkları belirgin biçimde artırmıştır. 1991 Anayasası'nda resmî olarak tanınan Türk, Romen, Sırp, Boşnak ve Ulah etnik grupların nüfusları %20 eşiğinin altında kaldığı için, dil kullanımı ve anadilde eğitim gibi temel hak alanlarında kayda değer bir ilerleme elde edememişlerdir. Benzer şekilde, siyasal temsiliyet açısından da milletvekili sayısı, bakanlık düzeyinde temsil ve yürütme içerisinde etkileri bakımından 2001 öncesine kıyasla anlamlı bir değişim gözlemlenmemektedir. Bu durum, Arnavutlarla diğer azınlıklar arasında ortaya çıkan yapısal farklılaşmanın derinliğini göstermektedir.

Siyasal statü bakımından ülkedeki diğer azınlıklar ile arasındaki farkı bir hayli açan Arnavut nüfusun çoğunluktaki Makedonlar ile eşit düzeye gelebilme girişimleri ve bu alanda önemli mesafe kat etmeleri, uzun vadede "ikili yönetim yapısı" düşüncesinin gündemi meşgul etmesine de sebebiyet

vermektedir. Bu durum bölgesel dinamikler ve siyasi arenada etno-politik anlayışın etkisiyle etnik bazlı milliyetçiliğin her daim var olduğu ülkede, özellikle VMRO-DPMNE gibi siyasi partiler nezdinde hoşnutsuzluk yaratmakta ve siyasal meşruiyetin yeniden sorgulanmasına zemin hazırlayabilmektedir. Dolayısıyla, Arnavut kanadı tarafından elde edilen kazanımlar ile bu kazanımlara verilen tepkiler doğrultusunda oluşan siyasal ortam, çok etnikli devlet yapısının istikrarı ve bölgenin refahı açısından dikkatle yönetilmesi gereken bir süreçtir.

OÇA ve Prjino Anlaşması'nın, Arnavut nüfusun statüsüne yönelik etkisinin incelendiği bu çalışmada kullanılan farklı dil ve türdeki kaynaklar ile sunulan veriler ve analizler, bölgedeki etnik siyaset literatürüne anlamlı bir zemin sağlamaktadır. OÇA konusunda birçok çalışma olmasına rağmen Prjino Anlaşması'nın daha az incelenmiş olması ve her iki anlaşmanın birlikte ele alınarak Arnavut nüfusa etkilerinin araştırılmaması bu çalışmaya özgünlük katmakta, Kuzey Makedonya ile Balkanlar'daki siyasi tarih ve siyaset bilimi araştırmalarına önemli bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca, söz konusu anlaşmalar doğrultusunda Arnavut nüfusun elde ettiği kazanımların diğer azınlıklar üzerindeki yansımaları ve ortaya çıkabilecek iki yönlü yönetim yapısının gelecek araştırmalarda ayrıntılı biçimde ele alınması, bu çalışmanın anlamlılığını daha da artıracaktır.

Kaynakça

- Aliju, D., & Berisha, A. (2024, Ocak 28). Kuzey Makedonya'da ülkeyi seçimlere götürecek geçici hükümet kuruldu. *Anadolu Ajansı*. Erişim Tarihi: 19.06.2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuzey-makedonyada-ulkeyi-secimlere-goturecek-gecici-hukumet-kuruldu/3121405>
- Aliju, D., & Laci, B. (2016, Ocak 19). Makedonya'da geçici hükümet kuruldu. *Anadolu Ajansı*. Erişim Tarihi: 04.04.2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/makedonyada-gecici-hukumet-kuruldu/507037>
- Aliju, D., & Laci, B. (2018, Ocak 11). Makedonya'da Arnavutça'nın resmi dil olması meclisten geçti. *Anadolu Ajansı*. Erişim Tarihi: 15.04.2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/makedonyada-arnavutcanin-resmi-dil-olmasi-meclisten-gecti/1028619>
- Andeva, M., Sela, Y. & Matovski. Lazo. (2022, Eylül). *Languages and Identities in North Macedonia: Legal and Political Challenges to State Formation*. 17th Annual International Conference on Emerging Ideas – AICEI 2022, Skopje.
- Aydın Koyuncu, Ç., & Yılmaz, S. (2018). Makedonya'daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohrid Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi. *International Journal of Social Inquiry*, 11(1), 155-181.
- Aziri, E. (2008). The Spirit of the Consensus and the Integration in a Multi- ethnic Society. *İçinde Power Sharing and the Implementation of the Ohrid Framework Agreement* (ss. 41-65). Skopje: Friedrich Ebert Stiftung.
- Babuna, A. (2000). The Albanians Of Kosovo And Macedonia: Ethnic Identity Superseding Religion. *Nationalities Papers*, 28(1), 67-92.
- Balkanweb. (2020, Temmuz 16). Historike/ Shqiptarët marrin 32 vende në Parlamentin e Maqedonisë së Veriut (Lista e plotë emërore). Erişim Tarihi: 08.09.2025, <https://www.balkanweb.com/historike-shqiptaret-marrin-32-vende-ne-parlamentin-e-maqedonise-se-veriut-lista-e-plote-emerore/#gsc.tab=0>
- Bieber, F. (2008). Power-Sharing and the Implementation of the Ohrid Framework Agreement. *İçinde Power Sharing and the Implementation of the Ohrid Framework Agreement* (s. 7-40). Skopje: Friedrich Ebert Stiftung.
- Brunnbauer, U. (2007). Les partis albanais en République de Macédoine : le cercle vicieux de l'ethnopolitique (1990-2006). *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 38(4), 83-114.
- Castellan, G. (2003). *Un Pays Inconnu : La Macédoine*. Crozon: Armeline.
- CBC. (2015, Mayıs 9). 5 Macedonian police killed in clash with armed group. Erişim Tarihi: 08.09.2025, <https://www.cbc.ca/news/world/5-macedonian-police-killed-in-clash-with-armed-group-1.3068148>
- Daskalovski, Z. (2004). Democratic Consolidation and the 'Stateness' Problem: The Case of Macedonia. *The Global Review of Ethnopolitics*, 3(2), 52-66.
- Demir, H. (2023). Yugoslavya-Sovyetler Birliği ya da Tito-Stalin Çatışması (1948). *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1365-1399.
- Demircioğlu, F. (2021). *Makedonya'da Uluslararası Barış ve Güvenlik: Tarihsel Kurumsalcı Bir Analiz*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Demirtaş Coşkun, B. & Türkoğlu, E. (2002). Makedonya Bıçak Sırtında: Balkanlar'ın Eski "Model Ülkesi", Yeni İstikrarsızlık Unsuru mu?. *İçinde Hatipoğlu, M. (Ed.), Makedonya Sorunu Düünden Bugüne* (s. 119-151). Ankara: ASAM Yayınları.
- Deutsche Welle. (2022, Ocak 17). Нова влада, нов премиер, нови министри. Erişim Tarihi: 08.09.2025, <https://www.dw.com/mk/фотографија-на-денот-нова-влада-нов-премиер-нови-министри/a-60444139>

- Dokmanoviky, M. (2021). *Sami Na Svoeto: Kratka Historiya Na Makedonskata Nezavisnost (1990-1993)*. Skopje: Friedrich Ebert.
- Emin, N. (2014). *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA
- European Comission. (2015, Temmuz 15). Statement by Commissioner Hahn and MEPs Vajgl, Howitt and Kukan: Agreement in Skopje to overcome political crisis. *European Comission*. Erişim Tarihi: 30.03.2025, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_15_5372
- European Parliament. (2015, Haziran 2). Przino Agreement. *European Parliament*. Erişim Tarihi: 08.05.2025, https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/212828/Przino_Agreement.pdf
- Fazlagikj, A. & Abdula. (2020, Ağustos 31). Kuzey Makedonya'da yeni hükümet güvenoyu aldı. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 04.04.2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuzey-makedonyada-yeni-hukumet-guvenoyu-aldi/1958218>
- Gülboy, P. (2012). Makedonya'da Arnavut-Makedon Çatışması ve Ohrid Anlaşması. İçinde Okay, Y. & Babalı, T. (Ed.), *Türkiye-Makedonya İlişkileri* (s. 101-116). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Garde, P. (2000). *Vie et mort de la Yougoslavie*. Paris: Fayard.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- İSAM. (2024). *İSAM Türkçe Çeviri Yazı Kılavuzu*. Erişim Tarihi: 05.04.2025, <https://www.isam.org.tr/uploads/65b578535d55b.pdf>
- International Crisis Group. (1998). The Albanian Question In Macedonia: Implications of the Kosovo Conflict for Inter-Ethnic Relations in Macedonia. *ICG Balkans Report*, 1-28. Erişim Tarihi: 07.09.2025, https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/the-albanian-question-in-macedonia.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Iseni, B. (2013). One State, Divided Society: The Albanians in Macedonia. İçinde S. Ramet, O. Listhaug, & A. Simkus (Ed.), *Civic and Uncivic Values in Macedonia* (s. 175-193). London: Palgrave Macmillan.
- Kadriu, B. & Sela, Y. (2017). The right to use the Albanian language as an official language in Macedonia: the new draft law, its content, advancement and comparison. *International Journal of Business and Technology*, 6(1), 1-11.
- Kılıç Yaşın, G. (2015, Mayıs 15). Makedonya'da Kumanova Baskını Nedir, Ne Değildir?. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. Erişim Tarihi: 15.04.2025, <https://21yyte.org/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/makedonyada-kumanova-baskini-nedir-ne-degildir/8194>
- Krzak, A. (2014). Asymmetry Of The Albanian-Macedonian Military Conflict In 2001. *Politeja*, 30, 295-316.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.
- Dimkoviky Mişevska, G. (2019, Ocak 15). Osmani i Ahmeti so orel od vkrsteni ratse go çestitaa ofitsiyaliziranyeto na Zakonot za yazitsite. *Makfax*. Erişim Tarihi: 08.09.2025 <https://makfax.com.mk/makedonija/osmani-i-ahmeti-so-orel-od-vkrsteni-ra/>
- Mandacı, N. (2003). Makedonya Cumhuriyeti'nde Arnavut-Makedonya etnik çatışması ve Ohri süreci. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mejdini, F. (2016, Aralık 30). Macedonian Albanian Leaders Plot Joint Strategy in Tirana. *BalkanInsight*. <https://balkaninsight.com/2016/12/30/tirana-gathers-leaders-of-albanian-macedonian-parties-12-30-2016/>
- MIOA. (2023). *İzveštay od registarot na vrabotenite vo javniot sector za 2022*. Skopje.

- Mirçeski, V. (2018, Ocak 17). Pretstedatelot Ivanov ne go potpiša Zakonot za yazitsite. *Voice of America*. Erişim Tarihi: 03.05.2025, <https://mk.voanews.com/a/voa-macedonian-president-ivanov-macedonia-do-not-sign-law-for-languages/4211935.html>.
- Musliu, F. (2019, Ocak 15). Maqedoni: Çfarë ndryshon me zyrtarizimin e gjuhës shqipe?. *Deutsche Welle*. Erişim Tarihi: 08.09.2025 <https://www.dw.com/sq/maqedoni-çfarë-ndryshon-me-zyrtarizimin-e-gjuhës-shqipe/a-47096160>
- OSCE. (2001, Ağustos 13). *Framework Agreement* . Erişim Tarihi: 07.05.2025, <https://www.osce.org/files/f/documents/2/8/100622.pdf>
- OSCE. (2005). *Former Yugoslav Republic Of Macedonia 7 November 2004 Referendum*. Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights.
- Portalb. (2024, Mayıs 9). Historiku i fituesve të zgjedhjeve parlamentare në RMV që nga 1990 deri në 2024. Erişim Tarihi: 08.09.2025, <https://portalb.mk/historiku-i-fituesve-te-zgjedhjeve-parlamentare-ne-rmv-qe-nga-1990-deri-ne-2024/>
- Ramadani, F. (2023). Discrimination Of Albanians In Macedonia In 1990s Of The 20th Century. *PHILOSOPHICA International Journal of Social and Human Sciences*, 10(21), 53-76.
- Reka, A. (2008). The Ohrid Agreement: The Travails of Inter-ethnic Relations in Macedonia. *Hum Rights Rev* 9, 55–69 (2008). *Hum Rights Rev*, 9, 55-69.
- Ripiloski, S. & Pendarovski, S. (2013). Macedonia and the Ohrid Framework Agreement: Framed Past, Elusive Future. *Perceptions*, 18(2), 135-161.
- Sielska, S. (2018). Albanian Minority questions in Macedonia: Selected Issues. *Political Preferences*, 19, 77-90.
- Slujben Vesnik na Sotsialistička Republika Makedoniya. (1991, Mart 22). Odluka za izbor na vladata na Sotsialistička Republika Makedoniya. Erişim Tarihi: 07.09.2025, <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/ACD37FD3850E45519F33B7E0F3267A30.pdf>
- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (1992, Eylül 7). Odluka za izbor na vladata na Republika Makedoniya. Erişim Tarihi: 07.09.2025, <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/29E222F36D1D4E4A8C218FAEFF2413CE.pdf>
- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (1994, Aralık 23). Odluka za izbor na vladata na Republika Makedoniya. Erişim Tarihi: 07.09.2025, <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/ED872E0650A82841A00EF0A47B25F540.pdf>
- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (1996, Şubat 28). Odluka za izbor na vladata na Republika Makedoniya. Erişim Tarihi: 07.09.2025, <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/C5BEBED5CBA14865B8A0D80C65897D35.pdf>
- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (1997, Mayıs 30). Odluka za izbor na vladata na Republika Makedoniya. Erişim Tarihi: 07.09.2025, <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/6D85922E831C40F3854C411F2298EDE0.pdf>
- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (2001, Kasım 20). Odluka za proglasuvanye na amandmanite IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII na Ustavot na Republika Makedoniya. Erişim Tarihi: 21.03.2025, <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/4565B8A8CCA245AC99E52A0EE60B3FCD.pdf>
- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (2004, Şubat 23). Ukaz za proglasuvanye na zakonot za osnovanye na drjaven univerzitet vo Tetovo. Erişim Tarihi: 28.03.2025, <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/9231FB9589008144895AD4048248C24B.pdf>
- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (2004, Ağustos 16). Ukaz za proglasuvanye na zakonot za teritoriynata organizatsia na lokalnata samouprava vo Republika Makedoniya. Erişim Tarihi: 29.03.2025, <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/9D37AEDC6F890F40A8795ED71D0C72A9.pdf>

- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (2004, Aralık 17). Odluka za izbor na vladata na Republika Makedoniya. Erişim Tarihi: 29.03.2025, <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/226B2D17B24B584BB3B4B80252D2B3DD.pdf>
- Slujben Vesnik na Republika Makedoniya. (2019, Ocak 14). *Ukaz za proglašuvanye na zakonot za upotreba na yazitsite*. Erişim Tarihi: 26.04.2025, <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/1c2c606e0a894e1ea3f2cd277ff6a1fa.pdf>
- Stamova, M. (2018). The Albanians In the Independent Republic Of Macedonia (1991 – 2001). *Études Balkaniques*, 54, 608-620.
- State Statistical Office. (2002). *Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Macedonia, 2002*. Skopje: State Statistical Office of the Republic of North Macedonia. Erişim Tarihi: 06.09.2025, <https://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaX.pdf>
- State Statistical Office. (2005). *Total Population, Households And Dwellings According To The Territorial Organization Of The Republic Of Macedonia, 2004*. Skopje: State Statistical Office of the Republic of North Macedonia.
- State Statistical Office. (2024). *Statistical Yearbook of the Republic of North Macedonia 2024*. Skopje: State Statistical Office of the Republic of North Macedonia.
- Şehabi, B. (2003). *Kapanmayan Yaralar / Uncured Wounds*. Üsküp: Özel Baskı.
- Tezcan, G. (2019). Gruevski'den Zaev'e Makedonya'nın İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 379-394.
- Tezcan, G. (2025). Konsosyonel Demokrasi ve Küçük Azınlıkların Temsili: Kuzey Makedonya Örneği. *Gazi Akademik Bakış*, 18(36), 389-410.
- Treneska, Y., Smilevski, T., Vasilev, G. & Sofeska, A. (2024). *Priraçkin za parlamentarni izbori vo Republika Severna Makedoniya 2024 godina*. Skopje: Fondatsia Konrad Adenauer.
- Velkovski, M. (2023). Eu Statebuilding In Macedonia – Przino Agreement. *Sovremena Makedonska Odbrana*, 45, 63-76.
- Velyanova, H. (2017). *Priçanik za parlamentarni izbori vo Republika Makedoniya 2016 godina*. Skopje: Fondatsia Konrad Adenauer.
- Vlada. (2017, Haziran 1). İzbrana novata vlada na Rebublika Makedoniya. Erişim Tarihi: 08.09.2025, <https://vlada.mk/node/12802>
- Zahariadis, N. (2003). External Interventions and Domestic Ethnic Conflict in Yugoslav Macedonia. *Political Science Quarterly*, 118(2), 259-279.

OECD ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME, SERMAYE, ENERJİ VERİMLİLİĞİ, YEŞİL BÜYÜME VE EKOLOJİK AYAK İZİ İLİŞKİSİ

Süreyya BAKKAL¹

Öz

Çevre kirliliği ile mücadelede uluslararası arenada ön plana çıkan teorik ve ampirik araştırmaların başında gelmeye devam etmektedir. OECD ülkelerinin büyük bir kısmı çevre kirliliği göstergelerinde özellikle de ekolojik ayak izi verilerinde üst sıralarda yer alan ülkeler arasında gözükmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın temel amacı seçilmiş OECD ülkelerinde 1994-2020 döneminde çevre kirliliğinin temel ölçütlerinden biri olan ekolojik ayak izinin belirleyicilerini ampirik olarak incelemektir. Panel veri tekniklerinden yeni yaklaşımların uygulandığı bu çalışma seriler arasında bir eşbütünleşmeyi ortaya çıkarmaktadır. CCE-MG tahminleri uzun dönemde ekonomik büyüme ve sermaye oluşumunun ekolojik ayak izini yükselterek çevre kirliliğini desteklediğini gösterir. Diğer taraftan enerji verimliliği ve yeşil büyüme ekolojik ayak izini düşürmekte dolayısıyla çevresel bozulmayı engellemektedir. Çalışmanın CCE-MG tahminleri AMG tahminleri ile de desteklenmektedir. Bu sonuçlar dikkate alındığında; politika yapıcıları enerji verimliliği ve yeşil büyüme uygulamalarını destekleyici önlemler almalı diğer taraftan da ekonomik büyüme ve sermaye oluşumunun çevre üzerindeki olumsuz etkilerini minimize edici uygulamalara ağırlık vermelidirler.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Ayak İzi, Enerji Verimliliği, Yeşil Büyüme, CCE-MG, AMG, OECD Ülkeleri

JEL Kodları: A10, E64, F43

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH, CAPITAL, ENERGY PRODUCTIVITY, GREEN GROWTH, AND ECOLOGICAL FOOTPRINT IN OECD COUNTRIES

Abstract

Fighting against environmental pollution continues to be one of the leading theoretical and empirical researches in the international arena. Most OECD countries appear to be among the top countries in environmental pollution indicators, especially in ecological footprint data. Therefore, the main purpose of this study is to empirically examine the determinants of the ecological footprint, one of the basic measures of environmental pollution in selected OECD countries in the period 1994-2020. This study, in which new approaches from panel data techniques are applied, reveals a cointegration between the series. CCE-MG estimates show that in the long run, economic growth and capital formation promote environmental pollution by increasing the ecological footprint. On the other hand, energy productivity and green growth reduce the ecological footprint, thus preventing

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, sbakkal@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9226-2320

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 04.09.2025

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 20.10.2025

DOI: 10.56337/sbm.1777609

Atıf (Cite): Bakkal, S. (2025). OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme, Sermaye, Enerji Verimliliği, Yeşil Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2025(2), 148-159.

environmental degradation. The study's CCE-MG estimates are also supported by AMG estimates. Considering these results; Policy makers should take measures to support energy productivity and green growth practices, and on the other hand, they should focus on practices that minimize the negative effects of economic growth and capital formation on the environment.

Keywords: Ecological Footprint, Energy Productivity, Green Growth, CCE-MG, AMG, OECD Countries

JEL Codes: A10, E64, F43

1. Giriş

17. yüzyıldan bu yana, sanayinin genişlemesi, küreselleşmenin dünyaya yayılması, iletişimin ve ticaretin arttırılması ve yeterli garantiyi mümkün kılan tarım tekniklerinin geliştirilmesi dahil olmak üzere birçok dramatik değişim dünya çapında kendisini göstermiştir. Ancak bu gelişmeler iklim açısından büyük bir felakete yol açmış ve doğal dünyadan insanları ayırtmıştır. Büyüyen ekolojik felaket birçok ülkeyi karbon nötrlüğünü de kapsayacak şekilde sürdürülebilir kalkınma hedeflerini geliştirmeye itmiştir. Özellikle BM, onyedinci sürdürülebilir kalkınma hedefini kapsayan bir ajanda oluşturmuştur (Li vd., 2023).

Enerji tüketimi, endüstriyel aktiviteler, ekonomik faaliyetler, kentleşme ve nüfus artış hızı gibi etkenlerin küresel çapta çevresel bozulma sürecini hızlandırdığı görülmektedir (Ehigiamusoe vd., 2019). OECD ülkeleri çevre kirliliği konusunda sera gazı emisyonlarında Çin, Hindistan ve ABD'nin ardından en önemli çevre kirleticileri arasında yer almaktadır (Akpanke vd., 2024).

Son dönemde çevresel bozulma (kalite) nın belirleyicilerinin araştırılması CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yükleme kapasitesi faktörlerinin en önemli çevresel ölçütler olarak kullanılması nedeniyle önemli bir şekilde tartışılmaya devam etmektedir (Pham ve Nguyen, 2024; Maji vd., 2017; Sapci ve Shogren, 2018). Bu ölçütler arasında ekolojik ayak izi, gezegen düzeyinde tüketilen biyolojik üretken alan miktarını gösteren niceliksel bir hesaplama tekniğidir. Ayrıca, atık bertarafı için gereken arazi ve su alanının büyüklüğü, ülkelerin, şehirlerin, ailelerin veya bireylerin biyolojik üretim alanını ne kadar kullandığı da ifade eder. İnsanlığın doğal kaynak talebini destekleyen verimli karasal ve deniz alanlarını da ölçer (Kızılgöl ve Öndes, 2022). Bu çalışmada çevresel bozulma ölçütü olarak ekolojik ayak izi kullanılmakta ve bunun temel sürükleyicileri analiz edilmektedir.

Ekolojik ayak izinin belirleyicileri çalışmaları genel olarak incelendiğinde; finans ve ekonomik büyüme (Shahbaz vd., 2023), teknolojik yenilik ve yenilenebilir enerji kullanımı (Saqib vd., 2023), yeşil büyüme ve kurumsal kalite (Dam vd., 2024), doğal kaynaklar (Ali vd., 2023), enerji verimliliği (Akpanke vd., 2024), ticari dışa açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar (Kızılgöl ve Öndes, 2022), çevresel teknolojiler (Chu vd., 2022) gibi temel sürükleyicilerin çevresel bozulmanın temel etkileyicileri olarak ele alındığını görmekteyiz. Çalışmalarda ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, enerji verimliliği ve yeşil büyüme değişkenlerinin birlikte bağımsız değişkenler olarak ele alınmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu, çalışmamızın önemli bir motivasyon kaynağıdır.

Bu çalışmanın temel amacı çevre kalitesinin ölçütlerinden biri olarak kabul edilen ekolojik ayak izinin temel belirleyicilerini OECD ülkeleri örneğinde ampirik olarak test edebilmektir. Çalışmanın OECD ülkelerini araştırma konusu edinmesinin bazı nedenleri vardır. İlk olarak; OECD ülkeleri odaklı çalışmaların büyük çoğunluğunun tutarsız sonuçlar ortaya koymasındır. İkincisi; bu ülkeler en gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alıp küresel emisyonlar başta olmak üzere çevresel bozulmaya en çok katkıda bulunan ekonomilerdir. Üçüncüsü; çalışmamız ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, enerji verimliliği ve yeşil büyümenin ekolojik ayak izi ile olan ilişkisini analiz eden nadir bir çalışmadır.

Bu nedenle çalışmanın birinci yeniliği ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, enerji verimliliği ve yeşil büyümeyi birlikte ekolojik ayak izi modelinde OECD ülkeleri özelinde açıklayıcı değişkenler olarak ele alan tek çalışma olmasıdır. Çalışmanın bir diğer yeniliği ikinci nesil tahmincileri arasında kabul edilen CCE-MG ve AMG tahmincilerini birlikte uzun dönem katsayılarını tahmin etmede kullanmasıdır. Ampirik bulguların enerji verimliliği ve yeşil büyümenin ekolojik ayak izini (çevre kirliliğini) azaltarak çevre kalitesini iyileştirici yönde kanıtlar sunması söz konusu ülkelerin politika

yapıcılarına çevresel bozulmayı engelleyici politika önerilerinin getirilmesinde oldukça faydalı olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında çalışmanın araştırma soruları şu şekilde oluşturulabilir:

1. Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini (çevresel bozulmayı) etkiler mi?
2. Sermaye oluşumu ile ekolojik ayak izi (çevresel bozulma) arasında nasıl bir ilişki vardır?
3. Enerji verimliliği ekolojik ayak izini (çevresel bozulmayı) düşürür mü?
4. Yeşil ekonomik büyüme ekolojik ayak izi (çevresel bozulma) ile mücadelede etkili olabilir mi?

Çalışmanın bundan sonraki kısımları şu şekilde açıklanabilir. İkinci kısım literatür üzerine odaklanırken üçüncü bölüm model ve metodolojik bilgilere yer vermektedir. Dördüncü bölüm ampirik bulguları ifade etmekte, çalışma sonuç ve politika çıkarımlarına yer vererek sona ermektedir.

2. Literatür Taraması

Konu ile ilgili ampirik çalışmalardan ilki olan Shah vd. (2024) 29 ülke ekonomisinde yeşil finansmanın temiz enerji yatırımları ve çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini araştırırlar. Panel sistem GMM ve fark GMM tahmincilerinden elde edilen ampirik çıktılar yeşil finansman ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonları dolayısıyla çevresel bozulmayı azalttığını ve çevre kalitesini artırdığı yönünde bulgular sunar. Ampirik çıktılar aynı zamanda nüfus yoğunluğu, teknolojik yenilikler ve doğal kaynakların CO₂ emisyonları (çevresel bozulmayı) artırarak çevre kalitesini kötüleştirdiğini tespit ederler.

Sugiharti vd. (2025) nüfus, ekonomik büyüme, enerji ev çevresel bozulma ilişkisini ASEAN ülkeleri için test eder. CCE-MG ve FMOLS tahminleri fosil yakıtların CO₂ emisyonları artırdığını, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji kullanımının ise CO₂ emisyonlarını düşürdüğünü tespit etmektedirler.

Ahakwa ve Tackie (2024) doğal kaynaklar-çevre kalitesi ilişkisini çevresel düzenlemeler ve yeşil beşerî sermaye değişkenlerine Gana ekonomisinin çevresel bozulma denkleminde yer vererek araştırırlar. Dinamik ARDL yaklaşımı değişkenler arasındaki eşbütünleşmeyi ortaya koyar. Bulgular çevresel düzenlemelerin çevre kirliliği indeksini azaltarak çevresel kaliteyi iyileştirdiğini belirler. Bulgular aynı zamanda doğal kaynaklar ve yeşil beşerî sermayenin çevre kalitesi indeksini artırdığını ve çevre kalitesini bozduğunu tespit eder. Çalışma bulguları ilaveten çevresel Kuznets eğrisi hipotezini doğrulamaktadır.

Famanta vd. (2024) 34 az gelişmiş ülke ekonomisi için yeşil doğrudan yabancı yatırımlar-çevre kalitesi ilişkisini panel yaklaşımlarını uygulayarak analiz ederler. Panel PCSE ve FGLS tahminleri ticari dışa açıklık, nüfus artış hızı, enerji tüketimi, çevre kalitesi, kurumsal kalite ve yeşil doğrudan yabancı yatırımların yüklem kapasitesi faktörünü desteklediğini ortaya koyar. Dolayısıyla söz konusu değişkenlerin çevre kalitesini iyileştirdiği yönünde kanıtlar sunulmaktadır.

Ali vd. (2023) yenilenebilir enerji, doğal kaynaklar ve teknolojik yeniliklerin ekolojik ayak izine etkisini ABD ekonomisi örneğinde bootstrap ARDL eşbütünleşme yaklaşımını uygulayarak araştırma eğilimindedir. Ekonomik büyüme ve doğal kaynaklar ekolojik ayak izini hızlandırırken yenilenebilir enerji ve teknolojik yeniliklerin ise ekolojik ayak izini azalttığı yönünde bulgular ortaya konulmaktadır.

Zheng vd. (2023) yenilenebilir enerji, kentleşme ve doğal kaynaklar ile çevre kalitesi arasındaki ilişkiyi Çin ekonomisinde bootstrap Fourier Granger nedensellik yaklaşımı çerçevesinde araştırırlar. Nedensellik analizi yenilenebilir enerji, kentleşme ve doğal kaynaklardan yüklem kapasitesi faktörü dolayısıyla çevre kalitesine doğru bir nedenselliğin varlığına işaret etmektedir.

Saqib vd. (2023) yükselen piyasa ekonomilerinde teknolojik yenilikler, finansal dahil olma ve yenilenebilir enerji kullanımının ekolojik ayak izine etkisinin olup olmadığını ekonometrik açıdan incelerler. CS-ARDL tahminleri ekonomik büyüme ve finansal dahil olmanın ekolojik ayak izini desteklediğini göstermektedir. Tahminler aynı zamanda teknolojik yenilikler ve yenilenebilir enerji kullanımının ekolojik ayak izini düşürdüğü yönünde kanıtlar sunar. CCEMG ve AMG tahminleri de

CS-ARDL tahminlerini doğrulamaktadır. Çalışma tüm açıklayıcı değişkenler ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü nedenselliklere rastlamaktadır.

Dam vd. (2024) yeşil büyüme ve kurumsal kalitenin çevresel sürdürülebilirliğe etkisini OECD ülkeleri özelinde analiz ederler. Çevresel sürdürülebilirlik CO₂ emisyonları, ekolojik ayak izi ve yükleme kapasitesi faktörü değişkenleri ile temsil edilmektedir. PMG-ARDL tahmin bulguları yeşil büyümenin yükleme kapasitesi faktörü dolayısıyla çevre kalitesini zayıflatıcı bir fonksiyon gördüğünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan nüfus yükleme kapasitesi faktörünü dolayısıyla çevre kalitesini artırmaktadır. Kurumsal kalite ile yükleme kapasitesi faktörü arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemez.

Ullah vd. (2023) teknolojik yenilik, finansal gelişme ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiye odaklanarak 14 finansal açıdan gelişmiş ülkeyi analiz etmektedirler. Panel AMG uzun dönem tahminlerine göre teknolojik yenilik, küreselleşme, ticari dışa açıklık ve yenilenebilir enerji kullanımı ekolojik ayak izini azaltarak çevresel sürdürülebilirliği desteklerken finansal gelişme ise ekolojik ayak izini artırarak çevresel sürdürülebilirliğin önünde bir engel oluşturmaktadır. Panel nedensellik çıktıları finansal gelişme ve ticari dışa açıklıktan ekolojik ayak izine doğru tek yönlü bir nedenselliğin yanı sıra teknolojik yenilik, küreselleşme ve yenilenebilir enerji kullanımı ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü bir nedenselliğe işaret etmektedir.

Shahbaz vd. (2023) finansal gelişme ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izine etkisine yoğunlaşarak en çok çevresel bozulmaya sahip 10 ülke ekonomisini panel teknikleriyle analiz ederler. Panel CCEMG tahminleri finansal gelişme, ekonomik büyüme ve yenilenebilir olmayan enerji tüketiminin ekolojik ayak izini artırarak çevre kalitesini bozduğu yönünde deliller sunmaktadır. Ticari dışa açıklık ile ekolojik ayak izi arasında istatistiki anlamlı bir ilişki tespit edilemez. Finansal gelişmeden ekolojik ayak izine tek yönlü bir nedensellik ile birlikte ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında iki yönlü bir nedensellik te belirlenmektedir.

Józwik vd. (2023) merkezi Avrupa ülkelerinde dijitalleşme ve finansal gelişmeyi CO₂ emisyonları modeline dahil ederek yenilenebilir enerji kullanımının çevresel kaliteye olan etkisini analiz etmektedirler. AMG tahminleri ekonomik büyümenin CO₂ emisyonlarını artırdığını, dijitalleşme ve yenilenebilir enerji kullanımının ise azaltıcı bir rol oynadığını tespit eder. Finansal gelişme ile CO₂ emisyonları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmaz. Panel nedensellik çıktıları tüm bağımsız değişkenler ile CO₂ emisyonları arasında iki yönlü bir nedenselliğe rastlamaktadır.

Ullah vd. (2024) OECD ülkelerinde çevresel Kuznets eğrisi hipotezi bağlamında dijitalleşme, teknolojik ve finansal yenilikler ile çevre kalitesi arasındaki ilişki üzerinde dururlar. Uzun dönem elastikiyet katsayı tahminleri finansal yeniliğin CO₂ emisyonlarını düşürdüğünü teknolojik yenilik ve dijitalleşmenin ise CO₂ emisyonlarını teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ilk değişken çevre kalitesini iyileştirirken son iki değişken ise çevre kalitesini bozucu etkiler ortaya çıkarmaktadır. Finansal ve teknolojik yenilikten CO₂ emisyonlarına doğru bir nedenselliğin yanı sıra dijitalleşme ve ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasında iki yönlü nedensellik de kendisini hissettirmektedir.

Ampirik literatürden çıkarılabilecek en önemli sonuç OECD ülkeleri ile ilgili çalışmaların sınırlı olmasıdır. Ayrıca, Saqib vd. (2023)'nin çalışması dışında CCE-MG ve AMG tahmincilerini birlikte uygulayan bir başka çalışmaya rastlanılmamaktadır. Bir başka önemli husus ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, enerji verimliliği ve yeşil büyüme değişkenlerini birlikte ekolojik ayak izi denkleminde modelleyen bir çalışma söz konusu değildir. Literatürdeki bu açıkları doldurabilmek için bu çalışma söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiye OECD ülkeleri özelinde analiz etme amacını taşır.

Mughal vd. (2022) teknolojik yenilikler-çevresel bozulma ilişkisini Güney Asya ülkeleri bağlamında analiz eder. Bulgular teknolojik yenilikler ve enerji kullanımının çevre kirliliğini artırdığını gösterirken çalışmada Çevresel Kuznet Eğrisi hipotezini destekleyici bulgulara da rastlanmaktadır.

Yılmaz (2024) STIRPAT modeli çerçevesinde Türkiye ekonomisinde çevresel bozulmanın sürükleyicilerini analiz eder. ARDL modeli yardımıyla enerji kullanımı ve nüfus ekolojik ayak izini artırırken teknolojik yenilikler ve ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında herhangi bir anlamlı ilişki bulunamaz.

Koç vd. (2022) ARDL modelini Türkiye ekonomise uygulayarak çevresel bozulmanın altında yatay etmenleri ampirik olarak test eder. Uzun dönem çıktıları ekonomik büyüme, ticari açıklık ve kentleşmenin karbon emisyonlarını teşvik ettiğini tespit eder.

3. Model ve Metodoloji

Çalışma ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, enerji verimliliği ve yeşil büyüme değişkenlerinin ekolojik ayak izi ile olan ilişkisini araştırabilmek için aşağıdaki gibi bir doğrusal regresyon denklemini baz almaktadır:

$$\ln EFP_{it} = \alpha + \gamma_1 \ln GDP_{it} + \gamma_2 \ln CAP_{it} + \gamma_3 \ln EP_{it} + \gamma_4 \ln GG_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Söz konusu regresyon denkleminde i , t ve ε sırasıyla ülkeleri, zaman dilimini ve hata terimlerini temsil etmektedir. $\ln$ doğal logaritmayı, γ_1 , γ_2 , γ_3 ve γ_4 ise elastikiyet katsayılarını yani ekolojik ayak izinin ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, enerji verimliliği ve yeşil büyüme elastikiyetini açıklamaktadır. Kişi başına EFP ekolojik ayak izini, GDP kişi başına reel GSYİH'yı, CAP sermaye oluşumunu, EP enerji verimliliğini ve GG ise yeşil ekonomik büyümeyi ifade etmektedir. Değişkenler logaritmik halleri ile analizlerde kullanılmaktadır. Değişkenlerin verileri GFN, WDI ve OECD veri tabanlarından temin edilmektedir. 1994-2020 yıllık verilerin kullanıldığı bu çalışmadaki tüm değişkenlere ilişkin ayrıntılı bilgiler Tablo 1'de raporlanmaktadır. Çalışmanın analizi için 1994-2020 döneminin seçilmesinde değişkenlerin elde edilebilirliği özellikle de enerji verimliliği ve yeşil büyüme verilerinin söz konusu dönem için bulunabilirliği etkili olmuştur.

Tablo 1. Değişken bilgileri

Değişkenler	Sembol	Ölçüt	Kaynak
Ekolojik ayak izi	EFP	Ekolojik ayak izi (kişi başına, gha)	GFN
Ekonomik büyüme	GDP	Kişi başına GSYİH (2015 \$)	WDI
Sermaye oluşumu	CAP	Sermaye oluşumu (GSYİH'nın yüzdesi)	WDI
Enerji verimliliği	EP	TPES birimi başına GSYİH	OECD
Yeşil ekonomik büyüme	GG	CO ₂ verimliliği	OECD

Ekonometrik strateji olarak çalışma öncelikle yatay-kesit bağımlılığı ve eğim heterojenliğinin araştırılması ile başlamaktadır. Panel veri araştırmalarında ön hazırlık testleri olarak kabul edilen bu testlerin ilki için Pesaran (2004)'ün CD testinden istifade edilmektedir. Eğim heterojenliğinin incelenmesinde ise Pesaran-Yamagato (2008) testi uygulanmaktadır.

Metodolojik açıdan ikinci aşamada birim kök analizi gerçekleştirilmektedir. Bu amaçla Pesaran (2007)'ün CADF testi uygulanmaktadır. Yatay-kesit bağımlılığını ön plana aldığı için ikinci nesil birim kök testlerinden olan bu yaklaşım aşağıdaki regresyon denklemini baz alır:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{it-1} + \gamma_i \hat{y}_{t-1} + \theta_i \Delta \hat{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Bu denklemde $i = 1, \dots, N$, $t = 1, \dots, T$ ve $\hat{y}_t$ yatay-kesit ortalamaları temsil etmektedir. Bu yaklaşımda sıfır hipotezi $H_0: \beta_i = 0$ tüm i 'ler için, alternatif hipotez ise $H_1: \beta_i < 0$ bazı i 'ler için şeklinde kurulmaktadır.

Çalışmada metodolojik açıdan üçüncü aşamada seriler arasında eşbütünleşmenin varlığı araştırılmaktadır. Burada Pedroni (2001) ve Westerlund (2005)'ün eşbütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır.

Metodolojik açıdan dördüncü aşamayı uzun dönem parametrelerinin tahmin edilmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda Bond ve Eberhardt (2013)'ün AMG tahmincisi ile Pesaran (2006)'ın CCE-MG tahmincisi uygulanmaktadır. AMG tahmincisi ikinci nesil yaklaşımlardan olup aşağıdaki modelleri baz alır:

$$\Delta Z_{it} = \theta_i + \beta_i \Delta Y_{it} + \pi_i f_t + \sum_{t=2}^T \gamma_i \Delta D_t + \mu_{it} \quad (3)$$

$$\hat{\beta}_{AMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \quad (4)$$

Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE-MG tahmincisi AMG tahmincisi gibi ikinci nesil panel yaklaşımlarından olup heterojenlik ve yatay-kesit bağımlılığı durumlarında oldukça etkin ve sağlıklı sonuçlar verebilmektedir. Bu tahmin prosedürü aşağıdaki modelleri dikkate alır:

$$y_{it} = \alpha_{1i} + \beta_i x_{it} + \delta_i \bar{y}_{it} + \theta_i \bar{x}_{it} + \varphi_i f_t + \mu_{it} \quad (5)$$

$$CCMG = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \quad (6)$$

4. Bulgular

Çalışmanın ampirik analizlerinden elde edilen ilk bulgular özet istatistikler ve korelasyon matrisi bilgileridir. Ortalama ve medyan değerleri en düşük seri lnGG serisidir. Bunun tam aksine bu istatistik değerlerinde en yüksek veriler lnGDP serisine aittir. Standart sapması en düşük ve en yüksek seriler sırasıyla lnCAP ve lnGG'dir. En yüksek minimum ve maksimum değere sahip serimiz ise lnGDP'dir (Tablo 2). Korelasyon bulgularını Tablo 3 rapor etmektedir. lnGDP ve lnCAP lnEFP ile pozitif korelasyonlu iken lnEP ve lnGG lnEFP ile negatif korelasyonludur.

Tablo 2. Özet istatistikler

İstatistikler	lnEFP	lnGDP	lnCAP	lnEP	lnGG
Mean	0.779	4.574	1.342	3.956	0.680
Median	0.759	4.546	1.345	3.977	0.673
Std. dev.	0.114	0.100	0.060	0.140	0.193
Min.	0.539	4.291	1.175	3.616	0.334
Max.	1.038	4.783	1.505	4.252	1.200
Skewness	0.557	-0.345	0.073	-0.489	0.275
Kurtosis	2.543	2.915	3.117	2.617	2.740

Tablo 3. Korelasyon matrixi

Değişkenler	lnEFP	lnGDP	lnCAP	lnEP	lnGG
lnEFP	1.000				
lnGDP	0.466	1.000			
lnCAP	0.048	-0.219	1.000		
lnEP	-0.847	-0.244	-0.106	1.000	
lnGG	-0.667	-0.012	0.006	0.652	1.000

Özet istatistikler ve korelasyon bulgularının ardında panelde ön hazırlık testleri olan yatay-kesit bağımlılığı ve eğim heterojenliği testlerine geçilmiştir. Elde edilen ampirik çıktılar Tablo 4'te görülmektedir. Tüm seriler için Pesaran CD test değerleri istatistiki olarak anlamlı olduğundan “yatay kesit bağımlılığı vardır” denir. Pesaran-Yamagato Δ test istatistik değerleri anlamlı olduğundan “panelde eğim heterojenliği vardır” denir.

Tablo 4. Yatay kesit bağımlılığı ve eğim heterojenliği

Panel A. Yatay kesit bağımlılığı analizi			
Değişkenler	Pesaran CD testi		p-değeri
lnEFP	20.08***		0.000
lnGDP	25.84***		0.000
lnCAP	2.45**		0.014
lnFP	26.12***		0.000
lnGG	25.84***		0.000
Panel B. Eğim heterojenliği		test-istatistiği	p-değeri
Pesaran-Yamagata		Δ 10.005	0.000
		$\Delta_{adj.}$ 11.345	0.000

Not: *** ve **, %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

Panel bulguları arasında birim kök sonuçları Tablo 5'te açıklanmaktadır. Bulgulara göre her bir seri düzeyde değil de birinci farklarında durağan olduğunu dolayısıyla serilerin fark-durağan seriler olduğu ortaya konmaktadır. Tablo 6'da ise seriler arasında bir eşbütünleşmenin araştırılması neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Pedroni ve Westerlund eşbütünleşme yaklaşımları lnGDP, lnCAP, lnEP, lnGG ve lnEFP arasında bir eşbütünleşmeye yani bir uzun dönem ilişkisine işaret etmektedir.

Tablo 5. CADF test sonuçları

	Sabitli		Sabitli-trendli	
	Düzyey	Birinci fark	Düzyey	Birinci fark
lnEFP	-1.861	-2.704***	-2.708	-3.950***
lnGDP	-1.497	-2.921***	-2.647	-2.979**
lnCAP	-1.264	-2.679***	-1.830	-3.060**
lnEP	-1.972	-3.913***	-2.639	-4.187***
lnGG	-1.983	-3.840***	-2.700	-2.952**

Not: *** ve **, %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

Tablo 6. Eşbütünleşme sonuçları

Eşbütünleşme testleri	İstatistik	p-değeri
<i>Panel A. Pedroni</i>		
Modified PP t	-2.256**	0.012
PP t	-10.662***	0.000
ADF t	-10.228***	0.000
<i>Panel B. Westerlund</i>		
Variance ratio	-1.896**	0.029

Not: *** ve **, %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

Seriler arasında bir uzun dönem ilişkisinin tespit edilmiş olması bu ilişkinin yönü ve boyutunun araştırılmasını gerektirmektedir. Bu amaçla uygulanan CCE-MG tahmincisinden elde edilen çıktılar Tablo 7'ye aktarılmıştır. İlk katsayımız lnGDP'ye ait olup 1.553 ve pozitif olarak tespit edilmiştir. Bu, "lnGDP'deki %1'lik bir artışın lnEFP'de %1.553'lük bir artışa neden olacağı" şeklinde yorumlanabilmektedir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırıcı bir ekti yaratmaktadır. Bu çıktı Pakistan ekonomisi için turizm, enerji tüketimi, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini test eden Liu vd. (2022)'nin ampirik bulgusu ile aynı yöndedir. Bu çalışma ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini teşvik ettiği yönünde bir delil sunar. Bulgumuz reel gelir-ekolojik ayak izi ilişkisini 27 en yüksek emisyon düzeyine sahip ülke için analiz eden Uddin vd. (2017)'nin pozitif bulgusu ile de örtüşmektedir. Çalışma aynı zamanda ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru bir nedenselliği de ortaya koymaktadır.

İkinci CCE-MG tahmin bulgumuza göre lnCAP katsayısı 0.236 ve pozitif olarak tahmin edilmiştir. Bu durum "lnCAP'daki %1'lik bir artışın lnEFP'yi %0.236 artıracığı" şeklinde açıklanabilmektedir. Böylece, sermaye oluşumu da ekonomik büyüme gibi ekolojik ayak izini teşvik edici bir rol üstlenmektedir. Bulgumuz yenilenebilir enerji, doğal kaynaklar, sermaye oluşumu ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi analiz eden ve bu ilişkiyi G20 ülkeleri için araştıran Li vd. (2023)'in CS-ARDL bulguları ile aynı yöndedir. Yenilikler, doğal kaynaklar, sermaye oluşumu ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi OECD ülkelerinde sistem GMM yaklaşımı ile ele alan Appiah vd. (2023)'nin bulguları bulgumuz ile benzer değildir. Bu çalışma sermaye oluşumunun ekolojik ayak izini azalttığı yönünde kanıtlar sunar.

Üçüncü olarak; lnEP katsayısı -0.749 ve negatif olarak belirlenmiştir. Bu, aslında "lnEP'deki %1'lik bir artışın lnEFP'de %0.749'luk bir azalışı beraberinde getireceği" şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu nedenle enerji verimliliği ekolojik ayak izini azaltıcı bir etki ortaya koymaktadır. Bu bulgumuz Akpanke vd. (2004)'nin CS-ARDL tekniğini kullanarak OECD ülkeleri için elde ettiği negatif bulgu ile örtüşmektedir. Enerji verimliliği, finansal istikrar ve çevresel bozulma ilişkisini Fourier yaklaşımlarını uygulayarak Bulgaristan ekonomisi için analiz eden Kirikkaleli vd. (2023)'nin ortaya koyduğu bulgu da bu yöndedir. Bu çalışmaya göre enerji verimliliği çevresel bozulmayı engellemektedir. Addai vd. (2022)'nin Fourier yaklaşımları kullanarak enerji verimliliği-çevresel

bozulma ilişkisine odaklanarak Almanya ekonomisi için ortaya koyduğu ampirik bulgular da bu sonuçları desteklemektedir.

Son olarak; lnGG katsayısı -0.392 ve negatif olarak tahmin edilmiştir. Böylece, “lnGG’deki %1’lik bir artışın lnEFP’de %0.392’lik bir azalışa neden olacağı” şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu durum yeşil ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini engelleyici bir fonksiyon gördüğünü kanıtlamaktadır. Bu bulgu Dam vd. (2024)’in OECD ülkeleri için PMG-ARDL, AMG, DFE ve MG bulguları ile örtüşmektedir. Sonuçlar yeşil büyümenin ekolojik ayak izini düşürdüğü yönündedir. Javed vd. (2024)’in bulguları da çalışmamızın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Yeşil büyüme-ekolojik ayak izi ilişkisini inceleyen ve CS-ARDL tahmincisi uygulayan Hassan vd. (2023)’in uzun dönem bulguları da bu çalışmaların bulgularını desteklemektedir.

CCE-MG tahminlerinin Tablo 8’de gözüken AMG tahminleriyle örtüştüğü görülmektedir. Yani, uzun dönemde ekonomik büyüme ve sermaye oluşumu ekolojik ayak izini teşvik ederken enerji verimliliği ve yeşil ekonomik büyüme ise ekolojik ayak izini düşürücü bir etki yapmaktadır.

Tablo 7. CCE-MG tahminleri

Bağımlı değişken: lnEFP	Katsayılar	z-değeri	Standart hata	p-değeri
Değişkenler				
lnGDP	1.553***	3.25	0.478	0.001
lnCAP	0.236*	1.78	0.133	0.075
lnEP	-0.749***	-4.20	0.178	0.000
lnGG	-0.392*	-1.84	0.213	0.066
Constant	-0.060	-0.05	1.159	0.959
Wald- χ^2	34.70			
Prob.	0.000			
RMSE	0.012			

Tablo 8. AMG tahminleri

Bağımlı değişken: lnEFP	Katsayılar	z-değeri	Standart hata	p-değeri
Değişkenler				
lnGDP	0.772***	3.83	0.201	0.000
lnCAP	0.286**	2.10	0.136	0.035
lnEP	-0.327*	-1.73	0.189	0.084
lnGG	-0.275*	-1.86	0.148	0.063
Constant	-1.214	-0.99	1.228	0.323
Wald- χ^2	25.54			
Prob.	0.000			
RMSE	0.013			

Not: ***, ** ve *, %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

5. Sonuç

Bu çalışmada ekolojik ayak izinin belirleyicileri yani ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, enerji verimliliği ve yeşil ekonomik büyümenin ekolojik ayak izine etkisi seçilmiş OECD ülkeleri örneğinde tahmin edilmiştir. Birim kök analizinde CADF testi, eşbütünleşme analizinde Pedroni ve Westerlund yaklaşımları, katsayı tahminlerinde ise CCE-MG ve AMG tahmincileri uygulanmıştır.

Ekonometrik bulgular seriler için yatay-kesit bağımlılığını ve eğim heterojenliğini ortaya koymuştur. Bulgular aynı zamanda serilerin fark durağan olduğunu ve seriler arasında yani ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, enerji verimliliği, yeşil ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında bir eşbütünleşmeye rastlamaktadır. Hem CCE-MG hem de AMG tahminleri ekonomik büyüme ve sermaye oluşumunun ekolojik ayak izini artırdığını, enerji verimliliği ve yeşil ekonomik büyümenin ise düşürücü bir etki bıraktığını tespit etmiştir. Böylece ilk iki değişken çevresel bozulmayı artırıcı, son iki değişken ise çevresel bozulmayı azaltıcı bir fonksiyon görmüştür.

Bulgular OECD ülkeleri politika yapıcılarına önemli eğilimler sunmaktadır. Ekonomik büyümenin çevresel bozulmaya yol açması ampirik bulgusu politika yapıcılarına geleneksel ekonomik büyüme yaklaşımı yerine yani fosil enerji kaynaklarını kullanan yaklaşımlar yerine yenilenebilir enerji

kaynaklarına dayanan ve çevre duyarlı uygulamaları ön plana alan yeşil büyüme yaklaşımı tavsiye edilebilir. Yeşil büyüme stratejileri enerji verimliliği, etkinliği ve tasarrufu sağlayan çevre kalitesini iyileştiren adımları içermektedir. Bu yaklaşım klasik büyümeyi çevresel sürdürülebilirlik/sürdürülebilir kalkınma stratejileri ile bütünleştiren yenilikçi bir yaklaşımdır. Ayrıca sermaye yatırımlarının geleneksel sektörler yerine teknolojik yeniliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan sektörlerin sermaye yatırımlarına doğru kaydırılması salık verilebilir. Son olarak; enerji verimliliğini artıracak proje ve yatırımlara gerek kamusal gerekse özel sektör finansman imkanlarının daha fazla yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu uygulamalar; atık ısıların geri dönüşümü, elektrik sistemleri ve otomasyon alanlarını içerebilecektir.

Çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. İlk olarak panel nedensellik analizine değinilmemiştir. İkinci olarak çevresel bozulmanın önemli belirleyicileri arasında yer alan endüstrileşme, kurumsal kalite, finansal gelişme, küreselleşme, yeşil teknolojik yenilikler gibi değişkenlerin bazı nedenlerden dolayı çalışmada modellenemediği görülmektedir. Gelecekteki çalışmaların bu iki kısıtı dikkate alarak çalışmalarına yön vermeleri salık verilebilir. Yani bu yeni değişkenlerin regresyon modelinde bağımsız değişkenler olarak analize dahil edilmesinin yanı sıra panel nedensellik analizi gerçekleştirilerek değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü tespit edilebilir. Böylece politika yapıcılarına daha fazla bilgi sunmak mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Addai, K., Ozbay, R.D., Castanho, R.A., Genc, S.Y., Couto, G. and Kirikkaleli, D. (2022). Energy productivity and environmental degradation in Germany: Evidence from novel Fourier approaches. *Sustainability*, 14, 16911. <https://doi.org/10.3390/su142416911>
- Ahakwa, I. and Tackie, E.A. (2024). Natural resources as a double-edged sword towards ecological quality: Can environmental regulations and green human capital rectify the adverse impacts? *Journal of Cleaner Production*, 457, 142436. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.142436>
- Akpanke, T.A., Deka, A., Ozdeser, H. and Seraj, M. (2024). Ecological footprint in the OECD countries: do energy efficiency and renewable energy matter? *Environmental Science and Pollution Research*, 31, 15289-15301. <https://doi.org/10.1007/s11356-024-32151-1>
- Ali, M., Joof, F. and Radulescu, M. (2023). Testing the impacts of renewable energy, natural resources rent, and technological innovation on the ecological footprint in the USA: Evidence from Bootstrapping ARDL. *Resources Policy*, 86, 104139. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104139>
- Appiah, M., Li, M., Sehrish, S. and Abaji, E.E. (2023). Investigating the connections between innovation, natural resource extraction, and environmental pollution in OECD nations; Examining the role of capital formation. *Resources Policy*, 81, 103312. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103312>
- Bond, S. and Eberhardt, M. (2013). Accounting for unobserved heterogeneity in panel time series models. Working Paper. University of Oxford, Nuffield College.
- Dam, M.M., Durmaz, A., Bekun, F.V. and Tiwari, A.K. (2024). The role of green growth and institutional quality on environmental sustainability: A comparison of CO₂ emissions, ecological footprint and inverted load capacity factor for OECD countries. *Journal of Environmental Management*, 365, 121551. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.121551>
- Ehigiamusoe, K.U., Gupta, V. and Lean, H.H. (2019). Impact of financial structure on environmental quality: evidence from panel and disaggregated data. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 14 (10-12), 359-383. <https://doi.org/10.1080/15567249.2020.1727066>
- Famanta, M., Randhawa, A.A. and Yajing, J. (2024). The impact of green FDI on environmental quality in less developed countries: A case study of load capacity factor based on PCSE and FGLS techniques. *Heliyon*, 10, e28217. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e28217>
- Hassan, A., Yang, J., Usman, A., Bilal, A. and Ullah, S. (2023). Green growth as a determinant of ecological footprint: Do ICT diffusion, environmental innovation, and natural resources matter? *PLoS One*, 18(9), e0287715. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0287715>. eCollection 2023.
- Javed, A., Subhani, B.H., Javed, A. and Rapposelli, A. (2024). Assessing the efficacy of green growth, energy efficiency, and green innovation for environmental performance in top manufacturing nations in the framework of sustainable development. *Quality & Quantity*, 58, 5829-5863. <https://doi.org/10.1007/s11135-024-01918-6>
- Józwik, B., Dogan, M. and Gürsoy, S. (2023). The impact of renewable energy consumption on environmental quality in central European countries: The mediating role of digitalization and financial development. *Energies*, 16, 7041. <https://doi.org/10.3390/en16207041>
- Kirikkaleli, D., Addai, K. and Castanho, R.A. (2023). Energy productivity, financial stability, and environmental degradation in an Eastern European country: Evidence from novel Fourier approaches. *Heliyon*, 9(7), e18073. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18073>
- Kızılgöl, Ö. and Öndes, H. (2022). Factors affecting the ecological footprint: A study on the OECD countries. *Science of The Total Environment*, 849, 157757. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.157757>

- Koç, N., Bahadır, T. ve Koç, Ö.E. (2022). Türkiye’de çevre kirliliğinin belirleyicileri üzerine ekonometrik bir analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 204-225. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1137098>
- Li, Y., Wang, X., Imran, A., Aslam, M. and Mehmood, U. (2023). Analyzing the contribution of renewable energy and natural resources for sustainability in G-20 countries: How gross capital formation impacts ecological footprints. *Heliyon*, 9(8), e18882. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18882>
- Liu, Y., Sadiq, F., Ali, W. and Kumail, T. (2022). Does tourism development, energy consumption, trade openness and economic growth matters for ecological footprint: Testing the Environmental Kuznets Curve and pollution haven hypothesis for Pakistan. *Energy*, 245, 123208. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.123208>
- Maji, I.K., Habibullah, M.S., Saari, M.Y. and Abdul-Rahim, A.S. (2017) The nexus between energy price changes and environmental quality in Malaysia, *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(10, 903-909. <https://doi.org/10.1080/15567249.2017.1323052>
- Mughal, N., Arif , A., Jain, V., Chupradit, S., Shabbir, M.S., Ramos-Meza, C.S. and Zhanbayev, R. (2022). The role of technological innovation in environmental pollution, energy consumption and sustainable economic growth: Evidence from South Asian economies. *Energy Strategy Reviews*, 39, 100745. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2021.100745>
- Pedroni, P. (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *Review of Economics and Statistics*, 83, 727-731. <https://doi.org/10.1162/003465301753237803>
- Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics* 0435, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M.H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with multifactor error structure. *Econometrica* 74, 967-1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- Pesaran, M.H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M.H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142 (1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pham, D.T.T. and Nguyen, H.T. (2024). Effects of trade openness on environmental quality: evidence from developing countries, *Journal of Applied Economics*, 27(1), 2339610, <https://doi.org/10.1080/15140326.2024.2339610>
- Sapci, O. and Shogren, J.F. (2018). Environmental quality, human capital and growth, *Journal of Environmental Economics and Policy*, 7(2), 184-203. <https://doi.org/10.1080/21606544.2017.1384403>
- Saqib, N., Ozturk, I. and Usman, M. (2023). Investigating the implications of technological innovations, financial inclusion, and renewable energy in diminishing ecological footprints levels in emerging economies. *Geoscience Frontiers*, 14, 101667. <https://doi.org/10.1016/j.gsf.2023.101667>
- Shah, S.S., Murodova, G. and Khan, A. (2024). Achieving zero emission targets: The influence of green bonds on clean energy investment and environmental quality. *Journal of Environmental Management*, 364, 121485. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.121485>
- Shahbaz, M., Dogan, M., Akkus, H.T. and Gursoy, S. (2023). The effect of financial development and economic growth on ecological footprint: evidence from top 10 emitter countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 73518-73533. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-27573-2>
- Sugiharti, L., Akter, S., Das, M.K., Pattak, D.C., Esquivias, M.A. and Akter, S. (2025). Population dynamics, economic growth, energy mix, and environmental pollution in ASEAN: Exploring the role of renewable, nuclear, and nonrenewable energy using the CCEMG approach. *Environmental and Sustainability Indicators*, 26, 100598. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2025.100598>

- Uddin, G.A., Salahuddin, M., Alam, K. and Gow, J. (2017). Ecological footprint and real income: Panel data evidence from the 27 highest emitting countries. *Ecological Indicators*, 77, 166-175. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2017.01.003>
- Ullah, A., Dogan, M., Topcu, B.A. and Saadaoui, H. (2023). Modeling the impacts of technological innovation and financial development on environmental sustainability: New evidence from the world's top 14 financially developed countries. *Energy Strategy Reviews*, 50, 101229. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2023.101229>
- Ullah, A., Dogan, M., Pervaiz, A., Bukhari, A.A.A., Akkus, H.T. and Dogan, H. (2024). The impact of digitalization, technological and financial innovation on environmental quality in OECD countries: Investigation of N-shaped EKC hypothesis. *Technology in Society*, 77, 102484. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2024.102484>
- Westerlund, J. (2005). New simple tests for panel cointegration. *Econometric Reviews*, 24(3), 297-316. <http://www.tandfonline.com/pricing/journal/LECR20>
- Yılmaz, M. (2024). Türkiye’de ekolojik ayak izinin belirleyicileri: STIRPAT modeli. *İzmir İktisat Dergisi*, 39 (3), 637-657. <https://doi.org/10.24988/ije.1373210>
- Zheng, S., Irfan, M. and Al-Faryan, M.A.S. (2023). Do renewable energy, urbanisation, and natural resources enhance environmental quality in China? Evidence from novel bootstrap Fourier Granger causality in quantiles. *Resources Policy*, 81, 103354. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103354>.

GAZZE ÜZERİNE AKADEMİK ÇALIŞMALAR: BİBLİYOMETRİK ANALİZ VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Saime KAVAKCI¹

Öz

İsrail ve Filistin arasındaki çatışma 7 Ekim 2023 tarihinde başlamamış olmakla birlikte bu tarih itibarıyla Gazze’de ciddi bir savaş ve soykırım yaşandığı söylenebilir. Filistin bölgesinde yaşanan çatışmalara karşı dünya kamuoyunda çeşitli yönde tepkiler ve söylemler gelişmiştir. Çeşitli platformlarda konuya ilişkin birçok etkinlik ve çalışmalar yapılmıştır. Gazze ile ilgili çeşitli platformların yanında akademik çalışmaların yönelimi ve çıkarımları da önemlidir. Bu bağlamda çalışma, 7 Ekim 2023 tarihinden sonra yaşananların akademi dünyasında Gazze ile ilgili yapılmış çalışmaların yönünü tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, WoS indeksinde yer alan araştırmalarda “Gazze” kelimesi ilgili tarih kapsamında taranmıştır. Elde edilen veriler bibliyometrik analiz ve literatür değerlendirme yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan bibliyometrik analiz sonuçlarına göre; yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun Social Sciences Citation Index (SSCI) indeksli dergilerde yayınlandığı, konuya ilişkin yayın yapan araştırmacıların büyük bir kısmını ABD’li akademisyenler olduğu ve bu yayınların yıllar itibarıyla artış gösterdiği görülmüştür. Yapılan çalışmalar araştırma alanlarına göre incelendiğinde ise “Genel İç Hastalıkları” alanında yapıldığı ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nden (SKH) “03 Sağlıklı Bireyler” ile ilişkili oldukları tespit edilmiştir. İncelenen dönemde yayınlanan makalelerin Gazze’de yaşanan ekonomik durumu ne ölçüde ve ne şekilde ele aldığına yönelik olarak literatür değerlendirmesi yapılmıştır. Yapılan literatür değerlendirmesine göre, ekonomi alanına ilişkin çalışmalar nispeten yetersiz olmakla birlikte son zamanlarda yapılan çalışmaların güncel sorunları ve gelişmeleri takip ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gazze, WoS Endeks, Bibliyometrik Analiz, Literatür Değerlendirmesi, Boykot

JEL Kodları: A13, C89, M20, Z10

ACADEMIC STUDIES ON GAZA: BIBLIOMETRIC ANALYSIS AND LITERATURE REVIEW

Abstract

Although the conflict between Israel and Palestine did not begin on October 7, 2023, it can be said that a serious war and genocide have been taking place in Gaza since that date. Various reactions and statements have emerged in the global public sphere regarding the conflicts in the Palestinian territories. Numerous events and studies have been conducted on the subject across various platforms. Alongside various platforms related to Gaza, the direction and conclusions of academic studies are also important. In this context, the study was conducted to determine the direction of academic studies related to Gaza after October 7, 2023. To this end, the word “Gaza” was searched in studies included in the WoS index within the relevant time frame. The data obtained were examined using

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü, İslami Sigortacılık Bölümü, saimekavakci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8257-6983,

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 30.05.2025

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 20.10.2025

DOI: 10.56337/sbm.1709713

Atıf (Cite): Kavakcı, S. (2025). Gazze Üzerine Akademik Çalışmalar: Bibliyometrik Analiz ve Literatür Değerlendirmesi, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2025(2), 160-174.

bibliometric analysis and literature review methods. According to the results of the bibliometric analysis conducted, it was observed that the vast majority of the studies were published in journals indexed in the Social Sciences Citation Index (SSCI), that a large proportion of the researchers publishing on the subject were US academics, and that the number of publications increased over the years. When the studies were examined according to their research areas, it was determined that they were conducted in the field of “General Internal Medicine” and were related to Sustainable Development Goal (SDGs) “03 Good Health and Well-being.” A literature review was conducted on the extent and manner in which the articles published during the period under review addressed the economic situation in Gaza. According to the literature review, while studies related to the field of economics are relatively insufficient, recent studies have been found to follow current issues and developments.

Keywords: Gaza, WoS Index, Bibliometric Analysis, Literature Review, Boycott

JEL Code: A13, C89, M20, Z10

1. Giriş

Filistin İsrail arasında yaşanan olaylar veya daha doğru ifade etmek gerekirse İsrail’in Filistin halkına uyguladığı zulüm ve siyonist yayılmacı düşünce sistemi uzun yıllardır devam etmektedir. Özellikle 7 Ekim 2023 yılı itibariyle yeni başlamayan fakat hız kazanan soykırım yaklaşık iki yıldır tüm dünya ülkelerinin gözü önünde gerçekleşmektedir. Soykırım karşıtı veya yanlısı olarak yapılan çeşitli açıklamalar hem sivil toplum kuruluşları hem de devletler tarafından yapılmıştır. Her meselede olduğu gibi bu konuda da tarafsız kalıp üç maymunu (duymadım-görmedim-bilmiyorum) oynayan kitleler olduğu da bir gerçektir.

Küresel manada önemli bir gerçeklik olan Gazze meselesi çeşitli platformlarda tartışılmaktadır. Her platformunun ortaya koyduğu çaba ve duruş önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada, 7 Ekim itibariyle başlayan soykırıma yönelik akademik topluluğun katkıları ve bu katkıların yönü tespit edilmeye çalışılmaktadır. Benzer şekilde Alqaisiya ve Perugini (2024) çalışmalarında, uluslararası akademik alanlarda, özellikle de Batı’da, özel statüye sahip benzersiz bir sorun teşkil ettiğini savunmaktadırlar.

Bilindiği gibi akademik yayınların topluma ve bilimsel ortama aktarılmasında akademik dergilerin önemi büyüktür. Bu dergilerin çeşitli açıdan değerlendirilerek dizinlendiği önemli dizinlerden bir tanesi de Web of Science indeksidir. WoS indeksi, akademik kalite açısından ve uluslararası yayınlara ulaşım noktasında önemli bir platformdur. Gazze konusunda akademik çalışmalar üzerine yapılan bu araştırmada WoS indeksinde yer alan dergiler taranmıştır.

Bibliyometrik analizler artık bilimsel çalışma alanları olarak yerlerini sağlamlaştırmıştır. Bu analizler bilimsel ve uygulamalı araştırma alanlarında değerlendirme metodolojisinin önemli bir parçası olmuştur. Bibliyometrik analiz bilimin çeşitli yönlerini incelerken kullanılmasının yanısıra kurumların veya üniversitelerin dünya genelindeki sıralanmasında da oldukça fazla kullanılmaktadır (Ellegaard & Wallin, 2015). Bibliyometrik analiz, büyük hacimli düzenlenmemiş verileri dikkatli bir şekilde anlamlandırarak kümülatif bilimsel bilginin ve iyi kurulmuş alanların evrimsel nüanslarının deşifre edilmesi ve şekillendirilmesi için önemlidir. Bu nedenle, iyi yapılmış bibliyometrik çalışmalar, bir alanın yeni ve önemli yollarla ilerlemesini sağlamak için doğru temeller oluşturabilir. Bibliyometrik analiz teknikleri iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; performans analizi ve bilim haritalamadır. Temelde, performans analizi araştırma bileşenlerinin katkılarını açıklarken, bilim haritalama ise araştırma bileşenleri arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır (Donthu vd., 2021).

Türkiye’de bibliyometrik analizlerin kullanımı son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Özellikle sosyal bilimler, eğitim, çevre, sağlık ve kültürel çalışmalar alanında yapılan araştırmalar bu yöntemin yaygınlaştığını göstermektedir (Gaberli, 2023; Güneş vd., 2025; Özbey, 2025; Yıldız, 2025). Bibliyometrik analizlerin özellikle Web of Science indeksinde yer alan çalışmalar üzerinde yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda araştırma konusu WoS indeksinde yer alan çalışmalar ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Öncelikli olarak yapılan akademik çalışmaların yönelimlerini tespit etmek amacıyla WoS indeksinde taratılan “Gazze” kelimesi ile çıkan sonuçlar

bibliyometrik analiz yöntemi ile çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Bilindiği gibi Gazze’de yaşananların bir başka boyutu da burada oluşan ciddi ekonomik problemlerdir (Butler; Motamedi; Tapper). Bu doğrultuda çalışmanın diğer amacı da yapılan akademik çalışmalarda Gazze’de yaşanan ekonomik durumun ne şekilde ele alındığını incelemektir. Bu amaca yönelik olarak araştırmada “İşletme Ekonomisi” alanında yapılmış çalışmalar tespit edilerek bu çalışmalara yönelik bir literatür değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışma, WoS indeksinde yer alan çalışmaların bibliyometrik analizi ve “İşletme ve Ekonomi” alanında yapılmış çalışmaların literatür değerlendirmelerinin yapıldığı iki temel bölümden oluşmaktadır. Veriler ve bulgulara ilişkin yorumlar ilgili bölümlerde yer almakla birlikte sonuç bölümünde konuya ilişkin tespit ve önerilere yer verilmektedir.

Bu çalışma, Gazze gibi siyasi, ekonomik ve en önemlisi insani açıdan önemli bir konunun akademik bağlamda yeterli ve kapsamlı bir şekilde ele alınıp alınmadığını incelemektedir. Çalışma sonucunda elde edilen veriler, akademik çalışmalardaki yetersizlik ve eksikliklerin görülebilmesi açısından önemlidir. Tespit edilen eksiklik ve yetersizliklerin sorumluluk bilincindeki akademisyenler tarafından giderileceği temenni edilmektedir.

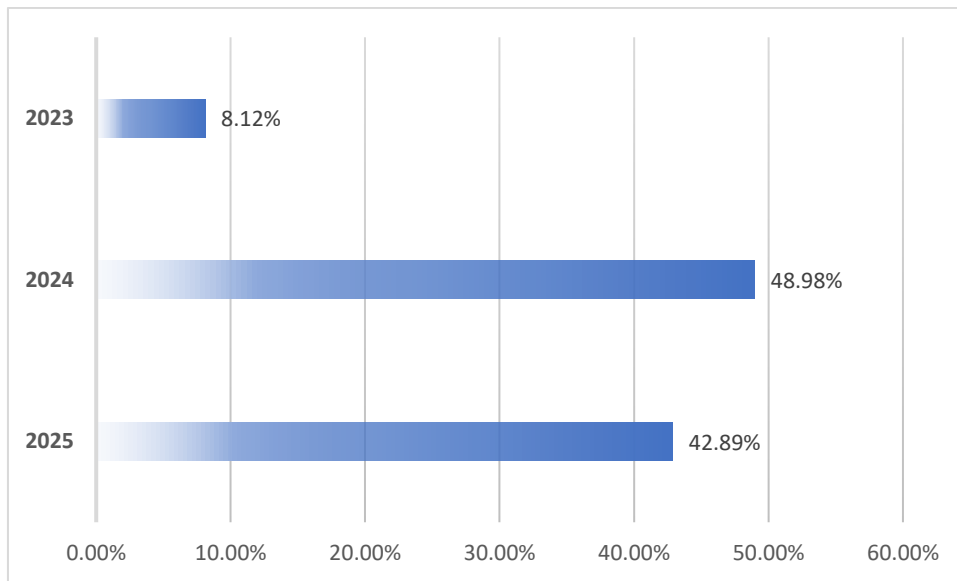
2. WoS İndeksinde Yer Alan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

WoS indeksinde araştırılmak istenen kelime/ler çeşitli şekillerde incelenmektedir. Tüm alanlarda, başlık, yazar, yayıncı vs. gibi birçok açıdan yapılan araştırmalardan “Gazze” kelimesi konu kapsamında araştırılmıştır. Konu kapsamında yapılan analizde ilgili kelime/ler başlık, özet, anahtar kelime artı, yazar anahtar kelimelerini kapsama dahil olmaktadır. Gazze ile ilgili yapılan 6,047 adet çalışma tespit edilmiştir. Fakat hem kapsamın yorumlanabilir şekilde daraltılması gerektiği hem de temel amacın 7 Ekim olaylarından sonra akademide yapılan çalışmaların yönelimini tespit etmek olduğu için araştırma 07-10-2023 ve 07-09-2025 tarihleri arasındaki yayınları kapsamaktadır. Bu tarihler kapsamında yapılan analiz çerçevesinde Gazze ile ilgili yapılmış 1,595 çalışma tespit edilmiştir (*Results for gaza (Topic)*). Elde edilen veriler çalışmada yüzdelik olarak aktarılmıştır. Bunun sebebi, bazı kategorilerde çalışmaların birden çok alanda yer alması ve kategoriler arası geçişkenlik bulunmasıdır. Yüzdelik dağılımlar ile makalenin amacına yönelik dağılımlar daha somut bir şekilde görülebilecektir. Bu bölümde tespit edilen çalışmalar yayın yılı, WoS indeksi, yayın yapan araştırmacıların ülkeleri, araştırma alanı ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’ne göre analiz edilmiştir.

2.1. Yayın yılına göre dağılım

Gazze’yi konu alan çalışmaların 7 Ekim 2023 itibariyle dağılımını görmek önemlidir. Bu nedenle Gazze ile ilgili yapılan yayınların yıllarına ilişkin bilgiler aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

Şekil 1: Yayın Yılına Göre Dağılım

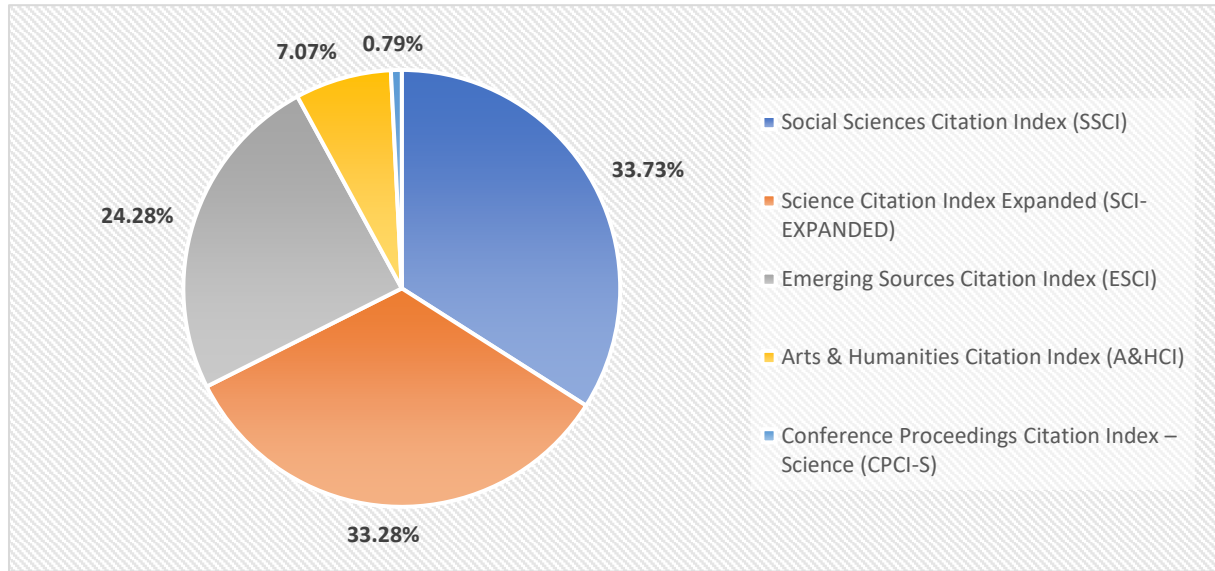
Kaynak: Web of Science analiz sonuçlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Gazze'ye ilişkin WoS indeksinde yapılan yayınların yıllarına bakıldığında 2023 ve 2024 yılları arasındaki farklılık göze çarpmaktadır. Açıkça görülmektedir ki 2024 yılında Gazze'ye yönelik yapılan çalışmalar ciddi oranda artmıştır. 2025 yılına ait veriler, yılın üçüncü çeyreğine kadar olan zaman dilimini kapsadığı için az görülmektedir (7 Eylül 2025). Fakat bu artışın 2025 yıl sonu verilerinde de görülmesi beklenmektedir. Tüm bu artış Gazze'ye ilişkin akademik çalışmalarda gözle görülür bir artışın olduğunu göstermektedir.

2.2. WoS indeksine göre dağılım

Web of Science dünyanın önde gelen atıf veri tabanlarından birisidir. Açık erişim dergileri de dahil olmak üzere dünya çapında yüksek etkiye sahip dergilerden makalelerin kayıtlarını, konferans bildirilerini ve kitapları içermektedir. İndeks kapsamı, abonelik derinliğine bağlıdır. Web of Science Core Collection, birçok bilimsel dergi, kitap, kitap serisi ve konferanstan toplanan bilgileri içeren on indekse sahiptir (*Web of Science Core Collection Overview*). Aşağıdaki şekilde Gazze ile yapılmış çalışmaların WoS indeksinde yer alan dağılımlarına yer verilmektedir.

Şekil 2: WoS İndeksine Göre Dağılım

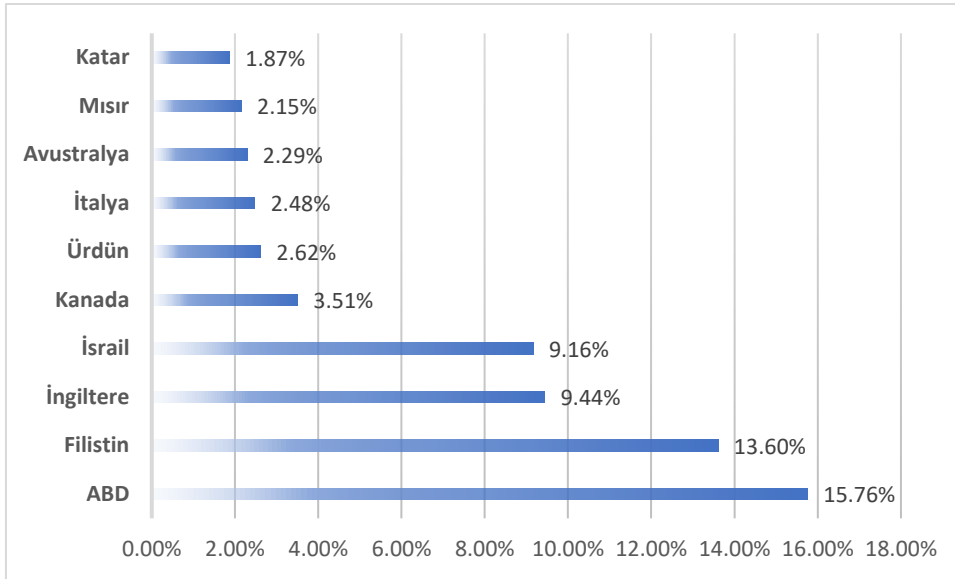
Kaynak: Web of Science analiz sonuçlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Bilindiği üzere WoS indeksinde taranan dergiler belli kategorilere ayrılmaktadır. Gazze ile yapılmış 1595 çalışmanın dağılımına bakıldığında yaklaşık %34 oranında Social Sciences Citation Index (SSCI) ve yine aynı oranlarda Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) indeksli yayınların olduğu görülmektedir. Bu oranları takiben yaklaşık %25 oranında Emerging Sources Citation Index (ESCI) ve %7 oranında da Arts & Humanities Citation Index (A&HCI) indeksli çalışmalar yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra %1'den az orana sahip Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH), Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S) ve Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH) indekslenen yayınlar yapılmıştır (*Web of Science Core Collection Overview*). Yapılan çalışmaların kalitesine yönelik yapılan incelemeye göre, Gazze'ye yönelik yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun SSCI ve SCI-EXPANDED gibi indekslerde dizinlenen dergilerde yayınlanan çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür.

2.3. Yazarların ülkelerine göre dağılım

WoS indeksinde yer alan çalışmalar aynı zamanda çalışmaları yapan akademisyenlerin ülke ve bölgelerine göre de tasnif edilmektedir. Aşağıdaki şekilde, Gazze ile ilgili yayın yapan akademisyenlerin ülkelerine ait bilgiler yer almaktadır.

Şekil 3: Yazarların Ülkelerine Göre Dağılım

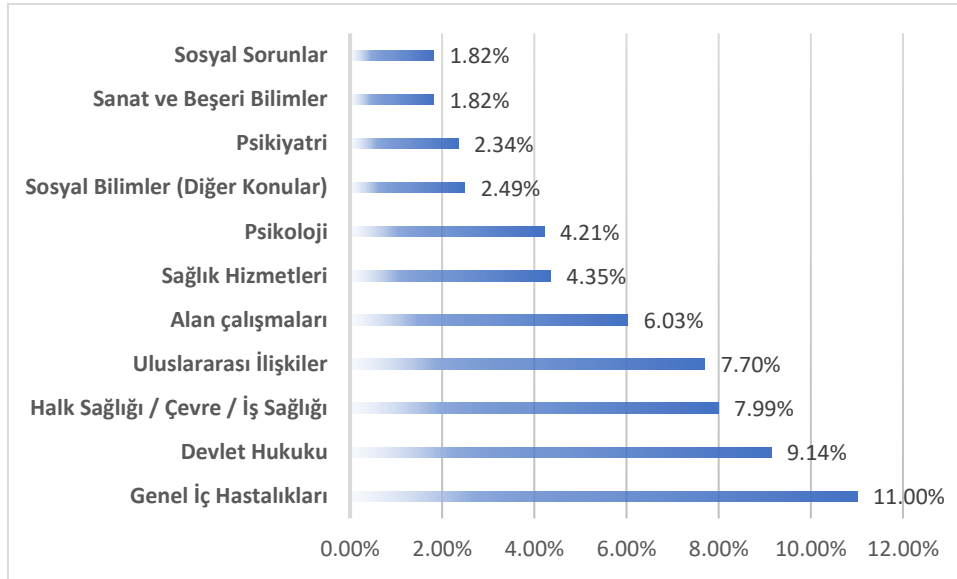
Kaynak: Web of Science analiz sonuçlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Gazze ile ilgili yayın yapan araştırmacıların ülke ve bölgelerine göre yapılan analizde en fazla yayının yaklaşık %16 oranı ile ABD'deki akademisyenler tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Gazze konusunda ciddi ve önemli tepkilerin özellikle Amerika'daki akademisyenler tarafından yapıldığı düşünüldüğünde bu sonucun çıkması şaşırtıcı değildir (Dasha vd., 2024). Amerika'yı takiben yaklaşık %14 ile Filistinli akademisyenler ve yaklaşık %9 oranıyla İsrailli akademisyenler tarafından çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Konunun muhatabı olan iki ülke akademisyenlerinin çalışmalarının yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Konuya ilişkin, yapılan çalışmaların içeriklerine yönelik bir araştırma önemli olacaktır. İçerik araştırması bu çalışmanın hacmi ve amacı dışında yer aldığı için kapsam dışında bırakılmıştır. Sözü edilen ülkeler dışında yaklaşık %10'luk bir oranla İngiltere yer almaktadır. Gazze ile ilgili yayın yapan Türk akademisyenlerin oranı ise 28 yayın ile yaklaşık %2'lik kesimi oluşturmaktadır. Bu sonuç, Türkiye'de konuya ilişkin nitelikli çalışmaların görece az olduğu izlenimini vermektedir.

2.4. Araştırma alanlarına göre dağılım

Akademik çalışmalar belli araştırma alanlarına göre tasnif edilmektedir. Yapılan çalışmaların hangi çalışma alanında yoğunlaştığını tespit etmek konuya ilişkin yaklaşımın yönünü anlamak açısından önemlidir. Bu nedenle Şekil 3'te Gazze ile ilgili yapılmış çalışmalar WoS indeksinde yer alan araştırma alanlarına göre tasnif edilmiştir.

Şekil 4: Araştırma Alanlarına Göre Dağılım

Kaynak: Web of Science analiz sonuçlarından elde edilmiştir.

Gazze ile ilgili yapılan çalışmalar araştırma alanlarına göre tasnif edildiğinde ise %11 oranında “Genel İç Hastalıkları” alanında yapıldığı görülmektedir. Bu alanı takiben %9 oranında “Devletler Hukuku”, yaklaşık %8 oranında “Halk Sağlığı/ Çevre/ İş Sağlığı” ve yaklaşık %8 civarında ise “Uluslararası İlişkiler” alanında çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Gazze ile ilgili en fazla “Genel İç Hastalıkları” alanında yazı yazılmış olması dikkat çekicidir ve bu alanda yazılmış bazı makalelere ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: “Genel İç Hastalıkları” Alanında Yapılmış Çalışmalar

Makale Başlığı	Yazar/lar	Dergi
“A Double Battle: Fighting Cancer in the Shadows of Conflict in Gaza/ Çifte Savaş: Gazze’deki Çatışmanın Gölgesinde Kanserle Mücadele”	Nashwan (2023)	Cureus Journal of Medical Science
“Analysis of Scientific Publications on the Gaza-Israeli Conflict/ Gazze-İsrail Çatışmasına İlişkin Bilimsel Yayınların Analizi”	Levin vd. (2023)	Israel Medical Association Journal
“Addressing the Effects of War on Gaza’s Healthcare System/ Savaşın Gazze’nin Sağlık Sistemi Üzerindeki Etkilerinin Ele Alınması”	Ahmed (2023)	Cureus Journal of Medical Science
“What is the Tolerance Limit of the Human Society in Face of the Killing of Innocent and Defenseless People of Gaza? Stop the Killing of Children and Infants in Gaza/ Masum ve Savunmasız Gazze Halkının Öldürülmesi Karşısında İnsan Toplumunun Tahammül Sınırı Nedir? Gazze’de Çocukların ve Bebeklerin Öldürülmesini Durdurun”	Akhondzadeh (2023)	Archives of Iranian Medicine
“Gaza: Polio vaccination campaign postponed amid "intense bombardment"/ Gazze: Çocuk felci aşılama kampanyası “yoğun bombardıman” nedeniyle ertelendi”	Mahase (2024)	BMJ-British Medical Journal
“Protect civilians’ lives and health care in Gaza/ “Gazze’de sivillerin yaşamlarını ve sağlık hizmetlerini koruyun””	Zugbun (2023)	LANCET

“Public Health Crisis in Gaza/ Gazze’de Halk Sağlığı Krizi”	Siscovick (2024)	JAMA-Journal Of The American Medical Association
“The Prevalence and Correlates of Depression, Anxiety, and Insomnia among Camp Residing Palestinian Women Migrants during the Outbreak of the War on Gaza: A Cross-Sectional Study from Jordan/ Gazze Savaşı Sırasında Kamplarda Yaşayan Filistinli Kadın Göçmenler Arasında Depresyon, Anksiyete ve Uykusuzluğun Yaygınlığı ve İlişkileri: Ürdün’den Kesitsel Bir Çalışma”	Gammoh vd. (2024)	MEDICINA-LITHUANIA
“Human rights violations in Gaza/ Gazze’de insan hakları ihlalleri”	Roed-Fauske veHjermann (2023)	TIDSSKRIFT FOR DEN NORSKE LAEGEFORENING
“Gaza is facing a humanitarian catastrophe/ Gazze insani bir felaketle karşı karşıya”	Seita veAl-Jadba (2023)	LANCET

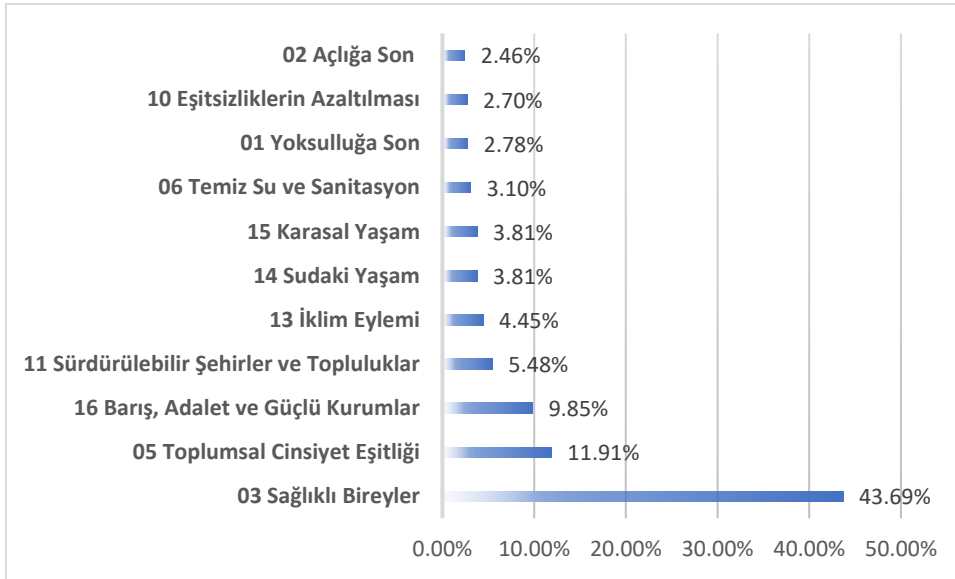
Kaynak: WoS veri tabanındaki bilgilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gazze ile ilgili en çok yayın yapılan “Genel İç Hastalıkları” alanında yazılan çalışmaların başlıklarına bakıldığında bu alanda yapılan çalışmaların yönünün Gazze’de yaşanan soykırım ve zulüm üzerine çevrildiği söylenebilir. Aynı şekilde Gazze ile ilgili PubMed’de yayınlanan çalışmaları inceleyen bir başka çalışmada Levin vd. (2023); Gazze yanlısı bakış açılarının (%43,2), İsrail yanlısı (%21,6) ve tarafsız (%35,1) bakış açılarını geride bırakarak baskın çıktığını ve Gazze yanlısı makaleler daha yüksek altmetrik puanları sergilediğini ve bunun da sosyal medya etkisini arttırdığını tespit etmiştir. Çalışmada ayrıca İsrail yanlısı yayınların ağırlıklı olarak İsrailliler tarafından yazıldığı bilgisi de paylaşılmıştır (Levin vd., 2023).

2.5. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine göre dağılım

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), 2030 yılına kadar yoksulluğun sona erdirilmesi, çevrenin korunması ve tüm insanlar için barış ve refahın sağlanması için harekete geçmeye yönelik evrensel bir çağrı olarak 2015 yılında 3. Uluslararası Kalkınma Finansmanı Konferansında kabul edilen küresel hedeflerdir (Tok vd., 2022). 2015 yılında Birleşmiş Milletler, 2015–2030 dönemini kapsayan yeni küresel kalkınma gündemini ilan etmiş ve bu doğrultuda üye devletlerin politika ve uygulamalarına yön vermesi amacıyla on yedi SKH’yi kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’na (UNDP) göre, SKH’ler kapsamlı kalkınmayı destekleyen evrensel bir çerçeve sunmakta; daha iyi ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek üzere, insanlığın ve gezegenin karşı karşıya olduğu küresel sorunları bütüncül bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Hedefler arasında yoksulluğun ortadan kaldırılması, iklim ve çevresel bozulmayla mücadele, insan sağlığı ve eğitimin iyileştirilmesi ile çevresel ve sosyo-ekonomik kalkınmaya ilişkin bir dizi başka hedef öne çıkmaktadır (Laldin & Djafri, 2021). Akademik literatürde de önemli bir yere sahip olan SKH’lerinin Gazze’ye yönelik yapılan çalışmalarda yönünü tespit etmek önemlidir. Bu kapsamda aşağıda yer alan şekilde SKH’lerine göre dağılıma yer verilmektedir.

Şekil 5: Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Göre Dağılım

Kaynak: Web of Science analiz sonuçlarından elde edilmiştir.

Yapılmış olan çalışmalar SKH doğrultusunda tasnif edildiğinde yaklaşık %44 ile en yüksek payı “03 Sağlıklı Bireyler” hedefi doğrultusunda yapılmış çalışmalar almaktadır. Bilindiği gibi bu hedef çerçevesinde “Sağlıklı hayatların garanti altına alınması ve mutluluğun her yaşta desteklenmesi” hedeflenmektedir (*United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development*). Yapılan çalışmaların bu alanda çoğunluk teşkil etmesi Gazze’deki ölümlerin doğrudan sağlık veya hastalık kaynaklı olmayıp yaşanan çatışmalar sonucu yeterli sağlık hizmeti alamamasından kaynaklanması açısından oldukça dikkat çekicidir.

Bir başka dikkat çekici sonuç ise yaklaşık %10 oranında “16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar” SKH doğrultusunda yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır. Bu hedef çerçevesinde Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla, barışçıl ve kapsayıcı toplumların teşvik edilmesi, adalete herkesin erişiminin güvence altına alınması ve tüm düzeylerde etkin, şeffaf ve kapsayıcı kurumların oluşturulması” hedeflenmektedir (*United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development*). Gazze’de yaşananlar özellikle 16 SKH’nin gerçeklerden ne kadar uzak olduğunu görmek açısından oldukça önemlidir. Buna karşılık çalışmada elde edilen sonuçlar, akademinin mevcut gelişmeleri göz ardı etmeden ortaya koyması açısından da umut vericidir.

3. Ekonomi Alanında Yapılmış Çalışmalara Yönelik Literatür Değerlendirmesi

Araştırmanın bir diğer amacı Gazze’de yaşanan ekonomik duruma ilişkin yapılan çalışmaları değerlendirmektir. Bu amaca yönelik olarak araştırma alanlarında “İşletme Ekonomisi” alanında yapılmış çalışmalar araştırılmış ve toplamda 28 çalışma tespit edilmiştir. (*Refine results for gaza (Topic) and Business Economics (Research Areas)*). Fakat bu çalışmalardan 7 tanesi Gazze’nin ekonomik durumunu konu almadığı için kapsam dışında tutulmuştur. Dolayısıyla bu bölümdeki araştırma, 21 çalışma üzerinden yürütülmüştür.

İşletme ekonomisi alanında yapılmış çalışmalar, çeşitli alt araştırma alanlarına sahiplerdir. Bu alanlardan Filistin’deki çatışmalar sonucunda yaşanan ekonomik gelişmeleri ekonomi-siyaset perspektifinden inceleyen çalışmalar önemlidir. Max Ajl (2024), Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail’in genel olarak Filistin’e, özelde ise Gazze Şeridi’ne yönelik saldırılarını tarihsel, bölgesel ve küresel bağlamda ele alan iki bölümlük kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur. Yazar, çalışmasının ilk bölümünde Arap-İran coğrafyasının, stratejik engelleri savaş ve yaptırımlar aracılığıyla ortadan kaldırmayı hedefleyen bir “kalkınmasızlık rejimi”nin etkisi altında bulunduğunu ileri sürmektedir. Aynı şekilde M. Ajl (2024)’ın Filistin sorunu ile ilgili yaptığı ikinci çalışmasında ise Gazze Şeridi’nde 1970’ler sonrası döneme odaklanılarak sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin gelişimi ve yörüngesi ele alınmaktadır. Çalışmada, Gazze Hamas’ın büyümesi ve gelişmesi, İsrail’in Gazze Şeridi’ne yönelik politikaları tartışılmakta ve İsrail’in 2006 sonrası kapatma politikası ile silahlı örgütlenme ve kapasite

artışı analiz edilmektedir. Ayrıca çalışmada, ABD'nin Filistin politikasına yönelik farklı açıklamaları ele alınmakta ve "İsrail Lobisi" tezinin çeşitli versiyonları tartışılmaktadır. Yaşanan çatışmalar sadece İsrail-Filistin devletinde ekonomik ve sosyal sorunlara neden olmamakta ayrıca bölgenin ekonomik olarak istikrarsızlığına da ortam oluşturmaktadır. Sebenius (2024)'de bu temel problemten yola çıkarak çalışmada, "Müzakereler ile daha barışçıl ve müreffeh bir Orta Doğu nasıl sağlanabilir?" sorusunu ortaya atmıştır. Yazar çalışmanın ilk hedefinin Suudi Arabistan ve/veya Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) tarafından ilan edilmesi gereken bir "Arap-İsrail-Filistin Barış Girişimi (AIPPI-Arab-Israeli-Palestinian Peace Initiative)" gibi büyük bir pazarlığın unsurlarını tanımlamak olarak belirtmiştir. Pazarlık girişiminin başarılı bir şekilde müzakere edilememesinin taraflar için potansiyel maliyetler doğuracağı öngörülmektedir. Çalışmada müzakereler için bir çıkış noktası olarak, bu vizyonu gerçekleştirmek için gerekli olan İsraililer, Filistinliler ve Arap devletlerinin fayda ve yükümlülükleri detaylandırılmaktadır. Makalede yer alan analiz, engelleme ihtimali bulunan zorlu unsurlara rağmen kritik paydaşlar arasında bir "olası anlaşma bölgesi"nin (ZOPA-Zone of Possible Agreement) var olabileceğini göstermektedir.

İsrail- Filistin savaşının temel sonuçlarından bir tanesi de İsrail devlet ve işletmelerine yönelik yapılan protestolar ve boykot çalışmalarıdır. Konuya ilişkin Bany Mohammed vd. (2025)'lerinin kaleme aldığı çalışmada Arap dünyasındaki çok uluslu şirketlerin Gazze çatışması sırasında sosyal medyada marka algısının nasıl değiştiği araştırılmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda sosyal medyanın Gazze-İsrail savaşı sırasında boykot edilen şirketlere yönelik kamuoyu algısı üzerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Schuhrke (2025) de makale çalışmasında, ABD işçi hareketinin Güney Afrika ve Filistin özgürlük hareketlerine ve boykot girişimlerine verdiği farklı tepkileri karşılaştırarak, Amerikan sendikalarının uluslararası dayanışma çağrılarını kabul etme veya reddetme tercihlerini Filistin örneğinde incelemektedir. Çalışmada ayrıca Amerikan sendikalarının bu tercihteki ABD işçi hareketi ve İsrail Devleti ittifakının etkisi incelenmektedir. Huberman (2024) ise çalışmada yerleşimci devletlerin alt sınıf halklara karşı egemenlik gücünü kullanabileceği koşulları incelemeyi hedeflemiştir. Çalışmada, Gazze'deki soykırımının gerçekleştirilmesine olanak sağlayan ortamın, İsrail'in Filistin'de neokolonizme geçiş olasılığını ortadan kaldırma çabalarıyla oluşturulduğu ve bu çabalar doğrudan yerleşimci sömürgeciliğin, aşırı sağcı hükümetin ve ABD ile yakın ittifakın sürdürülmesiyle sonuçlandığı vurgulanmıştır. Aynı şekilde Saifer ve Ahmad (2025) de çalışmalarında Kuzey Amerika'daki üniversite kampüslerinde yapılan protestolara ve bu protestolara üniversite yönetimlerinin yoğun gözetimi, polis müdahaleleri ve bu faaliyetlere getirilen kısıtlamalar gibi sert tepkilerine dikkat çekilmiştir. Araştırmada bağışçıların bu protestolara tepkisi incelenerek, neoliberal üniversite içinde hayırseverliğin gücünün statüko siyasetini yeniden üretmek için kullanıldığı ve böylece herkes için adalet, eşitlik ve haysiyete dayalı alternatif siyasi-ekonomik yapılar ve kurumsal düzenlemeler için çalışma olasılığını ortadan kaldırdığı savunulmaktadır. Yapılan araştırmalarda direk Gazze ekonomisine ilişkin olmayan fakat STK insan hakları aktivistlerinin postkolonyal kimlikleriyle ilişkili olarak hesap verebilirliklerini nasıl anlamlandırdıklarını değerlendirmek amacıyla Alshurafa ve Kamla (2024)'nin yaptığı çalışma da dikkat çekicidir. Yazarlar çalışmalarında, Gazze'de insan haklarını savunan Filistinli ve İsraili STK'larda çalışan 21 Filistinli aktivistle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakat yöntemini kullanmışlardır. Araştırmacılar çalışmada, insan hakları aktivistlerinin postkolonyal kimliğinin, hesap verebilir benliğin STK'lar tarafından uygulananlardan farklı ama onlarla bağlantılı ilişkileri, pratikleri ve sınırlamaları için nasıl çeşitli kaynaklar ve motivasyonlar yarattığını düşünmenin önemine vurgu yapmaktadırlar.

Gazze'de yaşanan çatışmaların ülke ekonomisine ciddi hasarlar verdiği görülmektedir. Bunun yansısı bölgeye yapılan veya yapılmak istenen insani yardımların ulaştırılması başka bir sorundur. Gazze'de özellikle silahlı çatışma dönemlerinde yetkililer, ticari ve insani yardım kamyonlarının çatışma bölgelerine giriş ve çıkışlarını kontrol etmek için çok sayıda güvenlik kontrol noktası kurmuştur. Bu güvenlik kontrol noktaları, karmaşık güvenlik prosedürleri ve artan kamyon trafiği nedeniyle oldukça fazla kullanılır hale gelmiştir ve bu da yardımların ulaştırılmasını önemli ölçüde yavaşlatmaktadır. Rezeq vd. (2024)'nin amacı da işlem süresini azaltmak ve kontrol noktası giriş kapılarındaki tıkanıklığı gidermek için mevcut süreci yeniden tasarlayarak güvenlik kontrol noktalarındaki süreci iyileştirmektir. Güvenlik kontrol noktası tıkanıklığının tüm insani yardım tedarik ağı üzerindeki etkilerini hibrit bir simülasyon-optimizasyon yaklaşımı kullanarak en aza indirmek için bir karar destek aracı (CFDM- Clearing Function Distribution Model) kullanılan araştırmada CFDM'nin iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik toparlanmaya yönelik olarak Pelzman (2024)

da çalışmasında çeşitli çözüm önerileri getirmektedir. Çalışmada sunulan hesaplanabilir genel denge (CGE) modeli ile Gazze ekonomisinin üç sektörü (turizm, tarım ve yüksek teknoloji) izlenerek, yeşil ekonominin gelişimi için alternatif yolların ele alınması hedeflenmiştir. Çalışma, temel olarak yap-işlet-devret modeliyle ekonomik kalkınmanın sağlanabileceği vurgusu yapmaktadır.

Gazze’de yaşanan çatışmaların bölge ekonomisine etkisine dair daha spesifik alan çalışmaları da yapılmıştır. Sultan vd. (2024)’nin yaptığı çalışma da bunlardan bir tanesidir. Yazarlar çalışmalarında Filistin’deki çatışmaların, dünya genelindeki Filistinli aile şirketlerinin Gazze ve Batı Şeria’nın yerel ekonomilerinin yeniden inşasında oynayabileceği rolü araştırmaktadır. 2022 yılında 90’ı Filistin’de ve 90’ı ABD’de bulunan 180 Filistinli aile şirketinden toplanan veriler kullanılan çalışmada girişimcilik yöneliminin (EO-Entrepreneurial Orientation) ve Filistinli şirketlerin yöntemlerine ilişkin önemli bulgulara ulaşılmıştır. Aynı şekilde Mousa vd. (2024) çalışmalarında başta Gazze Şeridi olmak üzere Filistin gibi savaştan zarar görmüş bölgelerde kamu-özel sektör ortaklıklarının başarısız olmasının başlıca nedenlerini ve mevcut sorunları hafifletmek için uygulanabilir ve etkili yöntemleri tartışmaktadırlar. Yapılan görüşme ve analizlerin sonucunda, İsrail-Filistin savaşlarının getirdiği fiziksel güvensizliğin en ciddi risk olduğu fakat kamu-özel sektör ortaklıkları geliştirme projeleri için hükümet desteğinin yokluğunun da önemli bir eksiklik olduğu belirtilmiştir. Rettig ve Spanier (2024) ise çalışmalarında, Gazze Şeridi yakınlarında bulunan ve 2000 yılında keşfedilmesinden bu yana atıl durumdaki açık deniz gaz sahası olan Gaza-Marine’in 2023 yılına kadar olan tarihini ve gelişen hukuki statüsünü incelemişlerdir. Yazarlar, İsrail ile Lübnan arasında 2022’de imzalanan deniz anlaşmasıyla Gaza-Marine arasındaki benzerlikler dolayısıyla, sahanın gelecekteki gelişimine ilişkin olumlu görüşler olabileceğini ortaya koymaktadırlar.

İncelenen dönemde Gazze’de yaşanan çatışmaları merkeze almadan Gazze-Filistin ekonomisine yönelik çalışmalar da mevcuttur. Konuya ilişkin olarak Al-Mutairi vd. (2024) çalışmalarında Filistin topraklarında ekonomik büyümeyi etkileyen faktörleri araştırmıştır. Çalışmanın amacına ulaşmak için Dünya Bankası veri tabanında yer alan 1996-2020 dönemi verilerden yararlanılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucuna göre, ekonomik büyüme ile eğitim arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ve ekonomik büyüme ile işsizlik-enflasyonun her biri ile negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmacılara göre, Filistinliler arasındaki yüksek eğitim oranına rağmen, Paris Protokolü’nün uygulanması durdurulmadan ve Filistinlilere doğal kaynaklarını, kara, deniz ve hava geçişlerini kontrol etme hakkı, dış dünya ile ticaret yapma özgürlüğü, ulusal para birimlerini çıkarma hakkı ve kamu maliyesini yönetme özgürlüğü verilmeden Filistin ekonomisinin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (SKH) ulaşma potansiyelini gerçekleştiremeyecektir. Alzebeda ve Matar (2024) ise çalışmalarında, vatandaşların yapay zekâyı (YZ) benimseme niyetini etkileyen faktörleri araştırma amacıyla Gazze Şeridi’ndeki Filistin Hücresel İletişim Sektörüne odaklanmaktadır. 347 Filistinli vatandaş ile yapılan anket çalışmasında; algılanan yararlılık, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan riskler, sosyal etki, kullanıcı deneyimi ve gizlilik-güvenlik endişelerinin vatandaşların yapay zekâyı benimseme niyetini önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir.

Gazze’deki çatışmaların odak alınmadığı diğer çalışma alanı ise Gazze-Filistin’deki çalışma hayatı ve istihdam üzerinedir. Hallaq ve Daas (2024) çalışmalarında, Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze Şeridi’ndeki Filistin bölgelerindeki kadınların işgücüne katılımını araştırmaktadır. Filistin Merkezi İstatistik Bürosu’nun 1999-2018 yıllarını kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada, Gazze’de 2008’den bu yana kadınların işgücüne katılım oranlarında kayda değer bir artış olduğu tespit edilirken, Doğu Kudüs’te düşüş eğilimi görülmüştür. Benzer şekilde Deng vd. (2023)’nin yaptığı çalışma, COVID-19 salgınının Batı Şeria ve Gazze’deki erkek işgücü arzı üzerindeki etkisini hem kapsamlı (katılım) hem de yoğun (çalışma saatleri) marjlarda incelemektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Pandeminin hemen sonrasında istihdam ve işgücü arzındaki düşüşle ilişkili olarak ve çalışma saatlerinde ayarlamalar olduğu tespit edilmiştir. Daha sonrasında ise işgücü piyasası göstergelerinin hızla pandemi öncesi seviyelerine geri döndüğü görülmüştür. Ancak kayıt dışı çalışanlar, mavi yakalı mesleklerde çalışanlar, eğitim seviyesi düşük olanlar ve mülteci kamplarında yaşayanlar gibi işgücünün en savunmasız kesimleri için bu iyileşmenin daha az olduğu tespit edilmiştir. Shikaki (2025)’de çalışmasında, Filistinlilerin ücret payına ilişkin yeni yaklaşımlar sunmaktadır. Çalışmada işgal ve bağımlılığın politik ekonomisi hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır.

Tüm bu çalışmaların yanı sıra İsrail-Gazze arasındaki çatışmaların küresel ekonomiye olan etkileri inceleyen Zwak-Cantoriu (2024)'nin çalışması da önemlidir. Yazar, petrol fiyatı ve dolaylı olarak hisse senedi endekslerinin performansını, COVID-19 salgınının başladığı tarihler, Rusya ve Ukrayna arasındaki askeri çatışma ve İsrail ile Gazze arasındaki askeri çatışma gibi ekonomi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan 3 önemli kırılma noktası üzerinden ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, seçilen Ocak 2019-Kasım 2023 döneminde petrol ve borsa fiyatlarının askeri çatışmalara kıyasla COVID-19 salgınından çok daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir. Savaşın etkisini inceleyen Al-Fayoumi vd. (2025) ise çalışmalarında Gazze Savaşı sırasında jeopolitik risk ile altı Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) borsasının volatilitesi arasındaki kısa ve uzun vadeli bağlantıları araştırmışlardır. Temmuz 2022'den Ocak 2024'e kadar olan günlük verilere dayanarak yapılan araştırmada, savaş döneminde jeopolitik risk ile hisse senedi oynaklığı arasındaki bağlantının güçlendiği ve jeopolitik riskin şokların aktarıcısı olduğu tespit edilmiştir. Ahmed ve Sleem (2024) ise çalışmalarında, 2023 İsrail-Filistin savaşının Tel Aviv borsa performansına etkisini değerlendirmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, İsrail'in Gazze'yi işgali ile çoğu sektörde görülen negatif getiriler ve artan oynaklığın ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca finans ve teknoloji sektörleri en savunmasız sektörler olarak tespit edilirken, sanayi ve gayrimenkul sektörlerinin nispeten daha düşük düzeyde etkilendiği görülmüştür.

4. Sonuç

Araştırmanın temel amacı, özellikle son olaylardan sonra Gazze konusunda akademik çalışmaların yönelimini tespit etmektir. Bu temel amaca yönelik, akademik anlamda önemli dergi ve kaynakların indekslendiği WoS indeksinde 7 Ekim 2023 ve 7 Eylül 2025 tarihleri arasında yayınlanan çalışmalarda “Gazze” kelimesi taranmış ve 1,595 çalışma tespit edilmiştir. Araştırma bu çalışmalar üzerinden yapılmış bibliyometrik analiz ve literatür değerlendirmesi sonuçları üzerinden yürütülmüştür. Tespit edilen 1,595 çalışmaya ait bibliyometrik analiz sonuçlarına göre;

- Yapılan yayınların yıllarına bakıldığında, yıllar itibarıyla bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle 2024 yılında Gazze'ye yönelik yapılan çalışmalarda ciddi oranda artış olduğu görülmektedir. 2025 yılına ait verilere bakarak da bu artışın devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

- İndeks türüne göre en çok Sciences Citation Index (SSCI) ve Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) türünde çalışmaların yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu indekslerde çalışmaların yayınlanmış olması sebebiyle Gazze ile ilgili konuya ilgilinin profesyonel düzeyde olduğu yorumu yapılabilir.

- Araştırmacıların ülkelerine göre yapılan incelemede ise en çok ABD, Filistin ve İsrailli akademisyenlerin konuya ilgi gösterdiği tespit edilmiştir. Gazze ile ilgili konularda ABD'li akademisyenlerin sadece akademik çalışmalarla yetinmeyip fiili destek verdiği kamuoyu tarafından da bilinmektedir (*Activists back US professor 'forced' from Columbia over Palestine advocacy*; Basaran). Konuya ilgili gösteren meselenin tarafları olan Filistin ve İsrailli akademisyenlerin de en fazla yayın yapanlardan olmaları şaşırtıcı değildir. Gazze ile ilgili Türk akademisyenlerin konuya ilişkin ilgilerinde ve kaliteli yayın ortaya koyma noktasında eksik kaldıkları sonucuna da ulaşılabilir.

- Çalışmalar, araştırma alanına göre tasnif edildiğinde ise büyük oranla “Genel İç Hastalıkları” alanında yapıldığı görülmektedir. İlgili dönemde Gazze'de savaş yaşanırken yapılan çalışmaların sağlık alanında olma ilk bakışta ilginç gözükmemektedir. Fakat Tablo 1'de “Genel İç Hastalıkları” alanında yapılmış bazı çalışmaların başlıklarına da bakıldığında konunun mevcut savaşın sonuç ve etkilerinden hareketle hazırlandığı görülmektedir. Buradaki çalışma alanlarına ilişkin üst başlıkların, yapılan çalışmaların içeriklerine ilişkin doğrudan bilgi sahibi olmak konusunda eksik kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla araştırma alanına dair ileride yapılacak çalışmalarda literatür değerlendirmesine odaklanarak daha doğru sonuçlara ulaşılabilecektir.

- Son olarak çalışmalar SKH'lerine göre analiz edilmiştir. Yapılan analizde, en fazla “03 Sağlıklı Bireyler” hedefi doğrultusunda yapılmış çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların araştırma alanlarına göre yapılan analizle aynı doğrultuda gerçekleştiği görülmektedir.

Çalışmanın bir diğer amacı ise Gazze'deki ekonomik duruma ilişkin yapılmış çalışmaları tespit etmek ve bu çalışmaların yönelimlerini incelemektir. Bu amaca yönelik yapılan incelemede “İşletme Ekonomisi” alanında yapılmış çalışmalar tespit edilerek içerik analizi yapılmıştır. Konuya ilişkin olarak

yapılan araştırmada 28 çalışma tespit edilmiş ve bu çalışmalardan 7 tanesinin içeriği Gazze ekonomisi çerçevesinde değerlendirilmediği için kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışmada ele alınan 15 çalışmaya ilişkin literatür değerlendirmesi sonuçları ise şu şekilde özetlenebilir;

- Öncelikli olarak mevcut çalışmalarda yaşanan çatışmalar dikkate alınmış ve çatışmaların sadece ekonomik sonuçlarına değil siyasi, sosyal sonuçlarına odaklanılmıştır. Yaşanan çatışmaların ekonomik boyutları ve çözüm önerileri dikkate alınırken sadece Filistin-İsrail değil mevcut bölge için değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur (Max Ajl, 2024; Sebenius, 2024).

- Yaşanan soykırım ve çatışmaların ortaya çıkardığı en önemli gündemlerden bir tanesi de protesto ve boykot hareketleridir. Akademik bu gündeme kayıtsız kalmadığı ve konuyla ilgili önemli çalışmalar yapıldığı görülmüştür (Alshurafa & Kamla, 2024; Bany Mohammed vd., 2025; Huberman, 2024; Saifer & Ahmad, 2025; Schuhrke, 2025)

- Yapılan çalışmalar, mevcut çatışma ortamının sonucundaki ekonomik problemleri tespit etmekle sınırlı kalmamıştır. Bu çatışmalar sonrasında yapılabilecek insani yardımlara ve bölge ekonomisinin tekrar kalkınmasına yönelik önemli araştırma ve çözüm önerileri bulunmaktadır. (Pelzman, 2024; Rezeq vd., 2024).

- Gazze’de yaşanan çatışmaların genel ekonomik sonuçlarının yanısıra aile şirketleri, kamu-özel sektör ortaklıkları ve açık deniz gaz sahası gibi konular hakkında yapılmış daha spesifik çalışmalar da bulunmaktadır (Mousa vd., 2024; Rettig & Spanier, 2024; Sultan vd., 2024).

- İncelenen dönemde yaşanan çatışmaların dışında Filistin ekonomik büyümesini, ülkedeki yapay zekanın gelişimini ve etkisini, ülkedeki istihdam ve hisse senedi dalgalanmaları gibi çok çeşitli konuları inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Ayrıca mevcut çatışmaların küresel ekonomiye olan etkisi de çalışmalarda incelenmiştir (Al-Mutairi vd., 2024; Alzebda ve Matar, 2024; Hallaq ve Daas, 2024; Deng vd. 2023; Shikaki, 2025; Zwak-Cantoriu, 2024; Al-Fayoumi vd. 2025; Ahmed ve Sleem, 2024).

Uzun yıllardır İsrail’in Gazze’de uyguladığı politikalar son yıllarda şiddetini giderek arttırmaktadır. Bu kapsamda 7 Ekim 2023 tarihi başlangıç olarak kabul edilerek yapılan analizlerde görülmektedir ki Gazze ile ilgili araştırma dönemi içerisinde nitelikli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların yıllar itibariyle artış gösterdiği görülmekte ve artacağı da beklenmektedir. Akademisyenlerin konuya ilgi gösterdikleri tespit edilmekle birlikte ekonomi ile ilgili çalışmaların nispeten yetersiz olduğu fakat bu çalışmalarda yazarların gündemi takip ettikleri görülmüştür. Konuya ilişkin daha sonra yapılacak çalışmalarda, Gazze ile ilgili en çok yayın yapılan “Genel İç Hastalıkları” alanındaki çalışmalara ilişkin literatür değerlendirmesi yapılması, bu alanda yapılmış araştırmaların yönünü tespit etmek açısından faydalı olacaktır. Bunun yanı sıra bölgedeki ekonomik durumun tespiti, gelişimi ve geleceğine yönelik daha somut çalışmalar yapılması da önemlidir.

Kaynakça

- Activists back US professor ‘forced’ from Columbia over Palestine advocacy. <https://www.aljazeera.com/news/2025/1/12/activists-back-us-professor-forced-from-columbia-over-palestine-advocacy> Erişim Tarihi: 04 Şubat 2025
- Ahmed, S. K. (2023). Addressing the Effects of War on Gaza's Healthcare System. CUREUS JOURNAL OF MEDICAL SCIENCE, 15(12). <https://doi.org/10.7759/cureus.50036>
- Ahmed, W. M. A., & Sleem, M. A. E. (2024). Attention to Israel's war on Gaza and stock price behavior: evidence from the Tel Aviv market. *Journal of Economic Studies*. <https://doi.org/10.1108/jes-08-2024-0512>
- Ajl, M. (2024). Palestine's Great Flood: Part II. Agrarian South-Journal of Political Economy, 13(2), 187-217. <https://doi.org/10.1177/22779760241253788>
- Ajl, M. (2024). Palestine's Great Flood: Part I. Agrarian South: Journal of Political Economy: A triannual Journal of Agrarian South Network and CARES, 13(1), 62-88. <https://doi.org/10.1177/22779760241228157>
- Akhondzadeh, S. (2023). What is the Tolerance Limit of the Human Society in Face of the Killing of Innocent and Defenseless People of Gaza? Stop the Killing of Children and Infants in Gaza. ARCHIVES OF IRANIAN MEDICINE, 26(11). <https://doi.org/10.34172/aim.2023.89>
- Al-Fayoumi, N., Bouri, E., & Abuzayed, B. (2025). Geopolitical risk and the volatility of GCC stock markets around the war on the Gaza Strip. *Defence and Peace Economics*, 1-22. <https://doi.org/10.1080/10242694.2025.2500351>
- Al-Mutairi, A., Naser, D., Naser, H., & Naser, K. (2024). The Effect of Foreign Direct Investment (FDI), Remittances, Inflation, Education, Trade and Unemployment on the Palestinian Economic Growth. *Montenegrin Journal of Economics*, 20(3), 177-190. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2024.20-3.13>
- Alshurafa, M., & Kamla, R. (2024). Accountability and the postcolonial identity of Palestinian human rights NGO activists. *Accounting, Organizations and Society*, 112. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2024.101546>
- Alzebeda, S., & Matar, M. A. I. (2024). Factors affecting citizen intention toward AI acceptance and adoption: the moderating role of government regulations. *Competitiveness Review: An International Business Journal*. <https://doi.org/10.1108/cr-06-2023-0144>
- Bany Mohammed, A., Al-Okaily, M., Qasim, D., Ur Rehman, S., & Abdalla, L. (2025). Digital activism and public opinion: understanding the role of social media during the Gaza Conflict. *Journal of Islamic Marketing*. <https://doi.org/10.1108/jima-03-2024-0101>
- Butler, E. *Cash in Gaza: Palestinians pay a high price in a shattered economy*. <https://www.euronews.com/business/2025/07/11/cash-in-gaza-palestinians-pay-a-high-price-in-a-shattered-economy> Erişim Tarihi: 24 Eylül 2025
- Basaran, E. (10.05.2024). ‘Biggest student movement of 21st century’: Pro-Palestinian protests spread across global campuses. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/world/-biggest-student-movement-of-21st-century-pro-palestinian-protests-spread-across-global-campuses/3215689>
- Dasha, M., Qashou, L., Behrangi, P., Reynolds, C., & Haddad, A. (2024). Palestine is the Vanguard for Our Liberation: Insights from the Students' Intifada at Columbia University. *Middle East Critique*, 33(3), 487-516. <https://doi.org/10.1080/19436149.2024.2383827>
- Deng, J., Elmallakh, N., Flabbi, L., & Gatti, R. (2023). Labour market impact of the COVID-19 pandemic in the West Bank and Gaza. *Labour*, 37(4), 491-518. <https://doi.org/10.1111/labr.12258>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809-1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- Gaberli, Ü. (2023). Tourism Growth: A Bibliometric Analysis from the Web of Science (WoS) Database. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(1), 28-39. <https://doi.org/10.56337/sbm.1261105>
- Gammoh, O., Sayaaheen, B., Alsous, M., Al-Smadi, A., Al-Jaidi, B., & Aljabali, A. A. A. (2024). The Prevalence and Correlates of Depression, Anxiety, and Insomnia among Camp Residing Palestinian Women Migrants during the Outbreak of the War on Gaza: A Cross-Sectional Study from Jordan. *MEDICINA-LITHUANIA*, 60(8). <https://doi.org/10.3390/medicina60081228>
- Güneş, H., Erdem, R., Tatlıdil, R., Ulu, Ş. P., & Ertümer, A. G. (2025). Medikalizasyon ile ilgili Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: Web of Science Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 28(2), 311-328.
- Hallaq, S., & Daas, Y. (2024). Exploring Factors and Disparities: Female Labor Force Participation in the Palestinian Regions: East Jerusalem, West Bank and Gaza Strip. *Forum for Social Economics*, 24. <https://doi.org/10.1080/07360932.2024.2360579>
- Huberman, B. (2024). Genocide, Peripheral Fascisms, and Late Neocolonialism in Palestine/Israel and Brazil. *Agrarian South: Journal of Political Economy*, 13(4), 531-552. <https://doi.org/10.1177/22779760241290321>
- Laldin, M. A., & Djafri, F. (2021). The Role of Islamic Finance in Achieving Sustainable Development Goals (SDGs). In M. K. Hassan, M. Saraç, & A. Khan (Eds.), *Islamic Finance and Sustainable Development "A Sustainable Economic Framework for Muslim and Non-Muslim Countries"* (pp. 107-126). Palgrave Macmillan.
- Levin, G., Meyer, R., & Brezinov, Y. (2023). Analysis of Scientific Publications on the Gaza-Israeli Conflict. *The Israel Medical Association journal : IMAJ*, 25(12), 795-796. <http://europepmc.org/abstract/MED/38142316>
- Mahase, E. (2024). Gaza: Polio vaccination campaign postponed amid "intense bombardment". *BMJ-BRITISH MEDICAL JOURNAL*, 387. <https://doi.org/10.1136/bmj.q2343>
- Mousa, K., Zhang, Z., Ahmed, M. A. O., Anbar, D. R., & Hemdan, W. (2024). Risk Management and Strategies to Alleviate Risks of Public-Private Partnership (PPP) in Conflict-torn Palestine. *Journal of the Knowledge Economy*. <https://doi.org/10.1007/s13132-024-02103-8>
- Motamedi, M. *Israel's 'financial stranglehold' on Palestinian land must end: UN experts*. <https://www.aljazeera.com/news/2025/9/15/israels-financial-stranglehold-on-palestinian-land-must-end-un-experts> Erişim Tarihi: 24 Eylül 2025
- Nashwan, A. J. (2023). A Double Battle: Fighting Cancer in the Shadows of Conflict in Gaza. *CUREUS JOURNAL OF MEDICAL SCIENCE*, 15(11). <https://doi.org/10.7759/cureus.48371>
- Özbey, M. E. (2025). Kamu Politikası Konusunda Web of Science Veri Tabanındaki Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 60(3), 2765-2788.
- Pelzman, J. (2024). An Economic Plan For Rebuilding Gaza: A Bot Approach. *Global Economy Journal*, 24(01n04), 2450009. <https://doi.org/10.1142/s219456592450009x>
- Rettig, E., & Spanier, B. (2024). Striking energy deals in disputed seas: the case of the Gaza Marine gas field. *Journal of World Energy Law & Business*, 17(2), 128-135. <https://doi.org/10.1093/jwelb/jwad039>
- Rezeq, M., Aouam, T., & Gailly, F. (2024). Hybrid simulation-optimization approach for planning relief-aid distribution with a real-world case study. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 14(4), 419-444. <https://doi.org/10.1108/jhlscm-10-2023-0104>
- Roed-Fauske, U., & Hjermann, R. (2023). Human rights violations in Gaza. *TIDSSKRIFT FOR DEN NORSKE LAEGEFORENING*, 143(18), 1558-1559.

- Saifer, A., & Ahmad, F. (2025). Elite philanthropy, neoliberal universities, and the politics of suppression: The case of the Palestine solidarity encampments. *Organization*, 0(0), 13505084251364710. <https://doi.org/10.1177/13505084251364710>
- Schuhrike, J. (2025). Boycotting Apartheid: Comparing US Labor's Responses to the South African and Palestinian Freedom Movements. *Journal of Labor and Society*, 28(2), 183-204. <https://doi.org/10.1163/24714607-bja10180>
- Sebenius, J. K. (2024). Grand Bargain: Negotiating Toward a Better Middle East. *Negotiation Journal*, 40(1-2), 41-73. https://doi.org/10.1162/ngtn_a_00004
- Seita, A., & Al-Jadba, G. (2023). Gaza is facing a humanitarian catastrophe. *LANCET*, 402(10414), 1745-1745. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(23\)02401-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(23)02401-7)
- Shikaki, I. (2025). Functional Distribution of Income in Palestine: Relevance, Measurement, and Political Economy Implications. *Review of Radical Political Economics*, 57(2), 282-294. <https://doi.org/10.1177/04866134251321584>
- Siscovick, D. (2024). Public Health Crisis in Gaza. *JAMA-JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION*, 332(15). <https://doi.org/10.1001/jama.2024.16660>
- Sultan, S., Hudson, M., Habash, N., Sultan, W. I. M., & Izhiman, N. (2024). Entrepreneurial orientation and Palestinian family-owned businesses: does governance or geographic location make a difference? *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 31(2), 252-271. <https://doi.org/10.1108/jsbed-01-2023-0045>
- Tapper, M. K. *Gaza's controversial aid scheme fuels black market for vital goods*. <https://www.ft.com/content/25933dc4-8cbe-46fa-a2b7-47c7906baa8f> Erişim Tarihi: 24 Eylül 2025
- Tok, E., Yesuf, A. J., & Mohamed, A. (2022). Sustainable Development Goals and Islamic Social Finance: From Policy Divide to Policy Coherence and Convergence. *Sustainability (Switzerland)*, 14(11). <https://doi.org/10.3390/su14116875>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/goals/goal3> Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2025
- United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/goals/goal16> Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2025
- Web of Science Core Collection Overview. <https://webofscience.help.clarivate.com/en-us/Content/wos-core-collection/wos-core-collection.htm> Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2025
- Web of Science. Refine results for gaza (Topic) and Business Economics (Research Areas). <https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/75bcd998-278e-450b-afa1-084218bc9bef-017ab9e101/relevance/1> Erişim Tarihi: 24 Eylül 2025
- Web of Science. Results for gaza (Topic). <https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/9af5820b-2913-4fc3-af49-fa4bdd9dd77e-017846ea36/relevance/1> Erişim Tarihi: 24 Eylül 2025
- Yıldız, K. G. (2025). Kripto Para Literatürünün Bibliyometrik Analizi: Web of Science Veri Tabanı Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(4), 337-356.
- Zughbur, M. R. (2023). Protect civilians' lives and health care in Gaza. *LANCET*, 402(10413), 1620-1621. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(23\)02402-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(23)02402-9)
- Zwak-Cantoriu, M.-C. (2024). Oil and Stock Markets in Ongoing Flux: Impact of Current Events on Oil Price and Stock Market Performance. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 18(1), 3320-3331. <https://doi.org/10.2478/picbe-2024-0271>

SAĞ VE SOL POPÜLİZM: RETORİK, İDEOLOJİ VE POLİTİKA PRATİKLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Mesut Can AKÇAY¹

Öz

Bu çalışma popülizmin retorik, hedef kitle ve politika pratiklerine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı sağ ve sol popülizmin; retorik, hedef kitle ve ideolojik temellerindeki farklılık ve ortak unsurların analiz edilmesidir. Bu bağlamda her iki popülizm türü söylemsel, ideolojik ve ortak dinamikler açısından sistematik bir şekilde karşılaştırılmıştır. Çalışmada popülizm literatüründeki teorik tartışmalardan hareket edilerek sağ ve sol popülizm için kavramsal bir çerçeve geliştirilmesi hedeflenmektedir. Nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılan çalışmanın ana yöntemi teorik-karşılaştırmalı analizdir. Bununla birlikte sistematik literatür analizi ve verilerin sınıflandırılmasında nitel içerik analizi yönteminden; verilerin değerlendirilmesinde ise nitel-betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Bu bilgiler ışığında çalışmada ulaşılan başlıca bulgular şu şekildedir: Popülizmin esnek doğası sağ ve sol popülizmin ideoloji, retorik ve hedef kitle unsurlarında belirginlik kazanmaktadır. Popülist aktörlerin ideolojik temelleri retorik ve hedef kitle, küreselleşmeye karşı tutum ve ekonomik yaklaşımlarda ortaya çıkarken sağ ve sol popülizm arasındaki farklılıklar belirginleşmektedir. Her iki popülizm türünde karizmatik liderlik, antielitizm, antikurumsallık ve basitlik siyaseti ortak dinamikler olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Sağ Popülizm, Sol Popülizm, Popülist Partiler, Popülist Liderlik

JEL Kodları: D72, H19, P19

RIGHT-WING AND LEFT-WING POPULISM: A COMPARATIVE ANALYSIS OF RHETORIC, IDEOLOGY, AND POLICY PRACTICES

Abstract

This study focuses on populism's rhetoric, target audience, and policy practices. The aim of the study is to analyze the differences and commonalities in the rhetoric, target audience, and ideological foundations of both right-wing and left-wing populism. In this context, both types of populism are systematically compared in terms of their discursive, ideological, and common dynamics. Drawing on theoretical discussions in the populism literature, this study also seeks to develop a conceptual framework for right-wing and left-wing populism. The main method of the study, which utilizes qualitative data collection techniques, is theoretical-comparative analysis. Additionally, systematic literature analysis and qualitative content analysis were utilized for data classification, while qualitative-descriptive analysis was used for data evaluation. The main findings of the study are as follows: The flexible nature of populism becomes evident in the ideology, rhetoric, and target audience elements of both right-wing and left-wing populism. While populist actors ideological foundations, rhetoric, and target audience manifest in their attitudes towards globalization and economic approaches, the differences between right-wing and left-wing populism become more pronounced. In both types of populism, charismatic leadership, anti-elitism, anti-establishment, and the politics of simplicity stand out as common dynamics.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, mesutcanakcay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4375-8228

Makalenin Türü (Article Type): Derleme Makale (Review Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 05.07.2025

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 26.10.2025

DOI: 10.56337/sbm.1735311

Atıf (Cite): Akçay, M. C. (2025). Sağ ve Sol Popülizm: Retorik, İdeoloji ve Politika Pratikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2025(2), 175-196.

Keywords: Populism, Right-Wing Populism, Left-Wing Populism, Populist Parties, Populist Leadership

JEL Codes: D72, H19, P19

1. Giriş

Çağdaş siyasal tartışmaların en dinamik kavramlarından biri olan popülizm, kökenlerini 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus Çarlığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ortaya çıkan hareketlerden almaktadır. Erken dönemde popülizm, mevcut düzenin yapısal eşitsizliklerine karşı bir tepki olarak şekillenerek farklı bağlamlarda gelişim göstermiştir. Bu anlamda Rus popülizminin kökleri, Kırım Savaşı'ndan sonra uygulamaya koyulan reformların üniversiteli gençler ve okur-yazar kitlelerde yol açtığı rahatsızlığa dayanmaktadır. Bu rahatsızlık zaman içerisinde Rus entelektüel çevrelerinde toplumun geleceğinin kırsal kesimden başlayacak ahlaki ve sosyal bir yenilenme ile kurtarılabilceği görüşünü ortaya çıkardı. "Narodnizm" olarak anılan bu görüş Rus popülizminin sosyal temelini oluşturmaktadır. Rusçada "halk" anlamına karşılık gelen "narod" kavramından türeyen Narodnizm, Rus popülizminin simgesi haline gelirken harekete katılanlar "Narodnik" olarak anılmaya başladı (Taggart, 2000, s. 48; Kıvrak Köroğlu, 2020, s. 76). Narodnikler, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliğin Rus köylülerinin sosyalist ideallerle bilinçlendirilmesiyle giderilebileceğine dair bir inanç besliyordu. Bu doğrultuda "halka doğru" şiarıyla kitleleri Çarlık yönetimine karşı harekete geçirmenin uğraşını veren Narodnikler, tarihsel anlamda entelektüel alandan halka yönelen ilk hareket olarak dikkat çekmektedir (Wortman, 1967, s. 188). Popülizm, Rusya'daki gelişmelerle paralel olarak ABD'de İç Savaş (1861-1865) sonrası dönemde ortaya çıktı. Çiftçilerin demiryolu tekellerine karşı örgütlenme yoluna gitmeleriyle gelişen Amerikan popülizmi Grangers ve Greenbacker gibi bölgesel çiftçi ittifaklarıyla örgütlü bir karakter kazandı (Toprak, 1992, s. 45). Çiftçi ittifaklarının artan talepleri ilerleyen yıllarda Halk Partisi (People's Party)'nin kuruluşuna zemin hazırladı (Frank, 2020, Canovan, 1981, s. 27; Taggart, 2000, s. 31). Popülist terimi kendisini "popülist" olarak tarif eden Halk Partili David Overmyer'in önerisiyle partililer tarafından benimsenirken zamanla Halk Partisi ile özdeşleşen "popülist" terimi ilk defa 1892'de T.C. Jory'nin parti ilkeleri hakkındaki görüşlerini paylaştığı eserinde kullanıldı (Fuentes, 2020, s. 53).

Popülizmin ikinci dalgası, I. Dünya Savaşı ertesinde Latin Amerika ülkelerinde görüldü. Rus ve Amerikan popülizmlerinden farklı dinamiklerle gelişim gösteren Latin Amerika popülizmleri geniş halk kitlelerini mobilize eden liderler ile özdeşleşti. Savaşın olumsuz etkileriyle mücadele eden Latin Amerika ülkeleri 1929'da patlak veren Büyük Buhran ile birlikte sosyo-ekonomik açıdan oldukça zor bir döneme girmiştir. Bu süreçte Brezilya'da Getúlio Vargas, ülkenin ekonomik sorunlarına getirdiği pratik çözüm önerileriyle kısa sürede geniş halk kitlelerini mevcut düzene karşı mobilize ederek 1930'da bir devrimle iktidara geldi. Benzer şekilde Arjantin'de Juan Perón, "halkın savunucusu" imajıyla geniş bir kitle desteğini arkasına alarak 1946'da iktidara yürüdü (Craig, 1976; Bolton, 2014). Perón'un gerek devlet ve toplum görüşü gerek kapitalizm ve sosyalizm dışında üçüncü bir yol arayışında olması Perónizm doktrinini ortaya çıkarmıştır. Onun dünya görüşünü ifade eden Perónizm; halk desteği, kitle mobilizasyonu ve otoriterlik gibi popülist unsurları içerisinde barındırmaktadır (Rossi, 2013; Hedges, 2021).

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da gözlemlenen popülizmin üçüncü dalgası refah devleti, sosyal demokrasi ve Keynesyen iktisat politikalarına dayalı liberal-demokratik bir statüko zemininde şekillenmiştir. Nitekim 1970'ler ve 1980'lerde Batı Avrupa'da siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan gelişmeler bu statükonun ortaya çıkardığı değerlere yönelik endişeleri beraberinde getirdi. Bu durum çevre hareketlerinden kadın ve azınlık haklarına kadar uzanan "Yeni Toplumsal Hareketler" adı verilen muhalefetin yükselişine ortam hazırlamıştır. Bu hareketlerin etkisiyle sol ideolojiye yakın "yeni" partiler ortaya çıkmaya başlarken aşırı sağ partiler milliyetçilik, göç ve yerellik gibi söylemlerle taraftar kazanmaya başladı. Statüko karşıtı yeni dinamikler "yeni popülizmin" doğuşunu hazırladı (Taggart, 2000; Betz, 1994).

Tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalarda farklı sosyo-politik koşullarda ortaya çıkan popülizm günümüzde sağ ve sol siyasetin ideoloji ve politika pratiklerinde kendisini göstermektedir. Bu bağlamda çalışma popülizmin ideolojik temellerini ve politika pratiklerini karşılaştırmalı bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada sağ ve sol popülizmin retorik, hedef kitle ve ideolojik temelleri arasındaki

benzerlikler ve farklılıklar analiz edilmektedir. Çalışmada sağ ve sol popülizm söylemsel dinamikler (retorik ve hedef kitle, halk ve öteki sınıflandırması), ideolojik dinamikler (ideolojik temeller, ekonomik yaklaşımlar, küreselleşmeye karşı tutum) ve ortak dinamikler (karizmatik liderlik, antielitizm, antikurumsallık, basitlik siyaseti) açısından sistematik bir şekilde karşılaştırılmaktadır. Bu yönüyle çalışma sağ ve sol popülizmin benzerlik ve farklılıklarını analiz ederek literatürdeki kavramsal tartışmalara özgün bir katkı sunmaktadır. Çalışmada sağ ve sol popülizm karşılaştırmalı bir yaklaşım ile ele alınarak popülizmin temel özelliklerine yönelik kavramsal bir çerçeve geliştirilmiştir. Ayrıca çalışmada yenilikçi bir metodolojik yaklaşım benimsenerek karşılaştırmalı ve betimsel analiz yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Öte yandan tarihsel süreç içerisindeki örnek popülist hareketler, güncel popülist olaylar ya da popülist aktörler analiz dışında tutulmuştur. Popülizmin “halk temelli” söyleminin sağ ve sol siyasette nasıl şekillendiği, ekonomik ve politik süreçlerdeki tezahürlerine yönelik kavramsal çalışmaların sınırlılığı çalışmanın ortaya çıkış gerekçesini oluşturmaktadır. Çalışmanın temel soruları şu şekildedir:

Popülist retoriğin başat unsuru olan “biz” ve “onlar” ayrımı popülist sağ ve popülist solda nasıl tezahür etmektedir?

Sağ ve sol popülizmin retorik, ideoloji ve politika pratikleri açısından öne çıkan benzer ve farklı unsurları nelerdir?

Söylemsel ve ideolojik açıdan sağ ve sol popülizmin öne çıkan temaları nelerdir?

2. Yöntem

Çalışmada kullanılan yöntem teorik-karşılaştırmalı analizdir. Teorik-karşılaştırmalı analiz yöntemi, sosyal bilimlerde karmaşık sosyal olguların karşılaştırmalı bir şekilde derinlemesine analiz edilmesine imkân tanımaktadır. Farklı veri türleriyle çalışabilme olanağı sunan bu yaklaşım, literatürdeki verilerden yeni kavramsal ve teorik çerçevelerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Aydın & Hanağası, 2017, s. 66; Bulduklu, 2019, s. 9). Çalışmada sağ ve sol popülizm karşılaştırması söylemsel dinamikler ideolojik dinamikler ve ortak dinamikler olmak üzere üç boyut üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu boyutlar, popülizmin karmaşık doğasının anlaşılması ve her iki popülizm türünün benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak için analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışmanın veri toplama süreci, popülizm literatüründe yer alan teorik akademik çalışmaların sistematik incelemesini kapsamaktadır. Kaynaklar çalışmada ele alınan söylemsel, ideolojik ve ortak dinamiklere uygunluk açısından sınıflandırılmıştır. Bu aşamada Moffitt’in (2021) “siyasal tarz” kavramsallaştırması ve Di Tella’nın (1965) “hareket” yaklaşımı gibi çeşitli yaklaşımlardan yararlanılmıştır. Verilerin toplanması, sınıflandırılması ve değerlendirilmesinde nitel içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Kaynaklar içerik analiziyle incelenmiş, elde edilen bulgular betimsel analizle sınıflandırılarak teorik-karşılaştırmalı analiz çerçevesinde tartışılmıştır. Bu süreçte sağ ve sol popülizmin söylemsel, ideolojik ve ortak dinamiklere göre benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada kavramsal bir metodolojik yaklaşım benimsenmiştir. Dolayısıyla ampirik vaka analizlerine yer verilmemiştir. Bu durum popülizmin soyut özelliklerinin kavramsal olarak incelenmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca çalışma ile geliştirilmesi hedeflenen kavramsal çerçevenin gelecekteki çalışmalara rehberlik etme potansiyeli bulunmaktadır.

3. Literatür

Popülizm, kelime kökeni olarak Latince “insanlar”, “insan topluluğu” ve “ulus” terimlerine karşılık gelen “populus” a dayanmaktadır (Glare, 1968, ss. 1404-1405). 2017’de popülizmi yılın kelimesi ilan eden Cambridge Dictionary popülizmi şu şekilde tanımlamaktadır: “*Sıradan insanların desteğini onlara istediklerini vererek elde etmeyi amaçlayan politik fikirler ve faaliyetler.*” (Cambridge Dictionary, 2025). Popülizm, günümüzde siyasi hareketler ve düşünce geleneklerini tanımlamak için başvurulan bir kavramdır (Heywood, 2017, s. 92). Popülizm akademik bağlamda 1967’de LSE’de düzenlenen “*To Define Populism*” (Popülizmi Tanımlamak) başlıklı konferansta sistematik bir şekilde tartışılmıştır. Dünyanın çeşitli üniversitelerinden akademisyen ve uzmanların katılım sağladığı konferansta popülizmin ortaya çıkışı ve türleri üzerinde durularak kavramsal bir tanım geliştirilmeye çalışılmıştır (Toprak, 1992, s. 45-47). Konferansın ardından gerçekleştirilen tartışmalar ve sunulan bildirilerden derlenen “*Populism: Its Meanings and National Characteristics*” (Popülizm: Anlamları ve Ulusal Özellikleri) adlı bir kitap hazırlandı. Kitapta popülizmin doğuşu, kökleri, ideoloji ve siyasi hareketlerle ilişkisi ele alınarak Rusya,

Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Doğu Avrupa'daki popülist hareketler incelenmiştir (Ionescu and Gellner, 1969). Konferansta ele alınan konular popülizme yönelik farklı bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlasa da evrensel bir popülizm tanımı geliştirilemedi. Bu durumda popülizmin farklı coğrafyalarda tezahür eden dinamik yapısı esaslı bir rol oynamaktadır. Nitekim popülizmin tanımlanmasından kaynaklanan zorluklar kavrama yönelik kategorize etme, sınıflandırma ve tanımlama çabalarını ortaya çıkarmıştır.

Canovan (1981), popülizmi yedi ayrı kategoride ele alarak kavramın sosyal ve siyasal dinamiklerini açıklayıcı bir çerçeve sunmuştur. Canovan'ın popülizm analizinde tarımsal popülizm ve siyasal popülizm olmak üzere iki ayırt edici kategori bulunmaktadır. Canovan'ın tarımsal popülizm kategorisinde yer alan popülizm türleri şu şekildedir: 1- Çiftçi radikalizmi (örneğin, ABD çiftçi hareketi) 2- Devrimci-entelektüel popülizm (Batılı ekonomi modellerini kabul etmeyen tarım sosyalizmi) 3- Köylü popülizmi (örneğin, Yeşiller Hareketi ve Bulgar Ulusal Tarım Birliği). Siyasal popülizm kategorisinde ise şu popülizm türleri yer almaktadır: 1- Popülist diktatörlük (örneğin, Juan Perón'un diktatörlük yönetimi), 2- Popülist demokrasi (örneğin, İsviçre'deki halk denetimli sistemler), 3- Gericî popülizm (toplumsal düşmanlıktan beslenen hareketler), 4- Politikacıların popülizmi (ideolojik temeli olmayan, halkın duygularına hitap eden koalisyonlar) (s. 13). Canovan'ın sınıflandırmasında popülizmin tarihsel gelişimi ve ideolojik esnekliğinin bir arada vurgulanması dikkat çekmektedir.

Taggart (2000), popülizmi altı tema üzerinden açıklamaktadır. Taggart'ın ileri sürdüğü popülizm temaları şu şekildedir: 1- Temsili siyasete düşman olarak popülistler. 2- İdealize edilmiş bir anayurdu yücelten popülistler. 3- Değerlerden yoksun bir ideoloji olarak popülizm. 4- Krizler karşısında güçlü bir tepki olarak popülizm. 5- Popülizmin kendisini kısıtlamasına neden olan temel çelişkilere sahip olması. 6- Popülizm çevrenin renklerine uyum sağlayan bir bukalemun gibidir. Taggart'a göre, popülizm, temsili siyasete bir tepki olarak belirlemekte ve kriz dönemlerinde anayurdu yüceltmektedir. Ayrıca evrensel değerlerden yoksun olarak değişken bir yapı sergileyerek dönemsel olarak ortaya çıkmaktadır (s. 5).

Popülizm tanımlarının tıpkı popülizm kavramı gibi oldukça esnek ve geniş olduğu görülmektedir. Popülizmin farklı coğrafyalarda farklı dinamiklerle ortaya çıkması evrensel bir tanımın geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Popülizmin tanımlanmasında ortaya çıkan güçlük literatürde farklı yaklaşımların ortaya çıkmasında önemli bir unsur olmuştur. Bu anlamda öne çıkan popülizm yaklaşımları şu şekilde ifade edilebilir: hareket, siyasal strateji, ideoloji, söylem ve siyasal tarz.

Popülizmi “hareket” olarak değerlendiren Peter Wiles (1969), ideolojik temeli olmayan bir “sendrom” olarak tarif etmektedir. Wiles'e göre, popülizm, muhtelif ideolojilere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Wiles, popülizmi “*Erdem, basit olağan halkta ve onun kolektif geleneklerinde yaşayan bir inanç ya da hareket.*” olarak tanımlamaktadır (s. 166). Popülizmi “siyasi hareket” olarak tarif eden bir başka araştırmacı Torcuato Di Tella'dır. Latin Amerika ve Avrupa popülist hareketlerini karşılaştırmalı olarak analiz eden Di Tella, popülizmi ortaya çıkaran sürecin orta düzey seçkinler arasında statüko karşıtı bir hareketlenmeyle başladığını ifade etmektedir. Ona göre, bu hareketlilik artan bir beklenti durumuna yol açarken geniş halk kitleleri mobilize olmaya hazır duruma gelmektedir. Yeni koşullar, seçkinler ve geniş halk kitleleri arasında ortak talepler oluşturduğunda popülizm ortaya çıkmaktadır (Di Tella, 1965, aktaran Taggart, 2000, ss. 13-14).

Popülizmi “siyasal strateji” olarak ele alan yaklaşımda; seçimler, siyasi parti örgütlenmesi, kitle mobilizasyonu gibi unsurlar dikkat çekmektedir. Weyland (2001), popülizmin iktidar süreçlerine dikkat çekerek siyasi liderin iktidara geliş ve iktidarını koruma sürecinde başvurduğu yöntem ve araçlar üzerinde durmaktadır. Ona göre, popülizmde lider bir grup olarak değil birey olarak karakterize edilir. Popülizm ise kurumsal olmayan kitlesel desteğin gerekli olduğu zamanlarda belirlemektedir (ss. 12-18). Gidron ve Bonikowski (2013), siyasal strateji yaklaşımının öne çıkan unsurlarını “seçimler”, “siyasi örgütlenme” ve “seferberlik biçimleri” olarak kategorize etmektedir. Strateji yaklaşımının analiz merkezinde siyasi partiler ve liderlik gibi siyasi araçlar bulunmaktadır. Popülizm araştırmalarında strateji yaklaşımının inceleme yöntemi olarak tarihsel analiz ve vaka çalışmaları kullanılmaktadır (ss. 10-17).

Popülizmi ideoloji olarak ele alan yaklaşım, Michael Freeden (1998)'in “ince merkezli” (thin-centered) ve “kalın merkezli” (thick-centered) ideoloji ayrımına dayanmaktadır. Bu yaklaşımın özünde popülizmin diğer ideolojilere kolaylıkla eklemlenebilmesini sağlayan esnek yapısı bulunmaktadır (Uslu,

2021, ss. 221-222). Freeden'in ideoloji kavramsallaştırmasında ince merkezli ideoloji kategorisinde feminizm, çevrecilik ve milliyetçilik öne çıkarken; kalın merkezli ideoloji kategorisinde liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık gibi ideolojiler öne çıkmaktadır. Freeden (2003)'in ince-merkezli ideoloji tanımı şu şekildedir:

İnce bir ideoloji, ana akım ideolojiler gibi tanımlanabilir bir biçime sahip olmasına karşın ana akım ideolojilerin aksine sınırlı bir ideolojidir. Bir ideolojinin içermesini beklediğimiz birçok kavramı kasıtlı olarak ortadan kaldırarak ya da değiştirerek kendisini daha geniş düşünsel bağlamdan ayırır. Makro ideolojiler gibi tüm sorunları ele almaz ve gerek hedefleri gerekse de kapsamı açısından sınırlıdır (Freeden, 2003, s. 98).

Popülizmin temel unsurunun halk olduğunu ifade eden Mudde (2004), popülizmi ince merkezli bir ideoloji olarak değerlendirmektedir. Ona göre, popülizmin ideoloji tarifinin karşısında seçkincilik ve çoğulculuk yer almaktadır: *“Toplumu yozlaşmış seçkinler ve saf insanlar olarak iki ayrı homojen ve muhalif grup olarak gören, siyasetin halkın genel iradesinin bir ifadesi olması gerektiğini savunan bir ideoloji”* (ss. 543-544).

Benzer şekilde Abts ve Rummens (2007) de popülizmi ince merkezli bir ideoloji olarak tarif etmektedir. Abts ve Rummens, popülizmi toplumdaki güç yapısıyla ilişkili olarak ince merkezli bir ideoloji olarak ele alarak halk, demokrasi ve egemenlik kavramlarına odaklanmaktadır (ss. 408-409). Popülizmi bir ideoloji olarak inceleyen Albertazzi ve McDonnell (2008), dört temel ilkenin iç içe geçtiğini ileri sürmüştür: 1- Halk birdir ve doğası gereği iyidir. 2- Halk egemendir. 3- Halkın kültürü ve yaşayış biçimi çok değerlidir. 4- Lider ve parti ya da hareket halkla birdir. Bu bilgiler ışığında Albertazzi ve McDonnell'in popülizm tanımı şu şekildedir: *“Erdemli, homojen ve egemen bir halkı, haklarından, değerlerinden, refahlarından, kimliklerinden ve seslerinden yoksun bırakan (ya da bırakmaya çalışan) bir dizi elit ve tehlikeli ‘ötekiler’ ile karşı karşıya getiren bir ideoloji”* (ss. 3-6). Popülizmi ideoloji temelinde ele alan yaklaşımda siyaset ve topluma ilişkin düşünceler ön plandadır. İdeolojik tartışmaların merkezinde siyasi aktörler (parti, lider, hareket vb.) yer almaktadır. Ayrıca siyasi aktörlerin sınıflandırılmasında kamu bildirileri ve parti içi yayınlar gibi araçlar öne çıkmaktadır.

Popülizmin farklı zamanlarda farklı toplumlarda yine farklı sınıf ve tabakalarda siyasal üslup olarak benimsenmesi “söylem” yaklaşımının temelini oluşturmaktadır (Belge, 2018, s. 119). Laclau kuramında, popülizmi toplumsal koşullara bağlı olarak gelişen siyasal söylem olarak ele almaktadır. O, popülizmi “halk” ve “ötekiler” arasındaki çatışmaya dayandırmakta ve çelişkiyi halkın kolektif kimliğinin oluşumunda temel unsur olarak değerlendirmektedir. Laclau'nun kuramında üç merkezi kategori yer almaktadır. Birinci kategori olan söylem, toplumun kavramsal olarak şekillendiği ve popülizmin belirginleştiği alanı ifade etmektedir. İkinci kategori, boş gösterenler ve hegemonya kavramlarını içermektedir. Boş gösterenler toplumsal bozulmalar üzerinden “halk” ve “ötekilerin” söylemsel inşasını sağlarken; hegemonya, halkın karşıt ideolojilere üstünlük kurmasını temsil etmektedir. Üçüncü kategori olan retorik ise düz anlamlı terimlerin mecazlı kullanımıyla şekillenerek popülist söylemin etkisini artırmaktadır (Laclau 2005, s. 67-72). Mudde ve Kaltwasser (2012), Laclau'nun kuramsal popülizm yaklaşımını soyut bir tarif getirmesi nedeniyle eleştirmektedir. Buna göre, Laclau'nun popülizm kavramsallaştırmasında hem muğlaklık hem de hırpalanabilirlik göze çarpmaktadır (ss. 6-7).

Popülizmi “siyasal tarz” olarak ele alan yaklaşımın çıkış noktasını popülizmin farklı ideolojilere uyum sağlayabilen yapısı oluşturmaktadır. Ekseriyetle “söylem” ya da “retorik” ile eş anlamlı kullanılan “tarz” terimi popülizm literatüründe diğer yaklaşımlar arasında yeterince zikredilmemektedir (Moffitt, 2021, ss. 53-54). Canovan'ın bazı çalışmalarında popülist aktörlerin siyasal iletişim süreçlerini anlamak için bu kavramı kullandığı görülmektedir. Keza Canovan'a (1984) göre, popülizm: *“Özden ziyade bir tarz meselesidir”* (s. 314). Popülist aktörleri birbirine bağlayan unsur ise, siyasal aktörlerin retorik tarzlarıdır. Pierre-Andre Taguieff (1995) popülizmin tek bir anlama indirgenmesinin zorluğunu vurgulayarak çeşitli ideolojilere eklenilebilen yapısına dikkat çekmektedir. Taguieff'e göre, popülizmin bu esnekliği onun siyasal tarz olarak karakterize edilmesine yol açmaktadır (s. 9). Benjamin Moffitt (2021), popülizmi: performatik, esnek ve ilişkisel unsurlarıyla kapsamlı bir siyasal tarz olarak değerlendirmektedir. Belge (2018) popülizmin ideolojilere eklenilebilen esnek yapısına dikkat çekerek kavramı “siyaset yapma tarzı” olarak tarif etmektedir (ss. 21-22). Siyasal tarz yaklaşımının temel araçlarını liderlerin konuşmaları, kamusal söylemler ve politik metinler oluşturmaktadır (Gidron and Bonikowski, 2013, s. 17).

4. Kavramsal Çerçeve

4.1. Sağ ve Sol: Kavramsal Bir Bakış

Günümüzde bireyin siyasi duruş ve inancını ifade etmek için kullanılan sağ ve sol kavramları ilk defa Fransız Devrimi sırasında toplanan États Généraux'un oturma düzeni ile belirli bir dünya görüşüne karşılık gelecek şekilde kullanıldı (Knapp & Wright, 2006, ss. 1-2). Kralı destekleyen aristokratlar, gelenekçiler ve muhafazakârların sağda, radikaller ve yenilikçilerin solda konumlanması ile tasvir edilen bu oturma düzeni zaman içerisinde Fransız meclislerinde benzer bir oturma düzeninin benimsenmesiyle bir tür gelenek haline geldi (Heywood, 2017, s. 15). Bu gelenek ilerleyen süreçte Batı toplumlarında yaygınlık kazanarak kapsamını genişletti. Batı toplumlarında süren siyasi çatışma sağ kavramına mülk sahipleri ve burjuvazinin çıkarlarını temsil eden bir anlam kazandırırken, sol kavramına ise işçilerin çıkarlarını temsil eden bir anlam kazandırdı (Ignazi, 2006, ss. 4-5).

19. yüzyılın ortalarına doğru “sol” kavramı Marksist terminolojiye girmeye başladı. Bu yıllarda Karl Marx ve takipçileri kendilerini siyasi yelpazenin solunda konumlandıklarını dile getirirken “sol sosyalistler” tabiri popüler bir siyasi konum haline geldi. Nitekim bu popülerlik “sol” kavramına propaganda açısından müspet faydalar sağlamadı. Zira bu yıllarda “sol” kavramının içeriği ve sınırları konusunda belirsizlik hâkimdi. Bu yıllarda sol, bir grubun aşırı uçlarında konumlanan sayılı destekçiye sahip bir konuma karşılık gelen bir içeriğe sahipti. Örneğin V.I. Lenin'in, Rus Sosyalist Partisi'ndeki küçük grubu 1903'te yalnızca bir toplantıda çoğunluğu elde ettikten sonra “çoğunluk grubu” anlamına gelen “Bolşevik” tabirini kullanmaya başlamıştı. 20. yüzyılda ise SSCB'de komünizm yükselirken aşırı solculuk Bolşevikliğe dayandırıldı (Carlisle, 2005, ss. vii-ix).

Dünyanın çeşitli yerlerinde sağ ve sol gibi siyasi ayrımlar oluşukça “sağ” ve “sol” kavramlarına yüklenen anlamlar karmaşık bir hal almaya başladı. Bilhassa birçok ülkede filizlenen özerklik ve bağımsızlık gibi ulusal hareketler bu karmaşıklıkla artıran bir etkide bulundu. Örneğin, I. Dünya Savaşı'nı başlatan suikastın arkasındaki saikler milliyetçiliğe dayanırken; Sırpların ayrılık için verdiği mücadele Avusturya-Macaristan İmparatorluğu nezdinde otoriteye karşı verilen bir mücadeleden ibaretti. Benzer şekilde 1930'ların İspanyasında siyasal yaşamda sağ ve sol ayrımı yapılamayacak kadar karmaşık bir ortam mevcuttu. Zira hükümeti destekleyen solcular ve ayrılıkçılar “cumhuriyetçiler” olarak tarif edilirken faşistler, monarşi ve klişe yanlıları ile ordu subayları “isyancı” olarak adlandırılıyordu (Carlisle, 2005, ss. vii-ix).

Sağ ve sol kavramlarının göreceli bir niteliğe sahip olduğuna dikkat çeken Norberto Bobbio (1996), her iki kavramın da birbiriyle ilgisi olmayan belirli bir politik konumu temsil ettiğini vurgulamaktadır. Öyle ki sağ ve sol değişmez anlamları ifade eden kelimelerden ibaret değil, farklı zaman ve durumlarda çeşitli anlamları ifade edebilen kavramlardır. Nitekim sağ ve sol kavramlarının birbiriyle zıt anlamda kullanılması bir kişinin her iki tarafta da olamayacağı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak çağdaş dünyada sağ ve sol kavramları süregelen siyasi çatışmanın yol açtığı aşırı kutuplaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkarak yaygınlık kazandı (s. 56).

Pierre Ostiguy'e (2017) göre, sağ ve sol siyaset ayrımının sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Bu ayrımın sosyo-ekonomik boyutunda sol siyasetin ekonomik eşitliği artırma savunusu öne çıkarken sağ siyasetin özel mülkiyet hakları savunusu belirginlik kazanmaktadır. Sosyo-kültürel boyutta ise otorite karşıtı hiyerarşik güç ilişkileri, geleneksel değerler ve otoritenin eleştirisi sol siyasetin dinamikleri olarak dikkat çekmektedir. Buna karşın otorite, kamu-sosyal düzeni, geleneksel değerler ve sosyal ilişkilerin savunulması sağ siyasetin dinamikleri olarak öne çıkmaktadır (ss. 84-85).

Heywood (2017) sağ ve sol kavramlarının ekonomik açıdan belirgin farklılıklarının bulunduğu dair yapılan yorumlardaki tutarsızlığa dikkat çekmektedir. Ona göre, komünistlerin devletçi-planlı ekonomik modeli savunmasına karşın sağcı muhafazakârların liberal ekonomik modeli savunması sağ-sol kavramsallaştırması için yeterli değildir. Heywood, bu durumu faşist rejimleri ve anarşizmi örnek göstererek açıklamaktadır. Buna göre, faşist rejimler aşırı milliyetçi bir karaktere sahip olmalarına rağmen ekonomide devlet denetimine başvurmuştur. Benzer şekilde anarşizm her türlü ekonomik modele ve yönetim biçimine karşı olmasına rağmen eşitlikçi bir dünya görüşüne sahiptir. Dolayısıyla her iki ideolojide de sağ ve sola özgü özellikler göze çarpmaktadır. Özetle ideolojilerin karmaşık değerlerden oluşan yapısı sağ-sol kavramsallaştırmasında genel bir sınıflandırmanın yapılmasını zorlaştırmaktadır (s. 16).

4.2. Sağ Popülizm

Sağ ve sol popülizm arasındaki ayrım esasen sağ-sol siyaset ayrımının bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Popülizm, tarihsel süreç içerisinde ekseriyetle sağ siyasete ait bir olgu olarak değerlendirilmiş olsa da esnek yapısı sayesinde hem sağ hem de sol siyasi hareketler içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. Öte yandan popülizm, halkın tanımına bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Pelinka'ya (2013) göre etkin, ulusal ya da dinsel olarak tanımlanmış ve “öteki”ne karşı yöneltilmiş her popülizm, sağ popülizm olarak kavramsallaştırılmaktadır (s.7). Sağ partilerin popülist söylemlerinde halkın “kim olduğu” ve kimin halkın bir parçası olup olmayacağı vurgusu hâkimdir (Betz & Johnson, 2004, s. 316).

Sağ-sol popülizm ayrımında 1980’ler dönüm noktasıdır. Bu yıllarda bilhassa Yeni Toplumsal Hareketler’in Batı Avrupa’da artan etkisi radikal sağ partilerin filizlenmesine ortam hazırladı. Batı Avrupa’da kitlelerin mevcut siyasi partilere karşı beslediği hoşnutsuzluk radikal sağ partilerin kitlelerini artırmasında etkili oldu (Betz, 1994, s. 169). Bu anlamda geleneksel partilerin kitlelerin artan taleplerini karşılamadaki yetersizliği radikal sağ partilerin bu talepleri siyasal alana taşımasıyla sonuçlandı. Ignazi’ye (2006) göre, Batı Avrupa toplumlarında kitlelerin artan beklentilerinin arka planında parti sisteminin kutuplaşması, sistem meşruiyeti krizi, geleneksel partilerin yeni sorunlara cevap verememesi gibi bir dizi unsur yer almaktadır (ss. 202-203). Nitekim radikal sağ partilerin artan etkinliği popülizmin radikal sağ partiler ile anıldığı bir süreci başlatarak günümüze kadar olan dönemde etkisini sürdürmüştür.

1980 sonrası dönemde popülist radikal sağ partilerin artan etkinliği popülizm araştırmalarında odak noktaya oturmaya başladı. Kavramsal düzeyde popülizm, en temelde “halk” ile “elitler” arasındaki bir karşıtlığa dayanmakta ve halkın çıkarlarını savunma iddiasıyla şekillenmektedir. Bu olgu ideolojiden stratejiye, toplumsal hareketten siyaset yapma tarzına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu çerçevede popülist sağ, sağ ideolojiyle yakın bir ilişki içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu ilişkinin mutlak olmadığı vurgulanmalıdır zira her sağ siyasal hareket, popülist sağ kategorisi içinde değerlendirilememektedir. Örneğin milliyetçilik, muhafazakârlık ve liberalizm sağ popülist partilerin başat ideolojileridir. Toplumun muhafazakâr dinamikleri, göçmenlere karşı ketum tutumlar sergilenmesi, ulusal kimliğin öne çıkarılması gibi söylemler popülist sağın karakteristik politik duruşlarını ifade etmektedir. Buna karşın popülist radikal sağ, sağ popülizmin alt kategorisi olarak değerlendirilebilir. Popülist sağda; muhafazakârlık, liberalizm ve milliyetçilik genel karakteristik ideolojik çerçeveyi oluştururken popülist radikal sağda nativizm ve otoriterlik belirginlik kazanmaktadır. Literatürde “popülist sağ” ve “popülist radikal sağ”ın kullanımına yönelik farklı tutumlar görülmektedir. Örneğin Mudde (2007) sağ popülizmi incelerken ekseriyle “popülist radikal sağ” tabirini kullanmaktadır. Batı Avrupa’da siyasi partilerin geleneksel sınıflandırmalarına dayanan araştırma geleneği sağ-sol terminolojisini koruyarak bu kavramlara “popülizm” terimini eklemeye başlamıştır. Böylelikle sağ popülist, radikal sağ, popülist radikal sağ, aşırı sağ ya da uç sağ gibi terimler ortaya çıkmıştır (Norris & Inglehart, 2019, s. 218).

Son otuz yılda Batı Avrupa’da popülist radikal sağ partiler güç kazanarak parti sistemleri içinde giderek daha etkin bir aktör haline geldi. Bu partilerin seçim başarıları arasında farklılıklar gözlemlense de Avusturya, Hollanda, İsviçre, Norveç, İtalya gibi ülkelerde birçok parti, hükümet koalisyonlarına dâhil olmaktadır. Popülist radikal sağ partiler seçim süreçlerinde genellikle yerlilik üzerinde dururken göçmenlere yönelik kontrollerinin artırılması, sosyal yardım uygulamalarının kısıtlanması ve hukukun katılaştırılması gibi söylemlere başvurmaktadır (Röth, vd., 2018). Günümüzde Radikal sağ/ popülist radikal sağ gibi tabirler Fransız Ulusal Cephesi (FN), Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) ve Vlaams Belang (Flaman Bloğu) gibi kuruluşlardan bahsedilirken sıklıkla kullanılmaktadır. Betz (1994), Batı Avrupa’daki popülist radikal sağ partilerden örnek vererek bu partilerin aşırı sağdan ayrı bir yerde konumlandıklarını ve kendilerini mevcut sisteme demokratik bir alternatif sunan partiler olarak gördüklerini vurgulamaktadır. Betz, ayrıca popülist radikal sağ partilerin programlarında neoliberalizm ve milliyetçiliğin önemli bir yer tuttuğunu ifade etmektedir. Genel olarak ideolojik projelerden yoksun olan bu partiler kitlelerin duygularına hitap ederek seçmenlerin değişen ruh hallerine uygun olarak siyasi programlarını şekillendirmektedir. Ona göre, popülist radikal sağ partiler çözüm bekleyen toplumsal sorunlara alternatif çözümler sunmak yerine sorunlardan şikâyet eden kitlelerin desteğini alma uğraşı içerisinde olma eğilimindedir (ss. 107-108).

Mudde’ye (2007) göre, popülist radikal sağın temel kavramı nativizmdir. Nativizm, devletin yalnızca “yerli” halktan oluşması ve gerekirse “yabancılar” düşmanca davranılması gerektiğini savunan bir görüş ya da ideoloji olarak düşünüldüğünde içerisinde saf bir ulus devlet hayali barındırdığı ifade edilebilir.

Mudde, günümüzde sağ ve sol radikal partilerin propagandalarında öne çıkan ortak noktanın “slogan” olduğunu vurgulamaktadır. “*Britanya Britanyalılar için*” (Ulusal Cephe), “*Hollanda Hollandalılar için*” (CP’86) vb. sloganlar günümüzde bir çok ülkede görülebilmektedir. Keza bu ülkelerdeki radikal sağ partilerde “*Bizim ülkemiz, bizim ulusumuz*” anlayışı hâkimdir. Ayrıca gerçek demokrasi yalnızca yerli halktan oluşan ulus devlet içerisinde mümkündür. Nativizm, bir çok ülkede suçlu yabancıların ve yasadışı göçmenlerin sınır dışı edilmesi gerektiği söylemiyle sıklıkla gündeme gelmektedir (s. 139).

4.3. Sol Popülizm

Sol popülizmin tarihsel izleri Endüstri Devrimi ve sonrası dönemde toplumlarda görülen sosyo-ekonomik çalkantılara kadar uzanmaktadır. Siyasal alandaki ilk izler 1890’larda ABD’de Halk Partisi’nin kuruluş sürecinde görülmektedir. Daha önce değinildiği gibi popülizmin ABD’deki serüveni çiftçi ve işçi kesiminin demiryolu tiranlığına karşı örgütlenme yoluna gitmesiyle başlamış ve kısa süre içerisinde parti kurulmasıyla sonuçlanmıştı. 20. yüzyılın ilk yarısında Latin Amerika’da filizlenen popülizmler sol popülizmin tarihsel öncü örnekleridir. Sol popülizm tarihsel olarak sosyalist ya da sosyal demokrat hareketlerden ayrılmaktadır. Zira sol popülizm toplumsal çatışmayı sınıf ekseninden ziyade halk-elit karşıtlığı temelinde inşa etmektedir.

Popülizmin esnek doğası sol popülizm kavramsallaştırmasında da devam etmektedir. Bu durum sol popülizme yönelik her coğrafyada ve her dönemde geçerli bir tanım geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte sol popülizmin ne olduğuna dair kapsamlı tarif olmamakla birlikte popülizm-sol popülizm ayrımında öne çıkan birtakım unsurlar bulunmaktadır. Bu anlamda sol popülizm araştırmalarında gelir dağılımındaki adaletsizlik, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ekonomik eşitsizlik, siyasi elitlerin halktan uzak olması ve demokrasinin durumu gibi konulara odaklanılmaktadır. Ayrıca toplumdaki kurumsal bozulmalar ve demokratik temsil krizine tepki olarak halkın sesinin siyasal alana taşınması sol popülizm terminolojisinde öne çıkan konulardır (Mouffe, 2019; Mudde and Kaltwasser, 2017, ss. 14-15; Dyer-Witthford, s.120). Öte yandan çevre sorunları (Böhmelt, 2021), göçmen hakları (Alonso and Fonseca, 2012), toplumsal cinsiyet eşitsizliği (Tierno, 2020) gibi konular sol popülizm literatüründe sıkça araştırılan konular arasındadır. Sol popülizm halk ve elitler arasındaki çatışma üzerinden tüm bu konuları ele alarak kolektif adalet ve dayanışma anlatısı inşa etmektedir.

Sol popülizm, farklı coğrafyalarda farklı sosyo-politik bağlamlarda ortaya çıkan esnek ve dinamik bir yapıya sahip olmasına karşın birçok ülkede “halk” ile “elitler” arasındaki çatışmayı temel almaktadır. Bu anlamda toplumdaki mevcut sorunlara karşı eşitliği ve sosyal adaleti temel alan sol popülizmin yakın dönemde tipik örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, İtalya’da M5S (Beş Yıldız Hareketi), 2007’de siyasetçilere, 2008’de gazetecilere yönelik V-Günü protestoları düzenleyerek geniş halk kitlelerinin dikkatini çekti. İspanya’da Podemos, sol popülist stratejiyi takip etmiş ve halkın öfkesini neoliberal politikalarla karşı konsolide ederek kitleleri mobilize edebilmiştir (Della Porta vd., 2017, s. 194). Benzer şekilde Yunanistan’da SYRIZA, kriz ve kemer sıkma politikalarına karşı AB’nin dayattığı neoliberal politikaları eleştirerek halkın ekonomik ve sosyal haklarını savunan bir söylem geliştirdi (Stavrakakis and Katsambekis, 2014, s. 120). Fransa’da La France Insomise Hareketi (Boyun Eğmeyen Hareketi) gelir eşitsizliği, işçi hakları ve yeni nesil ticari ulaşım taşımacılığı gibi konularda halkçı bir söylem geliştirerek halk ve elit çatışması üzerinden büyük sermayeye karşı tavır geliştirmenin uğraşını verdi (Dyer-Witthford, 2020, s. 120). Halk ve elitler arasındaki çatışma ABD’de Bernie Sanders’in sıkça başvurduğu bir unsurdur. Ayrıca Sanders’in kampanyalarında halk ve siyasal elitler arasındaki karşıtlık ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler önemli bir yer tutmaktadır (Eklundh, vd., 2024, s. 1907). Sanders, halkçı bir söylem geliştirerek sol popülizmin tipik bir örneğini sergilemiştir. Tüm bu sol popülist tutum, davranış ve hareketlerin ortak noktası karizmatik liderlerin etrafında şekillenerek halk ve yönetici elitler arasında güçlü bir karşıtlık kurulmasıdır. Öte yandan sol popülizmin üzerine yoğunlaştığı konular “sol” tabirinin dışlanması gündeme getirmektedir. Bilhassa sol popülist stratejiyi savunanlar “gerçek solu” temsil ettiği iddiasındaki sol gruplar ile anılmak istemediği için “hümanist popülizm”, “demokratik popülizm” ya da “ilerici popülizm” gibi tabirlerin kullanılmasını önermektedir (Mouffe, 2019, s.92).

Popülizm literatüründe sol popülizm, Laclau (2005) ve Mouffe’nun (2019) çalışmalarıyla kavramsal ve teorik bir çerçeve kazanmaya başlamıştır. Sol popülizmde klasik Marksist anlayıştan farklı olarak sınıf merkezli yaklaşımın yerini toplumun heterojen yapısı almaktadır. Bir anlamda Marksizm’de siyasal alanın temel öznesi olan proletaryanın yerini sol popülizmde toplumun işçiler ve etnik azınlıklar gibi çeşitli

kesimleri almaktadır. Toplumun farklı kesimlerinden gelen talepler geniş bir “halk” kimliğini inşa ederken “demokrasi” toplumun farklı kesimlerinin uzlaştığı bir olgu olarak değil, çatışmacı bir alan olarak kavramsallaştırılmakta ve radikal bir karakter kazanmaktadır. Halkın duygu, düşünce ve kolektif tutkuları kitleleri mobilize etmenin kritik bir unsuru haline gelmektedir. Neoliberal hegemonyaya karşı adalet, eşitlik gibi taleplerle beliren popülizm antihegemonik bir strateji olarak esnek ve kapsayıcı bir siyasi söylem ortaya çıkarmaktadır.

Laclau’ya (2005) göre, popülizm halk ve elitler arasında net bir siyasi ayrıma yol açarak neoliberal sistemin egemenliğine karşı bir mücadele aracı olarak tezahür etmektedir. Bir anlamda toplumun farklı kesimleri bir bütün olarak -halk- güçlendiğinde neoliberal düzenin dayattığı politik ve ekonomik yapılara bir tür karşı duruş sergilemektedir. Laclau’nun kuramında popülizm “belirli” bir ideolojik içeriği bulunmayan fakat farklı demokratik talepleri bir araya getirerek “halk” kimliğini inşa eden söylemsel bir stratejidir. Laclau, ortaya koyduğu yaklaşımda halkın ortak mücadelelerine odaklanarak kolektif iradenin oluşum sürecini analiz etmektedir. Buna göre popülizm, politikayı “çatışmacı” bir alana dönüştürerek halkı mobilize etmektedir.

Mouffe (2019), Laclau’nun popülizm yaklaşımından hareketle konuyu ele aldığı çalışmasında popülizmin 1980’lerden itibaren aşamalı olarak neoliberal hegemonya krizinin bir sonucu olarak filizlendiğine dikkat çekmektedir. Mouffe’ye göre, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı Avrupa ülkelerinde benimsenen Keynesçi refah devleti anlayışının yerini “neoliberal hegemonik oluşum” almıştır. Bu oluşumun temelinde özel mülkiyet haklarını ve serbest piyasayı korumaktan devletin rolünü sınırlandırmaya kadar bir dizi uygulama bulunmaktadır. Neoliberal hegemonik oluşum 2008 Finansal Krizi ile birlikte bir tür meydan okuma ile karşı karşıya kalırken krizden etkilenen birçok ülke kemer sıkma politikalarına yönelerek ekonomik bir dönüşüme girmiştir. Bu durum demokratik ülkelerde eşitlik ve halk egemenliğini aşındıran post-demokrasi olarak adlandırılan bir sürecin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Mouffe, post-demokrasi sürecinin sağ ve sol arasındaki sınırları bulanıklaştırdığı kanısındadır. Ayrıca demokratik ülkelerde karar alma süreçlerinde parlamento ve demokratik kurumların etkinliği azalmıştır. Bir anlamda ortada yalnızca merkez sağ ve merkez sol partilerden oluşan iki partili bir sistem kalmıştır. Mouffe, bu merkezde konumlanan neoliberal küreselleşmeye dayanan uzlaş ortamına karşı olanların “aşırılık yanlısı” ya da “popülist” olarak anıldığını vurgulamaktadır (ss. 23-33). Buna karşın Agustin (2020), radikal soldan popülist sola geçişin 2008 Finansal Krizi’nden önce var olan bir eğilim olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre, sol popülist partilerin varlığı, yalnızca ekonomik krizlere bağlı değildir. Siyasal huzursuzluk ve toplumsal rahatsızlıklar gibi etkenler bu partilerin ortaya çıkmasında itici bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşımda sol popülizmin Avrupa’daki yükselişi ve dönüşümüne işaret eden unsurlar dikkat çekicidir (ss. 123-124).

5. Bulgular ve Analiz

5.1. Söylemsel Dinamikler

5.1.1. Retorik ve Hedef Kitle

Sağ popülizmin retorisi ekseriyetle “halk ve “elitler” arasındaki çatışmayla kurulmaktadır. Bu karşıtlık ülkenin kültürel ve ekonomik durumundan rahatsızlık duyan halk kitlelerine yönlendirilmekte ve popülist lider, antielitist bir siyasal üslup kullanarak siyasi ve kültürel elitleri halka ihanet etmekle suçlamaktadır (March, 2017). Bu suçlamalar genellikle göçmenler, azınlıklar ya da küreselleşme gibi “dış tehditlere” karşı ulusal kimliği yücelten bir söylem şeklinde tezahür etmektedir (Taggart, 2000, s. 117; Salmela & Von Scheve, 2017). Mudde (2017)’nin ifade ettiği gibi “nativizm” sağ popülizmin temel karakteristik özelliklerinden biridir (s.159). Popülist liderler dışlayıcı söylemlerle kriz zamanlarında kendilerini toplumdan dışlanmış hisseden gruplar üzerinde mobilize edici bir etkide bulunmaktadır (Taggart, 2000, s. 117). Sağ popülizmde nostaljik bir “ulusal halk” vurgusuyla küreselleşme ve çok kültürlülüğün rahatsızlık duyan orta sınıf seçmenler hedeflenmektedir. Bu tür bir retorik kriz söylemleriyle lider ve seçmen arasında duygusal bir bağ ortaya çıkarmaktadır (Inglehart & Norris, 2016, s. 7; Moffitt, 2014, ss. 191-193). Sağ popülizmde hedef kitle ekonomik güvensizlik, kültürel değişim ve politik sisteme karşı duyulan güvensizlik gibi ortak kaygılarla karakterize edilmektedir (Salmela & Von Scheve, 2017). Popülist retorik’in temel dinamiği olan “biz ve onlar” ayrımı sağ popülizmde göçmen karşıtlığı ve nativizm üzerinden kitleleri bir araya getirebilmektedir (Mudde, 2017).

Sol popülist retorik tıpkı sağ popülizmde olduğu gibi antielitizm ile karakterize edilmektedir. Nitekim sağ popülizmdeki dışlayıcı söylemler sol popülizmde “eşitlikçi” ve “özgürlükçü” bir retoriğe dönüşmektedir (Decker, 2008, s. 123). Sol popülistler, sağ popülistler gibi toplumdan dışlanmış hisseden kitlelere odaklanmaktadır. Ancak sağ popülizmdeki dışlayıcı yaklaşımdan farklı olarak sol popülizm ülkenin mevcut yapısında ötekileştirilmiş hisseden kadınlar, engelliler, LGBT+ bireyler, göçmenler, dini azınlıklar gibi grupları mobilize etmeyi hedeflemektedir (March, 2017). Popülizmin temel bir özelliği olan “duygusal mobilizasyon” sol popülizmde önemli bir yere sahiptir. Sol popülizm, antielitist söylemlerle kitleleri mobilize ederken retoriğini sadece siyasi söylemlerle sınırlı tutmamaktadır. Sol popülizmde kültürel ve sanatsal alanlar önemli bir rol oynamaktadır. Zira bu alanlar aracılığıyla kitlelerle duygusal bir bağ kurulması hedeflenmektedir (Mouffe, 2019, ss. 86-87).

Popülist retorikte sıradan insanların çıkarlarını tehdit eden ekonomik ve siyasi elitlere karşı verilen mücadele merkezi bir yere sahiptir. Ancak sağ ve sol popülizm arasındaki temel farklılık retoriğin içeriğinde belirginlik kazanmaktadır. Örneğin günümüzde ABD’de Bernie Sanders ve İspanya’da Podemos gibi sol popülist aktör ve hareketler, sosyo-ekonomik eşitsizliğe odaklanırken; sağ popülistler göç hareketliliğini sınırlandırma ve ulusal kimliği muhafaza etme temalarını öne çıkarmaktadır (Eatwell & Goodwin, 2018). Bununla birlikte radikal sol popülist partiler retoriklerini finansal elitlere ve çok uluslu küresel şirketlere dayandırarak elitlerin ülkenin sosyo-ekonomik yapısı içerisindeki yerini sorgulamaktadır (Norris & Inglehart, 2019, s. 218). Her iki popülizm türünde antielitizm önemli bir ortak retorik biçimi olarak öne çıkarken; hedef kitle, güncel temalar ve mevcut sorunlara karşı getirilen çözüm önerilerinde ise keskin bir ayrışma görülmektedir.

5.1.2. Halk ve Öteki Sınıflandırması

Popülizm bir olgu olarak ele alındığında “halkın” belirsiz ve sınırsız bir yönetim hakkına sahip olduğu anlayışıyla karşılaşılmaktadır. Demokratik yönetimlerde halkın tüm süreçlere katılımı ideal bir amaç olarak görülse de popülizmin “halk” kavramına biçtiği belirsiz ve sınırsız rol yeni bir soruna yol açmaktadır. Belirsiz ve sınırları saptanmamış bir kavram olarak “halk” nasıl tanımlanacaktır? Bu kavramı tanımlamaya girişmek, halkın içeriğini belirlemeyi ve kimlerin bu tanıma dâhil olup kimlerin dışında bırakılacağına karar vermeyi gerektirmektedir. Popülizmin temelinde yatan halk olgusu, demokrasiyi destekleyen ya da ona zarar veren bir dinamığa yol açmaya oldukça müsaittir. Popülizmin “iyi” ya da “kötü” olduğuna yönelik sabit bir tarif geliştirilememesinin bir yönünü de bu durum oluşturmaktadır. Popülizm, diğer demokratik yaklaşımlardan halk kavramını tartışmasız bir ön kabul olarak yüceltmesiyle ayrılmaktadır. Ancak bu ön kabulde halkın sınırları ve kimlerden oluştuğu konusunda belirsizlik hakimdir (Pelinka, 2013, s. 3). Mudde’ye (2004) göre, popülistler toplumu; “*Yozlaşmış seçkinler ve saf insanlar olarak iki ayrı homojen ve muhalif grup.*” olarak algılamaktadır. Görüldüğü üzere halk, popülizmde sınırları saptanmış ve tarif edilebilir bir alana indirgenmektedir (ss. 543-544).

Popülizm, Taggart’ın (2000) ifade ettiği gibi “halk” kavramıyla özdeşleştirildiğinde potansiyel bir çıkmaza yol açmaktadır. Zira halk, geniş ve belirsiz bir kavram olarak net bir tanıma sahip değildir. Halkın popülist söylemin merkezinde yer almasının nedeni kavramsal belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Nitekim halk hem kapsayıcı hem de dışlayıcı şekilde kullanılmaya müsait esnek bir yapıya sahiptir. Taggart (2000), popülist söylemde halkın ekseriyetle “anavatan” fikriyle ilişkilendirilerek idealize edilmiş bir topluluk olarak tasarladığını ileri sürmektedir (ss. 95-98). Bununla birlikte popülist liderler “halktan” bahsederken “genel irade” kavramına ayrı bir önem vermektedir. Genel irade halkın kendi iradesinden doğan bir kutsal irade olarak kabul edildiği için popülist söylemde başat bir yere sahiptir. Bu söylemde halk; saf, homojen ve yekpare bir bütün olarak kabul edilmekte ve azınlıklara bu bütünün içerisinde yer verilmemektedir.

Popülist sağ partilerin kimlik siyasetinde “biz” ve “onlar” ayrımı belirleyici bir rol oynamaktadır. Mudde’ye (2007) göre, popülist sağ partiler yerli kimlik inşa etmek için toplumdaki diğer kimliklere belirgin bir sınır çizme uğraşı içerisinde. Keza popülist sağ partilerin siyasetinde ulus ve devlet aygıtları merkezi önemdedir. Bu iki aygıt popülist sağ partilerin kimin yerli kimin yerli olmadığı söyleminin şekillenmesine katkı sağlamaktadır (ss. 64-65). Tushnet’e (2019) göre, popülizmin her iki türünde de halkın “ötekine” karşı konumlandırılması mümkündür. Öteki kimliği konjonktürel olarak değişim gösterebilmektedir. Ayrıca çağdaş popülist partiler mevcut sorunların kaynağını uluslararası düzene atfederek “öteki” inşasını uluslararası düzlemde de kurabilmektedir. Bu tür bir öteki inşasında ise

“neoliberal seçkinler” ve “göçmenler” halkın karşısında konumlandırılan iki önemli unsur olarak dikkat çekmektedir (ss. 388-389).

Sağ popülizmin gelişimine ortam yaratan unsur geleneksel partilerin belirgin kimlik biçimleri sağlama konusundaki yetersizlikleridir. Sağ popülist partiler kolektif kimlik biçimleri yaratmaya çalışmaktadır. Bu durum popülist sağ partilerin ötekine karşı “biz” imgesini koymasına imkân tanımaktadır. Popülist sağ partilerin söylemleri bireyler üzerinde önemli etkiler yaratmakta ve kolektif kimliğin oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Mouffe, 2005, ss. 55-56). Öte yandan popülist sol partilerin ideolojilerinde halk ve seçkinler ikileminin önemli bir yer tuttuğunu belirten March (2007), popülist sol partilerin diğer sol partilere göre sınıf bilinciyle daha az ilgilendiğini vurgulamaktadır. Ona göre, popülist sol partiler diğer popülist partilerde bulunan örgütsel özellikleri benimsemektedir. Ekonomik eşitsizlik vurgularında ise sol kanat parti olma özellikleri öne çıkmaktadır (ss. 66-67).

Tablo 1: Sağ ve Sol Popülizmin Söylemsel Dinamikleri

Unsurlar	Sol Popülizm	Sağ Popülizm	Örnek Vakalar
Retorik-Hedef Kitle	İşçiler, yoksullar ve toplumdan dışlanmış hissedilen kitleler hedef alınmaktadır. Kapsayıcı bir retorik kullanılmaktadır.	Milliyetçi ve dışlayıcı bir retorik kullanılmaktadır. Göçmen karşıtlığı tipik bir özelliktir.	Sol: Yunanistan’da SYRIZA’nın kemer sıkma politikalarına karşı gençleri ve işçileri hedef alan söylemleri (Stavrakakis & Katsambekis, 2014, s. 130). Sağ: Birleşik Krallık’da Ulusal Cephe’nin “ <i>Britanya Britanyalılar için</i> ” sloganı (Mudde, 2007, s. 139).
Halk-Öteki Ayrımı	Halk ve elitler arasında keskin bir ayrım yapılmaktadır. Elitler, yerel ve küresel kapitalist güç odaklarıdır.	Halkın iradesi seçmen çoğunluğuna indirgenir. Yerli halk vurgusu öne çıkmaktadır. Etnik, dini azınlıklar ile küresel elitler ötelikleştirilir.	Sol: Venezuela’da Chávez’in çoğunluğuna iradesini yücelten bir söylem geliştirmesi (Chávez, 2004). Sağ: Hollanda’da Geert Wilders’in İslam karşıtı söylemleri (Boztaş, 2023).

5.2. İdeolojik Dinamikler

5.2.1. İdeolojik Kökler ve Politika Pratikleri

Popülizm araştırmalarında sağ popülizm genellikle milliyetçilik ve muhafazakârlık gibi iki köklü ideoloji ile ilişkilendirilmektedir (Mudde, 2007; De Cleen, 2017). Mudde’ye (2007) göre, sağ popülizm, kavramsal olarak tek bir parti grubunu tanımlamak için fazla geniştir. Bu haliyle neoliberal popülizm ve ulusal popülizm gibi farklı parti gruplarını kapsayan “şemsiye” bir terim olarak değerlendirilmektedir (s. 30). Sağ popülizmin milliyetçi siyasette ulusal kimliği merkeze alarak kendini göstermesi karakteristik bir özelliktir. Siyasi söylemler ekseriyetle ulusun egemenliğine dayalı talepler etrafında şekillenmektedir. Bu söylemler belirli grupların ulusal topluluktan ve siyasal karar alma süreçlerinden dışlandığı “nativist” bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Ulus-devletin egemenliği, ulusal kimliğin yüceltilmesiyle birleşirken nativizm, “yerli” kimliği koruma iddiasıyla güçlü bir söylem haline gelmektedir. Bu bağlamda ulus-devlet siyasi meşruiyetin ve toplumsal bütünlüğün temeli olarak merkezi bir önem kazanmaktadır (De Cleen, 2017). Bununla birlikte popülist-radikal sağ belirli bir milliyetçilik biçimi olmasına karşın tüm radikal milliyetçiliklerde “popülizm” görülmemektedir. Mudde (2007), popülist radikal sağ ile radikal sağın ideolojik açıdan farklı dinamiklere sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre, popülist radikal sağın demokrasi anlayışındaki vurgular oldukça yüzeyseldir. Görünüşte liberal demokrasiyi savunurken halk, özgürlük ve çoğulculuk gibi değerlere karşı çıkabilmektedir. Buna karşın nasyonal sosyalizm ve faşizm gibi radikal sağ fraksiyonlar halk egemenliği fikrini direkt olarak reddetmekte ve demokrasinin karşısında durmaktadır (s. 31).

Sol popülizm toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki eşitsizlik ve adaletsizliği temel alarak antielitist bir söylem ile kitleleri mobilize eden çağdaş bir popülizm türüdür. Kapitalizmin ve neoliberal politikaların yol açtığı sorunlar ile ülke içindeki güç odaklarına karşı mücadele vurgusu öne çıkmaktadır. Sol popülizm,

klasik Marksizm'in sınıf temelli anlayışından farklı olarak toplumu heterojen bir yapıda ele almaktadır. Bu yaklaşım toplumun farklı birey, grup ve kesimlerinin ortak taleplerini birleştirerek geniş bir halk ittifakı meydana getirmeyi amaçlamaktadır. Sol popülizmin bu stratejisi Mouffe'ye (2019) göre, populist momentte ortaya çıkan ekonomik adaletsizlik, toplumsal eşitsizlik ya da çevre mücadelesi gibi farklı demokratik talepleri birleştiren söylemsel ve duygusal bir çerçeveye dayanmaktadır. Bu stratejide post-politik uzlaşma için karşı hegemonik pratikler geliştirilmekte ve "oligarşi" adı verilen ekonomik ve siyasi elitler ile toplumun farklı kesimleri yani "halk" arasında keskin bir ayrım oluşturulmaktadır. Bu aşamada halk, radikal demokratik yurttaşlık anlayışına dayanan kolektif bir iradeye karşılık gelmektedir. Bu iradenin içerisinde işçi ücretlerinin artışından, ücretsiz eğitim hakkına kadar geniş bir talep zinciri bulunmaktadır. Bu talepler "eşdeğerlik zinciri" ile söylemsel olarak inşa edildiğinde kolektif iradenin -halkın- meydana getirdiği birlik, küresel şirketler ya da siyasi elitler gibi halkın ihtiyaçlarını göz ardı eden güçlere karşı ortak bir muhalefete hazır hale gelmektedir. Böylelikle mevcut düzenin hegemonyasının yerine kolektif irade ve söylem aracılığıyla yeni bir toplumsal düzen tasavvuruna ulaşılmaktadır.

Sağ ve sol popülizmin ideolojik temelleri ve politika pratikleri birbirine zıt iki kutupta şekillenmektedir. Sağ popülizm genellikle muhafazakâr ve milliyetçilik gibi iki köklü ideolojiyle ilişkilendirilse de popülizmin esnek doğası nedeniyle her muhafazakâr ya da milliyetçi siyaset biçimini popülizm ile özdeşleştirmek mümkün değildir. Benzer şekilde sol popülizm de klasik Marksizm'in ideolojik temellerinden uzaklaşmaktadır. İki popülizm türü arasındaki temel farklılık "eşitlik" kavramı üzerinden açıklanabilir. Sağ popülizm, halkı; elitlere karşı anavatanın yüceltilmesiyle mobilize ederken, "öteki" olarak görülen birey, grup ya da toplulukları halkın bir parçası olarak görmemekte ve dışlamaktadır. Buna karşın sol popülizm elit karşıtlığını benimserken kapsayıcı bir yaklaşım göstermektedir. Siyasi ve ekonomik elitler hariç hiçbir grup dışlanmadığı gibi bir grubu diğerinin önüne koyma eğilimi de görülmemektedir. Toplumun değerlerine karşı özgürlükçü bir duruş benimseyerek heterojen talepleri birleştiren bir halk kimliği inşa edilmektedir (Decker, 2008, s. 124).

Günümüzde sağ ve sol popülizm ayrımı sağ ve sol kanat siyasetin karakteristik özelliklerinden ayrı düşünülmemektedir. Her ne kadar sağ-sol siyaset kutuplaşmasının etkisinin kalmadığına yönelik değerlendirmeler bulunsun da popülizm, tarihsel süreç içerisindeki serüvenini çağdaş demokrasilerde oldukça farklı görünümle sürdürmektedir (Giddens, 1994, s. 78). Mouffe (2019), içinde bulunulan dönemden hareketle ilerleyen yıllarda politik çatışmanın temelinde sağ ve sol popülizm çatışmasının alacağını ileri sürmektedir (s. 18). Bu anlamda popülizmin sosyal bilimler disiplini içerisinde ilerleyen yıllarda da sağ ve sol kanat siyaset araştırmalarında önemli bir olgu olarak ele alınmaya devam edeceği ifade edilebilir.

5.2.2. Ekonomik Yaklaşımlardaki Temel Farklılıklar

Sağ ve sol popülizmin ekonomik yaklaşımları ideolojik kökler ve hedef kitleye göre, farklılık göstermektedir. Sağ popülizmde ekseriyetle milliyetçilik bağlamında populist söyleme eklemlenen "korumacı" ekonomi politikaları küresel ve yerel elitlere karşı halkın korunmasını savunan bir anlayışa yaslanmaktadır. Yakın dönemde Batı Avrupa'daki radikal sağ populistlerin dışlayıcı yaklaşımlarında ulusal ekonominin korunması önemli bir argüman haline gelmiştir. Buna karşın sol popülizmin ekonomik yaklaşımı sol kanat siyasetin gündemiyle şekillenmektedir. Latin Amerika örneklerinde görüldüğü gibi gelir adaletsizliğine karşı devletçi politikaların gündeme getirilmesi, istihdam artışı, ekonomik büyümenin hızlanması gibi ekonomik politika pratikleri ve söylemler, sol popülizmin ekonomi yaklaşımında öne çıkan unsurlardır (Mudde & Kaltwasser, 2017, s. 104; Dornbusch & Edwards, 1991, s. 11).

Küreselleşmenin ulusal ekonomiye olumsuz etkileri populist retorikte başat bir yere sahiptir. Yüksek vergilendirme ve refah devletinin maliyetlerinden duyulan rahatsızlık; küresel ve yerel elitlere bağlanırken, "halkın çıkarlarının" korunacağı vurgusu temel bir söylem haline gelmektedir. Zira sorunların kaynağı olarak işaret edilen elitler toplumdaki her türlü olumsuzluğun öznesi durumundadır. Halk, yüksek vergilendirme ile zor durumda bırakılırken elitler, kamu görevlileri ve göçmenler yararına düzenlemeler yapılması için çalışmaktadır. Sağ populistler ulusal refaha tehdit olarak algıladıkları göçmenleri ve diğer toplumsal grupları dışlama eğilimi göstermektedir (Mouffe, 2019, s. 35; Mudde & Kaltwasser, 2017, ss. 35-36). Sağ populistler, ekonomide baş gösteren herhangi bir kriz ya da olay anında elitlerin halkı zor durumda bıraktığını savunarak kitleleri mobilize etmektedir. Günümüzde ABD Başkanı Donald Trump'ın ekonomik ve siyasi başarısızlığı müesses nizamla özdeşleştirerek politik sistemdeki elitler ve Amerikan

halkı arasında düşmanca bir söylem geliştirmesi bu duruma somut bir örnektir. Popülist mobilizasyon da önemli bir unsur olan öfke ve kızgınlık gibi duygusal durumlar ekonomik kriz anlarında sıkça başvurulan bir taktik olarak düşünülebilir (Löfflmann, 2019, ss. 115-116).

Sol popülizmin ekonomik yaklaşımı elitlerin doğal kaynakların sömürülmesi, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, hak ve özgürlüklere yönelik otoriter baskılar gibi sol kanat siyasetin temel gündemleriyle şekillenmektedir. Sağ popülizm gibi sol popülizm de antielitist bir söylem üzerinden ekonomik politikalar geliştirmektedir. Her iki popülizmin birbirinden ayrıldığı temel nokta dayandığı ideolojik temel ya da siyasi pozisyon ile belirginlik kazanmaktadır. Örneğin Latin Amerika’da sol popülist lider ve partiler; siyasi ve ekonomik elitleri ülkenin doğal kaynaklarını yağmalamakla suçlaması tipik bir sol popülist ekonomik söylemdir. Hugo Chávez’in Venezuela’da iktidara yürüyüşü sol popülizmin ekonomik yaklaşımının kriz dönemlerinde nasıl şekillendiğine etkili bir örnek teşkil etmektedir. 1980 ve 1990’larda Venezuela’da düşen petrol fiyatları, ekonomik daralma ve artan kamu borçları iki partili sistemi çökertirken; IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların dayattığı politikalar ulusal ekonomik politikaları sınırlamış ve neoliberal kemer sıkma reformları halkta büyük bir öfke yaratmıştır. Kriz durumunu elitlere karşı halkın çıkarlarını yücelten popülist bir söylemle karşılayan Chávez, gelir dağılımında adaletsizliklerin giderileceği, sosyal refah programlarının hayata geçirileceği ve devletçi ekonomik politikaların uygulanacağını duyurarak kitleleri mobilize etmiştir. Öyle ki 1998’de başkan seçilen Chávez’in politika pratikleri sol popülizmin ekonomik yaklaşımına tipik bir örnek teşkil etmektedir (Mudde & Kaltwasser, 2017, ss. 102-104).

5.2.3. Küreselleşmeye Karşı Tutum

Küreselleşme olgusu, uzmanlaşma ve iş bölümü gibi dinamikler ile ekonomik büyümeyi teşvik ederken aynı zamanda sosyo-ekonomik alanda belirsizlik ve güvensizliğe yol açmaktadır (Bajo-Rubio & Yan, 2019, ss. 229-230). Bilhassa 1980-2000 yılları arasındaki hiper-küreselleşme dönemi ekonomik bütünleşmeyi derinleştirirken ülkelerdeki ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal farklılıklar belirginleşmiştir. Bu süreç, uluslararası rekabetin artmasıyla birlikte “kazananlar” ve “kaybedenler” ayrımını ortaya çıkardı. Toplumlarda artan ekonomik sorunlar, işsizlik ve gelir kaybı gibi unsurlar, popülizmin yükselişi için uygun bir ortam meydana getirdi. Popülizm, küreselleşmenin yol açtığı değişimlerle birlikte elitlere karşı bir tepki olarak belirerek kaybedenlerin sesi olduğunu iddia eden liderlerin yükselişine uygun bir ortam meydana getirdi (Rodrik, 2021, s. 134).

Sağ popülizm, ekonomik sorunları küreselleşmenin bir sonucu olarak değerlendirerek korumacı politikalar ve yabancı karşıtı söylemler geliştirmektedir. İş, gelir ve statü kaybı yaşayan bireyler, nativist sloganlarla mobilize edilerek “biz” (yerli halk) ve “onlar” (yabancılar, göçmenler vb.) arasında karşıtlık inşa edilmektedir. Buna karşın sol popülizmde küreselleşmeye karşı tutum daha çok ekonomik eşitsizliklerin sorgulanması temelinde görülmektedir. Sol popülistler, küresel ekonomik sisteme ve elitlere karşı halkın çıkarlarını savunurken; toplumdaki refah kaybı, vergi adaletsizliği, sosyal eşitsizlik gibi konuları öne çıkarmaktadır. Her iki popülizm türünde de küreselleşmenin yol açtığı sosyo-ekonomik sorunlar kitle mobilizasyonunda belirleyici olmaktadır (Rodrik, 2021, s. 140).

Küreselleşme olgusu sağ ve sol popülizmi farklı açılardan tetiklemesinin yanı sıra birçok ülkede politik sistem üzerinde değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Bu anlamda küreselleşme, post-endüstriyalizm ve Avrupa entegrasyonu gibi süreçler, geleneksel parti sistemlerini zayıflatarak sağ popülist partilerin yükselişine uygun bir ortam hazırladı. Bilhassa düşük eğitimli kitleler ve işçi kesimi gibi küreselleşmenin kaybedenleri sağ popülist partilerin hedef kitlesi haline geldi. 2008 Mali Krizi sonrasında birçok ülkede ana akım partilerin kemer sıkma politikalarına yönelmesiyle bu gruplar güvencesiz bir konuma düştü. Bu durum ana akım partilerin seçmen üzerindeki etkisini azaltırken, sağ popülist partiler “düzen karşıtı” ve “refah şovenizmi” odaklı söylemler ile kitlelerin karşısına çıkmaya başladı. Öte yandan 2008 Mali Krizi, Güney Avrupa’da kitle hareketliliğine yol açarak sol popülist partileri güçlendiren bir etkiye bulundu. Gösteri, protesto, yürüyüş gibi kitlesel hareketler sol popülist partilerin örgütlenmelerine yön verdi. İspanya’da Podemos, İtalya’da Beş Yıldız Hareketi, Yunanistan’da SYRIZA gibi partiler, bu protestolardan örgütsel anlamda beslenerek büyürken ilerleyen süreçte birçok ülkede sol popülist partiler iktidara yürüdü (Roberts, 2017 Della Porta vd., 2017, ss. 194-196).

Tablo 2. Sağ ve Sol Popülizmin İdeolojik Dinamikleri

Unsur	Sol Popülizm	Sağ Popülizm	Örnek Vakalar
İdeolojik Kökler	Sosyal demokrasi ve sosyalizmden beslenmektedir. Sosyal adalet, toplumsal cinsiyet eşitliği, azınlık hakları gibi politika önerileri sunulmaktadır.	Milliyetçilik ve muhafazakârlık gibi köklü ideolojilerden beslenmektedir. Ulusal birlik, milli güvenlik ve geleneklerin korunması teması hâkimdir.	Sol: İspanya’da Podemos’un mülteci ve LGBT+ hakları gibi mitinglere destek vermesi (Della Porta vd., 2017, s. 194) Sağ: ABD’de Trump, Fransa’da Marine Le Pen tipik birer sağ populist politikacı örneği sunmaktadır.
Ekonomik Yaklaşımlar	Ekonomik yaklaşım popülist aktörlerin tutumlarına göre belirginlik kazanmaktadır. Gelir dağılımında adaletsizliğin düzeltilmesi ve sosyal refah devleti vurgusu hakimdir.	Ekonomik yaklaşım popülist aktörlerin ideolojik tutumlarına göre belirginlik kazanmaktadır. Ekonomik politikalarda ulusal çıkarlar ön plandadır.	Sol: Venezuela’da Chávez’in sosyal refah devleti anlayışını öne çıkaran bir söylem kullanması (Chávez, 2004). Sağ: ABD’de Trump’ın “America First” söylemi Çin’e karşı gümrük vergilerinin yükseltilmesini gündeme getirmiştir (Kaya, 2019).
Küreselleşmeye Karşı Tutum	Küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar eleştirilmektedir. Yerel ekonomilerin geliştirilmesi savunulmaktadır.	Küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı ulusalcı bir söylem kullanılmaktadır. Halk ile yabancılar arasında karşıtlık inşa edilmektedir.	Sol: İspanya’da Podemos’un finansal kriz sonrasında ülkede uygulanan kemer sıkma politikalarını eleştirmesi (Ramiro & Gomez, 2016, s.112-114). Sağ: Fransa’da Marine Le Pen’in göçmen karşıtı söylemleri (Wilcox, 2015).

5.3. Ortak Dinamikler

5.3.1. Karizmatik Liderlik

Max Weber’in karizmatik otorite yaklaşımında kişisel cazibesi yüksek olan ve kitleler tarafından olağanüstü nitelikler atfedilen karizmatik lider, halk ile kurduğu duygusal bağ ile devlet yönetiminde doğal bir otorite kazanmaktadır. Karizmatik liderliğin yeri birçok araştırmaya konu olmakla birlikte her popülist “karizmatik lider” olarak değerlendirilememektedir. Benzer şekilde her karizmatik liderin popülist olarak nitelendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Karizmatik liderliğin popülizm ile ilişkisi halk ile kurulan bağlar ile belirginlik kazanmaktadır. Lider, halkla doğrudan iletişim kurarak aracı kurumları ortadan kaldırmaktadır. Halkın gelenek, değer ve özlemlerine derin bir saygı besleyen lider, halkın beklentilerini kendi beklentileri olarak temellendirerek kendisini “halkın gerçek temsilcisi” olarak tarif etmektedir.

Karizmatik liderler, temsili siyasetin karmaşık kurumsal yapılarını reddeden popülist hareketlerin temel unsurudur. Taggart’ın (2000) ifade ettiği gibi popülistler karizmatik liderliğe dayanma eğilimi göstermektedir. Karizmatik liderlik, popülistlerin halkın “sıradanlığını” yüceltirken liderin “olağanüstü” niteliklerini öne çıkarmasını sağlamaktadır (ss. 100-101). Sağ popülizmde liderlik, “milliyetçi” ve “korumacı” söylemlerle şekillenirken sol popülizmde antikapitalist ve eşitlikçi söylemlerle kendisini göstermektedir (Inglehart & Norris, 2016, s. 20). Her iki durumda da karizmatik lider, popülist hareketin önemli bir aktörü olarak halkın taleplerini basit ve doğrudan ifade ederek kurumsal karmaşaya karşı bir alternatif sunmaktadır.

Popülizmde karizmatik liderlik bilhassa kriz zamanlarında geleneksel ve bürokratik sınırları aşarak güçlü bir değişim talebini ortaya çıkarmaktadır. Sol popülizmde Latin Amerika örneklerinde görüldüğü üzere karizmatik liderler, sistem karşıtı söylemlerle önceki rejimlerin başarısızlıklarını hedef almaktadır. Örneğin Chávez, yozlaşmış elitlere meydan okuyarak halkın çoğunluğunun istek ve özlemlerini yansıtan, demokrasi taleplerini vurgulayan popülist bir retorik ile kitleleri mobilize edebilmiştir. Toplumdan dışlanmış hisseden kitlelerle güçlü bir bağ kuran Chávez, katılımcı bir demokrasi vaadiyle kitleleri peşinden sürüklemiştir (Stavrakakis vd., 2016, s. 58). Buna karşın sağ popülizmde karizmatik liderlik tipik bir şekilde milliyetçi ve otoriter söylemlerle şekillenmektedir. Halkın sesi olduğunu iddia eden lider, geniş kitleleri mobilize etmekte ve çoğunluğun iradesini çoğulcu demokratik mekanizmaların önünde konumlandırmaktadır. Günümüzde ABD başkanı Trump, “*Amerika’yı Yeniden Büyük Yap*” sloganı ile kitleleri mobilize etmektedir. Trump’ın bu tutumu başkanlığı döneminde Çin’e karşı uygulanan ticaret kısıtlamaları gibi korumacı politikalarda görünürlük kazanmaktadır (Inglehart & Norris, 2016, s. 16). Her iki popülizm türünde de karizmatik lider halkın öfkesini ve taleplerini basit ve doğrudan bir iletişim tarzıyla dile getirerek halkın gerçek temsilcisi olarak dile getiren bir söylem ortaya çıkarmaktadır.

5.3.2. Antielitizm: “Bize” Karşı “Onlar”

Antielitizm, popülizm araştırmalarında sağ ve sol popülizmin karakteristik özelliklerinden biri olarak ele alınmaktadır. Sıradan insanların sesi olduğu iddiasındaki popülistler, toplumdaki sorunların kaynağı olarak işaret ettikleri ekonomik ve siyasi elitlere karşı mücadele temasını kullanmaktadır (March, 2017; Taggart 2000). Her iki popülizm türünde ortak bir özellik olan antielitizm, “retorik” ve “hedef kitle” ile farklılaşmaktadır. Sol popülizmde sosyo-ekonomik eşitsizlik odak noktayı oluştururken sağ popülizmde göçmen karşıtlığı ve milli kimliğin korunması gibi temalar öne çıkmaktadır (Salmela & Von Scheve, 2017; Mudde, 2017). Benzer şekilde hedef kitle sağ ve sol popülizmde değişime uğramaktadır. Sağ popülizm ülkedeki yabancılara karşı dışlayıcı bir söylem geliştirerek ulusal kimliği yüceltmektedir. Buna karşın sol popülizm toplumda dışlanmış hisseden kadınlar, etnik gruplar ve LGBT+ bireyler gibi grupların sesi olarak popülist söylem geliştirmektedir (March, 2017). Bu anlamda sol popülizmde “ezilen halk” ile siyasi ve ekonomik elitler arasında bir karşıtlık kurulurken; sağ popülizmde elitler, ekseriyetle ulusal kimliğe zarar veren, ekonomik ve sosyal sorunların kaynağı olarak hedef gösterilmektedir. Öte yandan antielitizm yalnızca popülist siyasete özgü bir tema değildir. Popülistleri politik sistem içerisinde elit karşıtlarından ayıran temel unsur aynı zamanda çoğulculuk karşıtı olmalarıdır. Popülistler, rakiplerini siyasi meşrutiyetten yoksun olmakla itham ederek yalnızca kendilerinin “halkın gerçek temsilcileri” olduklarını savunmaktadır (Müller, 2018, s. 119).

5.3.3. Antikurumsallık: Kurumlara Karşı Güvensizlik

Devlet aygıtı içerisindeki güç sahibi kişi, kurum ve kuruluşlara karşı geliştirilen siyasi bir söylem olarak ortaya çıkan antikurumsallık, temsili demokrasinin kusurlarını düzeltmeyi amaçlayan bir siyaset biçimidir. Antikurumsal siyasette temsili demokrasinin sorunlarını düzeltmek için lider değişimi, yurttaşların siyasi süreçlere katılımının artırılması ve halkın iradesini somutlaştıran bir yönetim tarzının ortaya çıkması gibi çözümler ileri sürülmektedir (Barr, 2009, s. 44). Popülizmin antikurumsal söylemlerini antikurumsal siyasetten ayıran temel unsur geniş bir mobilizasyonu içerisinde barındırmasıdır. Bu anlamda popülizmin ekonomik ve siyasi elitlere karşı olma durumu antikurumsallık ile yakın bir bağa sahiptir. Popülistler, elitleri halktan kopuk olmakla suçlarken mevcut düzenin değiştirilmesi için mücadele temasını benimsemektedir. Sağ ve sol popülizmde mevcut düzenin yozlaşmış kurumsal yapısının halkın iradesine engel olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim ideoloji, retorik ve hedef kitle gibi unsurlar sağ ve sol popülizmin antikurumsal söylemi üzerinde belirleyici olmaktadır. Sağ popülizmin dışlayıcı söylemlerinde uluslararası kurumlara karşı halk egemenliği vurgusu öne çıkarılmaktadır. Örneğin BM ve AB gibi uluslararası kurumların iç politikayı etkileyen politikalarına karşı korumacı politikalar gündeme getirilmektedir (Inglehart & Norris, 2016, s. 7; March, 2017). Buna karşın sol popülizmde IMF ve Dünya Bankası gibi neoliberal kurumlara karşı halkın çıkarları savunulmaktadır. Sol popülizmde kapitalizm ve neoliberal politikaların yol açtığı sorunlar ile ülke içindeki kurumsal güçlere karşı mücadele vurgusu dikkat çekmektedir (March, 2007, s. 71; Mouffe, 2019).

5.3.4. Basitlik Siyaseti: Aracısız İletişim

Taggart'ın (2000) ifade ettiği gibi popülist siyaset, basit ve doğrudandır. Sıradan insanların bilgeliğini yansıtan bu siyaset bireyler, gruplar ve kitlelerle aracısız bir iletişim kurmayı hedeflemektedir. Popülist politikacılar, ülkedeki karmaşık ve teknik politikalara karşı net ve pratik çözümler sunarak geniş kitlelerin dikkatini çekmektedir (s. 112). Basitlik siyaseti karmaşık ve elitist politikalar yerine sıradan insanların değer, istek ve özlemlerinin yüceltilmesini içermektedir. Popülist partiler kampanya süreçlerinde siyasi mesajlarını daha basit bir dille aktarma eğilimi gösterir. Bu tür bir strateji popülist partilerin kendilerini ana akım partilerden ayırmalarına imkân tanımaktadır (Bischof & Senninger, 2018). Böylelikle basitlik siyaseti halkın sesi olduğunu iddia eden popülistler ile geniş halk kitleleri arasında bağ kurulmasına yol açan bir söylem haline gelmektedir.

Sağ ve sol popülizmin basitlik siyaseti, antielitizm ve antikurumsal yaklaşımlarında olduğu gibi ideoloji ve hedef kitle ile temellendirilebilir. Bu anlamda sağ popülistlerin kriz dönemlerinde sorunların kaynağı olarak göçmenleri hedef göstermesi tipik bir basitlik siyaseti örneğidir. Bu durum Fransa, Almanya, Avusturya gibi ülkelerde açıkça ırkçı ve milliyetçi şekilde tezahür edebilmektedir (Taggart, 2000, ss. 76-77). Benzer şekilde sol popülistler, kriz zamanlarında ekonomik sorunların kaynağı olarak kapitalistleri işaret etmektedir (De Vreese vd., 2018, s. 428). Ekonomik eşitsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi konularda gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi ve zenginlerden daha fazla vergi alınması gündeme getirilmektedir. Popülizmin her iki türünde de beliren basitlik siyasetinin orta ve uzun vadedeki sonuçları popülistler tarafından göz ardı edilmektedir. Nitekim popülistler basitlik siyaseti ile kitleleri mobilize ederek mevcut düzeni değiştirmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 3. Sağ ve Sol Popülizmin Ortak Dinamikleri

Unsur	Ortak Özellik	Sağ Popülizm	Sol Popülizm
Karizmatik Liderlik	Lider halkın sözcüsüdür.	ABD’de Trump’ın kendisini halkın sesi olarak tarif etmesi (Kjeldgaard-Christiansen, 2024)	Bolivya’da Evo Morales’in, kendisini halk ile özdeşleştirmesi. “ <i>Evo, halktır.</i> ” (McKay & Calque, 2024, s. 58).
Antielitizm	Yerel ve küresel elitler ülkeye zarar vermekle itham edilmektedir.	Fransa’da Marine Le Pen’in AB’nin mevcut işleyişini ulusların egemenliğine aykırı bulduğunu ifade eden söylemleri (Verdú, 2024).	İspanya’da Podemos’un ülkede uygulanan kemer sıkma politikalarına karşı antielitist bir tutum sergilemesi (Ramiro & Gomez, 2016, s. 112).
Antikurumsallık	Ülkenin kurumsal yapısı halk ile lider arasındaki birleşmeye engel olarak görülmektedir. Kurumsal yapı halkın iradesine engel olmaktadır.	Macaristan’da Viktor Orbán’ın AB’yi halkın iradesini engelleyen bir yapı olarak değerlendirmesi (Spike, 2023).	Venezuela’da Chávez’in neoliberalizmin ülkede sosyal ve ekonomik sorunlara yol açtığına yönelik söylemleri (Chávez, 2004).
Basitlik Siyaseti	Kriz dönemlerinde pratik çözümler gündeme getirilmektedir.	ABD’de Trump’ın “Build the Wall” ile yasa dışı göçmen sorununu çözmeyi vadetmesi. Bu politika ile yasa dışı göçmenlerin ülke ekonomisine yük olmaması amaçlanmıştır (The White House, 2021).	SYRIZA’nın 2012’deki “ <i>Onlar biz olmadan karar verdi. Bizde onlar olmadan devam ediyoruz!</i> ” sloganı tipik bir basitlik siyaseti örneğidir. SYRIZA, bu slogan ile kemer sıkma politikalarına karşı halk ve elitler arasında karşıtlık kurarak kitleleri mobilize etmeye çalışmıştır (Stavrakakis & Katsambekis, 2014, s.129).

6. Sonuç

Çalışma bulguları popülizmin esnek yapısının sağ ve sol popülizmde ideoloji, retorik ve hedef kitle unsurlarında belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Popülist partiler, ideolojik temellerine uygun olarak retorik ve hedef kitlelerini belirlerken ekonomik yaklaşımları ve küreselleşmeye karşı tutumları da bu doğrultuda şekillenmektedir. Karizmatik liderlik, antielitizm, antikurumsallık ve basitlik siyaseti sağ ve sol popülizmde ortak dinamikler olarak dikkat çekmektedir. Bu dinamikler popülizmin kitle mobilizasyonundaki temel karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Buna karşın sağ ve sol popülizm arasındaki temel ayrımlar ideolojik temellerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin sağ popülizmde küresel ve yerel elitler, ülkedeki ekonomik sorunların kaynağı olarak işaret edilirken sağ siyasetin “korumacı” ve “dışlayıcı” unsurları belirginlik kazanmaktadır. Sağ popülist retorikte; göçmenler, yabancılar, küresel örgütler dışlayıcı söylemin birer “öteki” unsuru olarak temellendirilmektedir. Sol popülistlerin müesses nizam eleştirisi ekseriyle sosyal adaletsizlik ve eşitsizlik gibi sol-kanat siyasetin gündemindeki konularla şekillenmektedir. Siyasi ve ekonomik elitler, halktan kopuk olmakla itham edilirken demokrasinin karşısında bir tehdit unsuru olarak tasvir edilmektedir. Çalışma bulguları sağ ve sol popülizm arasındaki temel farklılıkların ideolojik temellerden kaynaklandığını göstermektedir.

Çalışma kapsamında popülizm literatürünün geniş bir konu yelpazesine ulaştığı görülmüştür. Nitekim sağ ve sol popülizmi siyasal bağlamda kavramsal düzeyde analiz eden karşılaştırmalı çalışmalar kısıtlı bir çerçeve sunmaktadır. Mevcut literatürde popülizmin doğasına ilişkin kavramsal tartışmalarda önemli boşluklar bulunmaktadır. Bilhassa ideolojik temelleri tartışmalı olan sağ ve sol popülizme yönelik kavramsal-karşılaştırmalı çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu sınırlılığa rağmen Mudde (2007) sağ popülizmin ideolojik dinamiklerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alırken; Moffitt (2021) popülizmi “siyasal üslup” (siyasal tarz) olarak tanımlayarak yeni bir teorik çerçeve önermektedir. Türkiye özelinde ise Köroğlu (2020), Uslu (2021) ve Çin (2024), popülizmin ideolojik temelleri ve söylemsel pratiklerine odaklanan kavramsal yaklaşımlarıyla öne çıkmaktadır. Bu çalışmalar, sağ ve sol popülizmin kavramsal ve teorik bir çerçevede karşılaştırılmasına imkân tanımakta ve literatürdeki kavramsal boşlukların sistematik olarak değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Popülizmin ideolojik ve politik tutumlarına odaklanan kavramsal çalışmalar hem teorik araştırmalara rehberlik etme potansiyeli taşımakta hem de popülizmin farklı kategorilerine yönelik yeni perspektiflerin geliştirilmesine imkân sağlamaktadır. Öte yandan karizmatik liderlik, antielitizm ve basitlik siyaseti gibi dinamiklerin derinlemesine incelenmesi popülizmin çok katmanlı yapısına dair yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır. Bu çalışma, sağ ve sol popülizmin söylemsel ve ideolojik dinamikleri ile politika pratiklerini bir arada ele alarak kavramsal bir çerçeve geliştirmeyi hedeflemiştir. Sağ ve sol popülizmi karşılaştırmalı olarak analiz eden çalışma, iki popülizm türü arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları sistematik bir biçimde ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Abts, K. & Rummens, S. (2007). Populism versus democracy. *Political Studies*, 55, 404-424.
- Agustin, O. G. (2020). *Left- wing populism*. Bingley: Emerald Publishing.
- Albertazzi, D. & McDonnell, D. (2008). Introduction: The sceptre and the spectre. In Albertazzi, D. & McDonnell, D. (Eds.), *Twenty-first century populism: The spectre of Western European democracy* (pp. 1-14) Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Alonso, S., & Fonseca, S. C. D. (2012). Immigration, left and right. *Party Politics*, 18(6), 865-884.
- Aydın, K. & Hanağası, U. B. (2017). Sosyoloji ve siyasal araştırmalarda karşılaştırmalı yöntem. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 57-86.
- Bajo-Rubio, O., & Yan, H-D. (2019). Globalization and populism. In F.-L. Yu & D. Kwan (Eds.), *Contemporary Issues in International Political Economy* (pp. 229-252), Singapore: Palgrave Macmillan, Retrieved June 20, 2025, from https://www.researchgate.net/publication/333298292_Globalization_and_Populism
- Barr, R. R. (2009). Populists, outsiders and anti-establishment politics. *Party Politics*, 15(1), 29-48.
- Belge, M. (2018). “Siz isterseniz...” *Popülizm üzerine yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Betz, H-G. (1994). *Radical right- wing populism in Western Europe*. Basingstoke: Macmillan.
- Betz, H-G. & Johnson, C. (2004). Against the current-stemming the tide: The nostalgic ideology of the contemporary radical populist right. *Journal of Political Ideologies*, 9(3), 311-327.
- Bischof, D. & Senninger, R. (2018). Simple politics for the people? Complexity in campaign messages and political knowledge. *European Journal of Political Research*, 57(2), 473-495.
- Bobbio, N. (1996). *Left and right: The significance of a political distinction*. (Trans. Allan Cameron) Chicago: The University of Chicago Press.
- Bolton, Kerry R. (2014). *Perón and Perónism: The life and thoughts of Juan Domingo Perón*. London: Black House Publishing.
- Boztaş, Ş. (2023). Offensive, hostile and unrepentant: Geert Wilders in his own words. *The Guardian*. Retrieved September 26, 2025, <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/24/offensive-hostile-and-unrepentant-geert-wilders-in-his-own-words?>
- Böhmelt, T. (2021). Populism and environmental performance. *Global Environmental Politics*, 21(3), 97-123.
- Bulduklu, Y. (2019). Eleştirel çalışmalarda nitel araştırma yöntemi olarak gömülü teori. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Cambridge Dictionary. (2025). “Populism” Retrieved July 12, 2025, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/populism>.
- Canovan, M. (1981). *Populism*. New York and London: Harcourt Publisher.
- Canovan, M. (1984). People, politicians and populism. *Government and Opposition*, 19(3), 312-327.
- Canovan, M. (1999). Trust the people! Populism and two faces of democracy. *Political Studies*, 47(1), 2-16.
- Carlisle, R.P. (2005). Introduction. In Carlisle, R. P. (Ed.), *Encyclopedia of Politics: The left and the right: The right* (pp. vii-ix), California: Sage Publications.
- Chávez, H. (2004). Discurso de toma de posesion presidencial. *Democracia Sur*. Retrieved September 26, 2025, from <https://democraciasur.com/2004/08/02/hugo-chavez-discurso-de-toma-de-posesion-presidencial/>

- Çin, G. (2024). Bir sendrom olarak popülizm: Popülist antagonizmanın siyaset psikolojisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 79(1), 89-110.
- Craig, A. (1976). Perón and Peronism: Personalism personified. *International Journal*, 31(4), 703-714.
- Decker, F. (2008). Germany: Right-wing populist failures and left-wing successes. In Albertazzi, D. & McDonnell, D. (Eds.), *Twenty-first century populism: the spectre of western European democracy* (pp. 119-134), Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- De Cleen, B. (2017). Populism and nationalism. In Kaltwasser, C.R, Taggart, P., Espejo, P.O. & Ostiguy, P. (Eds.), *The Oxford handbook of populism* (pp. 342-362), Oxford: Oxford University Press.
- Della Porta, D., Fernandez, J., Kouki, H., & Mosca, L. (2017). *Movement parties againts austerity*. Cambridge: Politiy Press.
- De Vreese, C. H., Esser, F., Aalberg, T., Reinemann, C., & Stanyer, J. (2018). Populism as an expression of political communication content and style: A new perspective. *The International Journal of Press/Politics*, 23(4), 423-438.
- Di Tella, T. S. (1965). Populism and reform in Latin America. In C. Veliz (Ed.), *Obstacles to change in Latin America* (pp. 47-74), Oxford: Oxford University Press.
- Dornbusch, R. & Edwards, S. (1991). The macroeconomics of populism. In Dornbusch, R. & Edwards, S. (Eds.), *The macroeconomics of populism in Latin America* (pp. 7-13), Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Dyer, Witheford, N. (2020). Left populism and platform capitalism. *TripleC: Communication, Capitalism & Critique*, 18(1), 116-131.
- Eatwell, R. & Goodwin, M. (2018). *National populism: The revolt against liberal democracy*. London: Penguin.
- Eklundh, E., Stengel, F. A. & Wojczewski, T. (2024). Left populism and foreign policy: Bernie Sanders and Podemos. *International Affairs*, 100(5), 1899-1918.
- Finchelstein, F. (2021). *Faşizmden popülizme*. (Çev. Ali Karatay, 2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Frank, T. (2020). *The people, no: A brief history of anti-populism*. New York: Metropolitan Books.
- Freedon, M. (2003). *Ideology: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Fuentes, J. F. (2020). Populism: The timeline of a concept. *Contributions to the History of Concepts*, 15(1), 47-68.
- Giddens, A. (1994). *Beyond left and right: The Future of radical politics*. Cambridge: Polity Press.
- Gidron, N. & Bonikowski, B. (2013). Varieties of populism: Literature review and research agenda. (Working Paper No. 13-0004). Cambridge, MA: Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University. Retrieved July 20, 2025, from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2459387
- Glare, P.G.W. (Ed.). (1968). *Oxford Latin dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Hedges, J. (2021). *Juan Perón: The life of the people's colonel*. London and New York: Bloomsbury Publishing.
- Heywood, A. (2017). *Political ideologies: An Introduction* (6th ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Ignazi, P. (2006). *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford: Paperback Edition.
- Inglehart, R. F. & Norris, P. (2016). *Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash*. (Working Paper Series No. RWP16-026). Harvard University, John F. Kennedy School of Government. Retrieved June 20, 2025, from <https://www.hks.harvard.edu/publications/trump-brexit-and-rise-of-populism-economic-have-nots-and-cultural-backlash>

- Ionescu, G. & Gellner, E. (Eds.). (1969). *Populism: Its meanings and national characteristics*. Letchworth: The Garden City Press.
- Kaya, M. (2019). ABD-Çin ticaret savaşları ve Türkiye, *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 18-30.
- Khoros, V. (1984). *Populism: Its past, present and future*. Moskow: Progress Publisher.
- Kıvrak Köroğlu, E. (2020). Farklı popülizm yaklaşımları üzerine bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 73-87.
- Kjeldgaard- Christiansen, J. (2024). The voice of the people: Populism and Donald Trump's use of informal voice. *Society*, 61(1), 41-53.
- Knapp, A. & Wright, W. (2006). *The government and politics of France* (5th Ed.). New York: Routledge.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. London and New York: Verso.
- Löffmann, G. (2019). America first and the populist impact on us foreign policy. *Survival*, 61(6), 115-138.
- March, L. (2007). From vanguard of the proletariat to vax populi: Left-populism as a 'shadow' of contemporary socialism. *SAIS Review*, 27(1), 63-77.
- March, L. (2017). Left and right populism compared: The British case. *The British Journal of Politics and International Relations*, 19(2), 282-303.
- McKay, Ben M. & Colque, G. (2024). Populism and its authoritarian tendencies: The politics of division in Bolivia, *Latin American Perspectives*, 259(51), 51-67.
- Moffitt, B. (2014). How to perform crisis: A model for understanding the key role of crisis in contemporary populism. *Government and Opposition*, 50(2), 189-217.
- Moffitt, B. (2021). Popülizmin küresel yükselişi: Performans, siyasi üslup ve temsil. (Çev. Onur Özgür, 2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2005). The 'end of politics' and the challenge of right- wing populism. In Panizza, F. (Ed.), *Populism and the Mirror of Democracy* (pp. 50-71), London ve New York: Verso.
- Mouffe, C. (2019). *Sol popülizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 543-544.
- Mudde, C. (2007). *Populist radikal right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C. & Kaltwasser, C. R. (2012). Populism and (liberal) democracy: A framework for analysis. In Mudde, C. & Kaltwasser, C. R. (Eds.), *Populism in Europe and the Americas: Thread or corrective for Democracy?* (pp. 1-27), Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C. & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A very short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Mudde, C. (2017). Populist radical right: A pathological normalcy. In Mudde, C. (Ed.), *The Populist Radical Right* (pp. 424-439), London and New York: Routledge.
- Müller, J-W. (2018). *Popülizm nedir?*. (Çev. Onur Yıldız, 2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostiguy, P. (2017). Populism: A socio-cultural approach. In Kaltwasser, C.R, Taggart, P., Espejo, P.O., & Ostiguy, P. (Eds.), *The Oxford handbook of populism* (pp. 73-97), Oxford: Oxford University Press.
- Pelinka, A. (2013). Right-wing populism: concept and typology. In Wodak, R. & Khosravinik, Mral, B. (Eds.), *Right-wing populism in Europe: Politics and Discourse* (pp. 3-22), London and New York: Bloomsbury Publishing.

- Ramiro, L. & Gómez, R. (2017). Radical-left populism during the great recession: Podemos and its competition with the established radical left. *Political Studies*, 65(1_suppl), 108-126.
- Roberts, K. (2017). Populism and political parties. In Kaltwasser, C.R, Taggart, P., Espejo, P.O. & Ostiguy, P. (Eds.), *The Oxford handbook of populism* (pp. 287-304), Oxford: Oxford University Press.
- Rodrik, D. (2021). Why does globalization fuel populism? Economics, culture, and the rise of right-wing populism. *Annual Review of Economics*, 13(1), 133-170.
- Rossi, F. M. (2013). Perónism, In Snow, D., Della Porta, D., Klandermans, B., & McAdam, D. (Eds.), *The Wiley-Blackwell encyclopedia of social and political movements* (pp. 925-928), Oxford, Blackwell Publishing.
- Röth, L., Afonso, A. & Spies, D. C. (2018). The impact of populist right parties on socio-economic policies. *European Political Science Review*, 10(3), 325- 350.
- Salmela, M. & Von Scheve, C. (2017). Emotional roots of right-wing political populism. *Social Science Information*, 56(4), 567-595.
- Spike, J. (2023). Orbán blasts Europea Union on the anniversary of Hungary's 1956 anti-Soviet uprising. *AP News*, Retrieved September 26, 2025, <https://apnews.com/article/hungary-orban-compares-eu-to-soviet-union-da27ae5e15df87712422a567ceac7e9b>
- Stavrakakis, Y. & Katsambekis, G. (2014). Left-wing populism in the European periphery: The case of SYRIZA. *Journal of Political Ideologies*, 19(2), 119-142.
- Stavrakakis, Y., Kioupkiolis, A., Katsambekis, G., Nikisianis, N., & Siomos, T. (2016). Contemporary Left-wing populism in Latin America: Leadership, horizontalism, and postdemocracy in Chávez's Venezuela, *Latin American Politics and Society*, 58(3), 51-76.
- Taggart, P. (2000). *Concept in the social sciences populism*. Buckingham- Philadelphia: Open University Press.
- Taguieff, P-A. (1995). Political science confronts populism: From a conceptual mirage to a real problem. *Telos*, 103, 9-43.
- The White House. (2021). Immigration. *The White House*, Retrieved September 26, 2025, from <https://trumpwhitehouse.archives.gov/issues/immigration/>
- Tierno, P. C. (2020). Left-wing populism and feminist politics: The case of Evo Morales Bolivia (2006-2018). (Doctoral Dissertation). Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona. Retrived June, 20, 2025, from <http://hdl.handle.net/10803/670445>
- Toprak, Z. (1992). Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları. In *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* (ss. 41-65). İstanbul: Cem Yayınları.
- Tushnet, M. (2019). Varieties of populism. *German Law Journal*, 20(3), 382-389.
- Uslu, C. (2021). Bir ideoloji olarak popülizm, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 217-230.
- Verdú, D. (2024). Marine Le Pen: "I am deeply Euroskeptic; The way the EU Works is anti-democratic and anti-national", *El País*. Retrieved September 27, 2025, from <https://english.elpais.com/international/2024-12-19/marine-le-pen-i-am-deeply-euroskeptic-the-way-the-eu-works-is-anti-democratic-and-anti-national.html?>
- Weyland, K. (2001). "Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, 34(1), 1-22.
- Wilcox, B. (2015). Stanford scholar unpacks the rhetoric behind extremist politician's mainstream success, *Stanford News*, Retrieved September 26, 2025 from, <https://news.stanford.edu/stories/2015/04/extremism-france-alduy-041615?>

Wiles, P. (1969). A syndrome, not a doctrine. In Ionescu, G. & Gellner, E. (Eds.), *Populism: Its meanings and national characteristics* (pp. 166-179), Letchworth: The Garden City Press.